

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ

KIŞ 2020 CİLT: 11 SAYI: 2
WINTER 2020 VOLUME: 11 ISSUE: 2

AKADEMİK YAKLAŞIMLAR DERGİSİ

JOURNAL OF ACADEMIC APPROACHES

ISSN: 2146-1740

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

AKADEMİK YAKLAŞIMLAR DERGİSİ

(JOURNAL OF ACADEMIC APPROACHES)

YAYIN NO:

ISSN: 2146-17

E-ISSN: 2146-17

YAYININ TÜRÜ : Süreli-Yılda 2 sayı olarak yayınlanır.
Uluslararası hakemli bir dergidir.

Sahibi : İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi adına
(Owner) Prof. Dr. Gökhan TUNCEL

Editörler : Prof. Dr. Ahmet UĞUR
(Editors) Doç. Dr. Oğuzhan GÖKTOLGA
Dr. Öğr. Üyesi Hasan YILMAZ

Teknik Editörler & Yazım Dil Editörleri : Arş. Gör. Demet TOKTAŞ
Arş. Gör. Gizem ATEŞ
Arş. Gör. Müge Seda ATEŞ
(Technical Editors & Copyeditors)

Hukuk Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Murat Buğra TAHTALI
(Legal Advisor)

Adres : İnönü Üniversitesi İİBF
(Address) 44280 MALATYA

Telefon : +90 422 377 30 00
(Phone)

Faks : +90 422 341 04 38
(Fax)

E-mail : akademikyak@inonu.edu.tr

Web : <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd>

DANIŞMA KURULU
(EDITORIAL ADVISORY BOARD)

Prof. Dr. Ahmet Cevat ACAR	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet İÇDUYGU	Koç Üniversitesi
Prof. Dr. Alaeddin YALÇINKAYA	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Asaf Savaş AKAT	İstanbul Bilgi Üniversitesi
Prof. Dr. Bharat SARATH	Rutgers, The State University of New Jersey
Prof. Dr. E. Fuat KEYMAN	Sabancı Üniversitesi
Prof. Dr. Enver BOZKURT	Hasan Kalyoncu Üniversitesi
Prof. Dr. H. Cemil KOÇAK	Sabancı Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin BAĞCI	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. İhsan D. DAĞI	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. James ALM	Tulane University
Prof. Dr. James L. BICKSLER	Rutgers, The State University of New Jersey
Prof. Dr. Jorge MARTINEZ-VAZGUEZ	Georgia State University
Prof. Dr. Kemal YILDIRIM	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Kerem ALKİN	İstanbul Medipol Üniversitesi
Prof. Dr. M. Hakan YAVUZ	University of Utah
Prof. Dr. Metin Kamil ERCAN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Muhittin KAPLAN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Nazım ENGİN	Piri Reis Üniversitesi
Prof. Dr. Oya ÖZÇELİK	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Serkan BENK	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Shyam SUNDER	Yale University
Prof. Dr. Ş.Halis ÇALIŐ	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Zühtü ARSLAN	Anayasa Mahkemesi
Doç. Dr. Michael ALLES	Rutgers, The State University of New Jersey

Akademik Yaklaşımlar Dergisi:

Bilimsel/özgün araştırma makaleleri yayınlayan ve yılda iki kez yayınlanan hakemli bir dergidir. Bu dergide yayınlanan makalelerin bilim ve dil bakımından sorumluluğu yazarlarına aittir. Dergide yayınlanan makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

Dergimiz aşağıdaki dizinlerde taranmaktadır: ASOS, ACARINDEX, DRJI, EuroPup, idealonline, ResearchBip, ROAD ve SOBIAD.

YAYIN KURULU
(EDITORIAL BOARD)

Prof. Dr. Adnan GERÇEK	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet KARADAĞ	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Deniz KAĞNICIOĞLU	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Dilek TEMİZ DİNÇ	Çankaya Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan BURAN	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Latif ÖZTÜRK	Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Akif ÖNCÜ	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Metin BAYRAK	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Muzaffer KOÇ	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Recep KARABULUT	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Tamer BUDAK	Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet TUNÇ	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Doç. Dr. Cemalettin AKTEPE	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Nazım KARTAL	Sinop Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah AYDIN	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ozan SARAY	İnönü Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Menekşe ŞAHİN	Hitit Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Şebnem KOLTAN YILMAZ	İnönü Üniversitesi

EDİTÖRÜN NOTU

Akademik Yaklaşımlar Dergisi ISSN: 2146-1740 Cilt 11-Sayı 2 sekiz makale ile yayınlanmıştır. Bu sayının yayın sürecinde gönderilen makalelerin %20'si ret, %80'i kabul almıştır. Ek olarak, Akademik Yaklaşımlar Dergisi etik ilkeler ve yayın politikasına uygun olmadığı gerekçesiyle iki çalışma editör tarafından reddedilmiştir.

“YAPAY ZEKÂ YÖNTEMLERİYLE SINIFLANDIRMA VE FİNANS SEKTÖRÜNDE BİR UYGULAMA” makalesi Gökhan KORKMAZ tarafından kaleme alınmıştır. Makalede bankadan alınan kurumsal müşteri veri kümesine sınıflandırma yöntemlerinden; yapay zekâ tabanlı, yapay sinir ağları ve destek vektör makineleri, geleneksel yöntemlerden ise lojistik regresyon yöntemi iki farklı şekilde uygulanmış ve karşılaştırılmıştır.

“TÜRKİYE’DE KAMU HARCAMALARI VE ÖZEL YATIRIM İLİŞKİSİ AÇISINDAN DIŞLAMA ETKİSİNİN ANALİZİ” makalesi Ema GÜLTEKİN TARLA ve Mehmet TEMİZ tarafından kaleme alınmıştır. 1975-2016 yılları arasında belirlenen değişkenlerin Türkiye için dışlama etkisinin geçerliliği analiz edilmiştir.

“ÇOCUK HAKLARININ KORUNMASINDA ÇOCUK OMBUDSMANLIĞININ ÖNEMİ: NORVEÇ VE TÜRKİYE ÇOCUK OMBUDSMANLIĞI KARŞILAŞTIRMASI” makalesi Nilgün KAHRAMAN tarafından kaleme alınmıştır. Makalede kamu yönetiminde Çocuk Ombudsmanlığının önemi Türkiye ve Norveç ülkelerindeki uygulamalar üzerinden ortaya konulmuştur.

“FAİZ ORANI ve DÖVİZ KURU İLİŞKİSİNİN İNCELENMESİ: 2000 SONRASI TÜRKİYE İÇİN AMPİRİK BİR ANALİZ” makalesi Soner KÜNÇ ve Süleyman ÇELİK tarafından kaleme alınmıştır. Bu çalışmada Türkiye ekonomisinin Haziran 2000-Eylül 2020 döneminde faiz oranları ile döviz kuru arasındaki dinamik ilişkisi ekonometrik analiz ile incelenmiştir.

“COVID-19’UN İŞLETMELER VE ÇALIŞANLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: ALMANYA, AMERİKA VE BELÇİKA’DAN ÖRNEKLER” makalesi Sevgi IŞIK EROL tarafından kaleme alınmıştır. COVID-19’un Mikro, Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri (MKOBİ) olmak üzere birçok işletmeler açısından etkisini üç hedef ülke üzerinden incelemektedir.

“TÜRKİYE’DE ETİK YÖNETİM ANLAYIŞINA YÖNELİK ÇERÇEVE ARAYIŞI: KAMU GÖREVLİLERİ ETİK KURULU ÜZERİNDEN BİR İNCELEME” makalesi Sefa USTA ve Şadiye ARSLAN tarafından kaleme alınmıştır. Bu çalışmada etik konusu genel hatlarıyla irdelenmekte, kamu yönetiminde etik ilke ve değerler, etik davranış kuralları incelenmiştir. Türkiye’de kamu yönetiminin yasal ve kurumsal altyapısı değerlendirilmiştir. Etik yönetim anlayışına yönelik sorun alanları ve çözüm önerileri tartışılmıştır.

“KENTLEŞME VE GÖÇ İLİŞKİSİ: TÜRKİYE’DE DÜZEY 1 BÖLGELERİ İÇİN BİR UYGULAMA” makalesi Hakan EVİN, Canan SANCAR ve Yusuf Ekrem AKBAŞ tarafından kaleme

alınmıştır. Bu çalışmada, Türkiye'nin Düzey 1 sınıflandırmasına göre oluşturulmuş 12 bölgesinde kentleşme ile göç arasındaki ilişki incelenmiştir.

“ENTELEKTÜEL SERMAYEYİ İŞLETME BAZINDA ÖLÇEN YÖNTEMLER VE HESAPLANMIŞ MADDİ OLMAYAN DEĞER YÖNTEMİYLE TURİZM SEKTÖRÜNDE BİR UYGULAMA” makalesi Abdulkadir UYRUN ve Nilgün SANALAN BİLİCİ tarafından kaleme alınmıştır. Bu çalışmada, entelektüel sermaye BIST'e kayıtlı on iki turizm işletmesinin Kamu Aydınlatma Platformu'na beyan edilen resmi finansal tablolarındaki veriler nitel analiz yöntemi ile analiz edilmiştir.

Akademik Yaklaşımlar Dergisi'nin bu sayısında tüm dünyada kabul edilen adalet, barış ve eşitlik değerleri ışığında insan haklarının önemini bir kez daha vurgulamak istiyoruz. Bu perspektifle çalışan tüm araştırmacılar bilimle insanlığa katkı vermektedir.

Akademik Yaklaşımlar Dergisi'nin bu sayısına emek veren Yayın ve Editör Kurulu'na, Hakem Heyeti'ne titiz çalışmalarından dolayı teşekkürlerimizi iletiyoruz.

Akademik Yaklaşımlar Dergisi ekibi olarak bu sayıyı evrensel değerlere saygılı kuşaklar yetiştirenlere ithaf ediyoruz.

Prof. Dr. Gökhan TUNCEL

Dekan

EXECUTIVE SUMMARY

Journal of Academic Approaches ISSN: 2146-1740 Volume 11-Issue 2 has been published with eight articles. Journal of Academic Approaches ISSN: 2146-1740 Volume 11-Issue 2 has been published with eight articles. Besides, two studies were rejected by the editor on account of the fact that they didn't comply with ethical principles and publishing policy of the Journal of Academic Approaches.

The article "CLASSIFICATION WITH ARTIFICIAL INTELLIGENCE METHODS AND AN APPLICATION FOR CORPORATE CUSTOMERS IN THE FINANCE SECTOR" was written by Gokhan KORKMAZ. In the article, to the corporate customer data set received from the bank; among the classification methods artificial intelligence-based, artificial neural networks and support vector machines, and logistic regression method which is one of the traditional methods, were applied in two different ways and compared.

The article "ANALYSIS OF PUBLIC EXPENDITURE AND PRIVATE INVESTMENT IN TURKEY RELATIONS IN TERMS OF EXCLUSION EFFECT" were written by Esmâ GULTEKİN TARLA and Mehmet TEMİZ. The validity of the exclusion of specified variables influence for Turkey between the years 1975-2016 were analyzed.

The article "THE IMPORTANCE OF CHILD OMBUDSMAN IN THE PROTECTION OF CHILDREN'S RIGHTS: COMPARISON OF NORWAY AND TURKEY OMBUDSMAN FOR CHILDREN" was written by Nilgün KAHRAMAN. In the article, in public administration, the importance of child ombudsman has been demonstrated over the country practices in Turkey and Norway.

The article "ANALYSIS OF CROWDING OUT EFFECT IN TURKEY, IN TERMS OF PUBLIC EXPENDITURES AND PRIVATE INVESTMENT RELATIONSHIP" were written by Soner KUNC and Suleyman CELİK. In this article, in June 2000 to September 2020 period, Turkey's economy is the dynamic relationship between the exchange rate and interest rates were investigated by econometric analysis.

The article "THE IMPACT OF COVID-19 ON BUSINESSES AND EMPLOYEES: EXAMPLES FROM GERMANY, AMERICA AND BELGIUM" was written by Sevgi İSİK EROL. It examines the impact of COVID-19 in terms of many businesses, including Micro, Small, and Medium-Sized Enterprises (MSMEs), through three target countries.

The article "SEEKING A FRAMEWORK FOR UNDERSTANDING OF ETHICS MANAGEMENT IN TURKEY: AN INVESTIGATION ON THE COUNCIL OF ETHICS FOR PUBLIC SERVICE" were written by Sefa USTA and Sadiye ARSLAN. In this article, the issue of ethics is examined in general terms, ethical principles and values in public administration, ethical codes of conduct are

examined. The legal and institutional infrastructure of public administration in Turkey was evaluated. Problem areas and solution suggestions for ethical management approach were discussed.

The article "THE RELATIONSHIP BETWEEN URBANIZATION AND MIGRATION: AN APPLICATION FOR NUTS 1 REGIONS IN TURKEY" were written by Hakan EVIN, Canan SANCAR, and Yusuf Ekrem AKBAS. In this article, the relationship between migration and urbanization in Turkey's 12 regions was created by Level 1 classification was examined.

The article "INTELLECTUAL CAPITAL MEASUREMENT METHODS ON THE BASIS OF BUSINESS AND AN APPLICATION ON TOURISM SECTOR WITH CALCULATED INTANGIBLE VALUE METHOD" were written by Abdulkadir UYRUN and Nilgun SANALAN BILICI. In this study, the data in the official financial statements of twelve tourism enterprises registered to the intellectual capital BIST, declared to the Public Disclosure Platform, were analyzed by qualitative analysis method.

In this issue of the Journal of Academic Approaches, we would like to emphasize once again the importance of human rights in the light of the values of justice, peace and equality accepted all over the world. All researchers working with this perspective contribute to humanity with science.

We would like to express our gratitude to the Editorial Board and Editorial Staff, the Referee Committee for their meticulous work on this issue of the Journal of Academic Approaches.

As the team of Journal of Academic Approaches, we dedicate this current issue to those who raise generations that respect universal values.

Prof. Dr. Gokhan TUNCEL

Dean

İÇİNDEKİLER
(CONTENTS)

ARAŞTIRMA MAKALELERİ

- YAPAY ZEKÂ YÖNTEMLERİYLE SINIFLANDIRMA VE FİNANS SEKTÖRÜNDE KURUMSAL MÜŞTERİLERE DÖNÜK BİR UYGULAMA**
CLASSIFICATION WITH ARTIFICIAL INTELLIGENCE METHODS AND AN APPLICATION FOR CORPORATE CUSTOMERS IN THE FINANCE SECTOR -91
Gökhan KORKMAZ
- TÜRKİYE'DE KAMU HARCAMALARI VE ÖZEL YATIRIM İLİŞKİSİ AÇISINDAN DIŞLAMA ETKİSİNİN ANALİZİ**
ANALYSIS OF CROWDING OUT EFFECT IN TURKEY, IN TERMS OF PUBLIC EXPENDITURES AND PRIVATE INVESTMENT RELATIONSHIP -110
Esmâ GÜLTEKİN TARLA, Mehmet TEMİZ
- TÜRKİYE EKONOMİSİNDE FAİZ ORANI VE DÖVİZ KURU İLİŞKİSİNİN İNCELENMESİ: 2000 SONRASI İÇİN AMPİRİK BİR ANALİZ**
INVESTIGATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN INTEREST RATE AND EXCHANGE RATE IN TURKISH ECONOMY: AN EMPIRIC ANALYSIS FOR AFTER 2000 -127
Süleyman ÇELİK, Soner KÜNÇ
- KENTLEŞME VE GÖÇ İLİŞKİSİ: TÜRKİYE'DE DÜZEY 1 BÖLEGELERİ İÇİN BİR UYGULAMA**
THE RELATIONSHIP BETWEEN URBANIZATION AND MIGRATION: AN APPLICATION FOR NUTS 1 REGIONS IN TURKEY -142
Hakan EVİN, Canan SANCAR, Yusuf Ekrem AKBAŞ
- ENTELEKTÜEL SERMAYEYİ İŞLETME BAZINDA ÖLÇEN YÖNTEMLER VE HESAPLANMIŞ MADDİ OLMAYAN DEĞER YÖNTEMİYLE TURİZM SEKTÖRÜNDE BİR UYGULAMA**
INTELLECTUAL CAPITAL MEASUREMENT METHODS ON THE BASIS OF BUSINESS AND AN APPLICATION ON TOURISM SECTOR WITH CALCULATED INTANGIBLE VALUE METHOD -158
Abdulkadir UYRUN, Nilgün SANALAN BİLİCİ
- DERLEME MAKALELER**
- ÇOCUK HAKLARININ KORUNMASINDA ÇOCUK OMBUDSMANLIĞININ ÖNEMİ: NORVEÇ VE TÜRKİYE ÇOCUK OMBUDSMANLIĞI KARŞILAŞTIRMASI**
THE IMPORTANCE OF CHILD OMBUDSMAN IN THE PROTECTION OF CHILDREN'S RIGHTS: COMPARISON OF NORWAY AND TURKEY OMBUDSMAN FOR CHILDREN -185
Nilgün KAHRAMAN

**COVID-19'UN İŞLETMELER VE ÇALIŞANLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ:
ALMANYA, AMERİKA VE BELÇİKA'DAN ÖRNEKLER**

THE IMPACT OF COVID-19 ON BUSINESSES AND EMPLOYEES: EXAMPLES FROM
GERMANY, AMERICA AND BELGIUM

-204

Sevgi IŞIK EROL

**TÜRKİYE'DE ETİK YÖNETİM ANLAYIŞINA YÖNELİK ÇERÇEVE ARAYIŞI:
KAMU GÖREVLİLERİ ETİK KURULU ÜZERİNDEN BİR İNCELEME**

SEEKING A FRAMEWORK FOR UNDERSTANDING OF ETHICS MANAGEMENT IN
TURKEY: AN INVESTIGATION ON THE COUNCIL OF ETHICS FOR PUBLIC SERVICE

-222

Sefa USTA, Şadiye ARSLAN

SAYININ HAKEMLERİ
(REFEREE OF THIS ISSUE)

Prof. Dr. İbrahim Ethem TAŞ	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Prof. Dr. İzzet KILINÇ	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet KAYGUSUZUOĞLU	Hasan Kalyoncu Üniversitesi
Prof. Dr. Reha SAYDAN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Selim KAYHAN	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Abdulvahap AKINCI	Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr. Ayşe Nur BUYRUK AKBABA	Bitlis Eren Üniversitesi
Doç. Dr. Fikret ÇELİK	Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Gökçe CEREV	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. İzzet TAŞAR	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa KOCAOĞLU	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Uğur ADIGÜZEL	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Yusuf Ekrem AKBAŞ	Adıyaman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah TAŞTEKİN	Harran Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe KAYACI	Dicle Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hakan USLU	Adıyaman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kazım KILINÇ	Batman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Levent GÖRÜŞÜK	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ŞİT	Harran Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sami KALAYCI	Şırnak Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sami ZARİÇ	Mersin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Selim GÜNDÜZ	Fırat Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Şerife DURMAZ	Akdeniz Üniversitesi

ISSN: 2146-1740
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd>,

Araştırma Makalesi

YAPAY ZEKÂ YÖNTEMLERİYLE SINIFLANDIRMA VE FİNANS SEKTÖRÜNDE KURUMSAL MÜŞTERİLERE DÖNÜK BİR UYGULAMA

CLASSIFICATION WITH ARTIFICIAL INTELLIGENCE METHODS AND AN
APPLICATION FOR CORPORATE CUSTOMERS IN THE FINANCE SECTOR

Gökhan KORKMAZ¹

Öz

Makale Bilgi

Gönderilme:
06/11/2020

Kabul:
24/11/2020

Bu çalışmada, sınıflandırma yöntemlerinden, yapay zekâ tabanlı, Yapay Sinir Ağları (YSA) ve Destek Vektör Makineleri (DVM) geleneksel yöntemlerden ise Lojistik Regresyon (LR) bir bankadan alınan kurumsal müşteri veri kümesine, iki farklı şekilde, uygulanmıştır. 893 tanesi “kusurlu”, 7896 tanesi “kusursuz” toplam 8789 adet kurumsal müşteri verisinin yer aldığı “kurumsal veri” kümesine ve ikincil olarak da 893 tanesi kusurlu, 893 tanesi kusursuz toplam 1786 adet müşteri verisinin yer aldığı “dengeli kurumsal veri” kümesine uygulanmıştır. Her iki veri kümesinde YSA en yüksek doğruluk oranını (sırasıyla %96 ve %93), DVM ise kurumsal veride yine en yüksek doğruluk oranını (%96), LR ise yapay zekâ tabanlı uygulamalara kıyasla daha düşük bir doğruluk oranı (%89) vermiştir. Kurumsal veriden, dengeli kurumsal veriye geçildiğinde, verideki yaklaşık %80’lik kayıptan, YSA ve LR %3 oranında etkilenirken DVM ise %5 oranında etkilenmiştir. DVM, modeller arasında, en küçük standart sapmaya sahip yöntem olmuştur. Çalışma, yapay zekâ tabanlı YSA ve DVM yöntemlerinin, LR gibi geleneksel yöntemlere kıyasla, daha iyi sonuçlar verdiğini, diğer bir deyişle daha iyi sınıflandırma yaptığını, göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Sınıflandırma, Yapay sinir ağları, Destek vektör makineleri, Kredi başvurusu değerlendirme.

Abstract

Article Info

Received:
06/11/2020

In this study, among the classification methods, artificial intelligence-based, Artificial Neural Networks (ANN) and Support Vector Machines (SVM), and traditional methods, Logistic Regression (LR) were applied to the corporate customer data set from a bank in two different ways. 893 of them are flawed, 7896 of them are flawless, a total of 8789 corporate customer data is applied to the "corporate data" set, and secondary to the "balanced corporate data" set, which includes 1786 customer data, 893 of which are flawed and 893 of which are flawless. In both data

¹ Doktor, İstanbul Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0002-1702-2965, gkhnkrkmz3873@gmail.com.

Accepted:
24/11/2020

sets, ANN gave the highest accuracy rate (96% and 93%, respectively), DVM gave the highest accuracy rate (96%) in institutional data, and LR gave a lower accuracy rate (89%) compared to artificial intelligence-based applications. When transitioning from corporate data to balanced corporate data, while ANN and LR were affected by 3% from the loss of approximately 80% in data, SVM was affected by 5%. SVM was the method with the smallest standard deviation among the models. The study showed that AI-based ANN and SVM methods yield much better results than traditional methods such as LR, in other words, they classify better.

Keywords: Classification, Artificial neural networks, Support vector machines, Loan application evaluation.

1. Giriş

Bankaların başını çekmiş olduğu finans sektörü, ekonomilerin sürdürülebilirliği ve gelişmesi açısından stratejik ve çok kritik bir işlev olan, “fonlama” işlevini yerine getiren, hayati bir sektör niteliğindedir (Altan, 2001: 66). Finans sektörünün ana arterleri olan bankalar, ikincil olarak da diğer finans kurumları piyasayı kullandırmış oldukları krediler vasıtasıyla fonlamaktadırlar. Dolayısıyla fonlamanın sağlıklı yürütülebilmesi, fonlamanın en büyük kalemi olan kredi kullandırma faaliyetinin doğru yapılabilmesi ile yakından alakalıdır. Bu ise kullandırılan kredilerin bir kısmının ya da tamamının zamanında geri dönmeme ihtimalini belirten “kredi riski” olgusunun iyi yönetilebilmesi yani geri dönmeyen kredilerin minimize edilmesi ile mümkün olabilmektedir (Muzır, 2011: 10). Çünkü risk, piyasa koşullarında, olmazsa olmaz bir kazanç kapısıdır ve fırsatlarla tehditleri içinde barındıran, ölçülemeyen ama yönetilebilen bir iş sürecidir (Yılmaz, 2010: 4). Bankalar bu riski minimize edebilmek adına çok farklı yöntemleri şimdiye kadar kullanagelmektedirler. Güncel anlamda yapay zekâ yöntemleri de bu yöntemler arasındadır. Hatta bazı bankalar, belli bir ölçüğe kadar olan kredi başvurularını, insani süreci tamamen aradan çıkararak, kredi talebi değerlendirme işlemlerini, yapay zekâ vasıtasıyla robotize etmektedirler.

Bankaların kredi süreçlerini değerlendirmeleri konusunda iki temel yaklaşım söz konusudur. Bunlar “dışsal” ve “içsel” ölçüm yaklaşımlarıdır. Dışsal ölçüm yaklaşımları, uluslararası kredi derecelendirme kuruluşlarının, şirketler ve ülkeler için sağlamış oldukları kredi notunu baz alarak değerlendirme yaklaşımını gütmektedir. İçsel ölçüm yaklaşımları ise, bankaların sadece kredi notlarına göre değil, kendi içsel tecrübe ve birikimleri doğrultusunda, kendilerine özgü olan, değerlendirme yaklaşımlarını kastetmektedir. Bu yaklaşımın her ikisi de Uluslararası Takas Bankası (The Bank of International Settlement, BIS) tarafından kurulan ve İsviçre’nin Basel kentinde toplandığı için “Basel Komitesi” adıyla anılan komitenin, 2008

yılı küresel mortgage krizinden sonra, tarihinde ikinci kez, toplanıp almış oldukları kararlara atfen “Basel II Kararları” içinde tavsiye kararı olarak deklare edilmiştir. Bu kararların herhangi bir cebriliği yoktur, fakat uluslararası akredite ve finansal danışmanlık hizmeti sağlamaktadırlar (Altay, 2015: 429).

Bu çalışmada bir bankadan alınan kurumsal müşteri veri kümesine, Yapay Sinir Ağları (YSA) ve Destek Vektör Makineleri (DVM) ve karşılaştırma imkânı elde etme açısından da geleneksel istatistiki yöntemlerden Lojistik Regresyon (LR) yöntemleri uygulanmıştır. Kredi başvurusu yapan bu müşterilerden hangilerinin riskli kategorisine girmeyip kredi başvurusunun olumlu cevaplandırılması, hangilerinin ise riskli bulunup taleplerinin reddedilmesi gerektiği ayırt edilmeye çalışılmıştır. Anlaşılacağı gibi bu problem, müşterileri “riskli” ve “risksiz” şeklinde iki sınıfa ayırma, yani bir çeşit sınıflandırma problemidir.

Sınıflandırma en çok başvuru alan makine öğrenmesi problemlerinden birisi olup, bugün pek çok problem ya baştan bir sınıflandırma problemi olarak tasarlanmakta ya da bir sınıflandırma problemine dönüştürülüp ondan sonra çözülmektedir (Öztemel, 2012: 36). Sınıflandırma, veri kümesinde yer alan gözlemlerin temelde iki ayrı sınıfa, genelde ise iki ya da daha fazla kategorik sınıfa, ayırma şeklinde tasarlanan araştırma problemleridir. Sınıflandırmada, gözlemlerin kaç sınıfa ayrılacağı ve bu sınıfların etiketlerinin ne olacağı araştırmacı tarafından önceden belirlenir. Örneğin diyabet ünitesinde yer alan hastaların kan değerlerine uygulanacak bir analizin sınıfları, “diyabet” ve “diyabet değil” şeklinde olabilir ve oluşturulacak olan modelden bu hastaları bu iki sınıftan birisine ataması istenir. Bu sınıflar ve sınıf etiketleri uygulama öncesinde belirlenir. Uygulama öncesinde sınıf sayısı ve etiketleri belirleyebilme lüksüne sahip olmak, bu gözlemlere ait sonuç çıktılarının tamamına (denetimli öğrenme) ya da bir kısmına (yarı denetimli öğrenme) sahip olmayı gerektirir. Aksi takdirde bir sınıflandırma modeli oluşturmak mümkün olmaz. Bu çalışmada kredi talebinde tüm müşterilere ait çıktı sınıfları belli olup denetimli (supervised) öğrenme gerçekleştirilmiştir.

Kredi başvurularını değerlendirme problemi, literatürdeki kadim problemlerden birisi olup, şimdiye dek geleneksel ve yapay zekâ anlamında birçok yöntemle bu tip problemler çözülmeye çalışılmıştır.

Huang ve diğerleri, DVM’ni bir kredi riski belirleme yöntemi olarak incelerken kıyaslama açısından geri yayılım sinir ağını (Çok Katmanlı Algılayıcı, ÇKA), ABD ve Tayvan pazarları için kullanmışlardır. Hem ÇKA için hem de DVM yöntemleri için yaklaşık % 80 tahmin doğruluğu elde ettikleri çalışmada DVM’in YSA’ya göre çok az bir ilerleme

gösterdiği bulgusuna ulaşmışlardır. Araştırmanın diğer bir konusunun, “yapay zekâ tabanlı modellerin yorumlanabilirliğini geliştirmek” olduğu ifade edilen çalışmada, YSA modellerinin yorumlamasında güncel araştırma sonuçlarını uygulayarak ve YSA modellerinden girdi finansal değişkenlerinin mukayeseli önemini alarak bunu gerçekleştirmeye çalışmışlar fakat bunu yapabilmek için daha derin ve daha kapsamlı pazar analizine ihtiyaç duyduklarını belirtmişlerdir (Huang vd., 2004: 544).

Baesens ve diğerleri, makalelerinde, bazı önemli veri setleri olan büyük Benelüks ve İngiltere finans kuruluşlarından gelen sekiz gerçek hayat kredi değerlendirme verisine, LR, LDA, K-en yakın komşu, YSA ve karar ağaçları gibi birçok yöntemi uygulamışlardır. O yıllarda bilinen bu yöntemlere ek olarak henüz yeni yeni kullanılmaya başlanan DVM ve en küçük kareler destek vektör makineleri (EKK-DVM, Least Squares Support Vector Machine, LS-SVM) gibi gelişmiş çekirdek tabanlı sınıflandırma algoritmasını da uygulamalarında kullanmışlardır. Çalışmanın sonuçları ise, sınıflandırma doğruluğu ve alıcının çalışma karakteristik eğrisinin altında kalan alan kullanılarak değerlendirilmiştir. Performans farklılıklarının yorumunu, uygun test istatistikleri kullanılarak istatistiksel olarak yorumlanan çalışmada, hem EKK-DVM hem de YSA sınıflandırıcılarının çok iyi bir performans gösterdiği, ancak LR ve LDA gibi basit sınıflandırıcıların da kredi puanlaması için çok iyi performans gösterdiği şeklinde yapmışlardır (Baesens vd., 2003: 627).

Bu bir sınıflandırma problemi olduğu için, sınıflandırma yapabilen, diskriminant analizi en eskisi olmak üzere (Lyn, 2000: 151), MARS (Multiadaptive Regression Splines), LR, YSA, DVM, EKKDVM, genetik algoritma, K-en yakın komşu vb. yöntemler başta olmak üzere, sayısız hibrit yöntem de kullanılmıştır. Bu yöntemlerin bir kısmı Tablo 1’de listelenmektedir. Bu çalışmanın literatüre, çok sayıda (8789 adet) gözleme sahip gerçek hayat verisinin üç farklı yöntemle, iki farklı kriter ışığında ve bu çalışmaya özgü bir YSA mimarisi kullanılarak ve veri kümesini, orijinal ve dengelenmiş şeklinde iki ayrı veri yapısı üzerinde uygulanması sayesinde katkı sağlaması beklenmektedir. Literatürde genel olarak yapay zeka tabanlı yöntemlerin geleneksel yöntemlerden daha iyi olduğunu söyleyen birçok çalışma bulunmaktadır (West, 2000).

2. Yöntem

Sınıflandırma problemi için kullanılan birçok yöntem bulunmaktadır. Bunlar çeşitli özelliklerine göre Tablo 1’de listelenmektedir. Tabloda yer alan yöntemlerin dışında da çeşitli sınıflandırma yöntemleri bulunmaktadır, fakat en çok kullanılanları bunlardır.

Bu çalışmada yapay zekâ tabanlı sınıflandırma yöntemlerinden YSA ve DVM, istatistik tabanlı yöntemlerden ise lojistik regresyon yöntemi kullanılmıştır. Lojistik regresyon, diskriminant analizi gibi katı varsayımlar gerektirmeyen ve sonuçları itibariyle daha başarılı olan bir istatitiki yöntem olarak ön plana çıkmaktadır (Harrell & Lee, 1985: 333). Sonuçlar ise doğruluk oranları ve standart sapmaları bağlamında iki farklı karşılaştırma kriteri kullanılarak mukayese edilmiştir. Uygulamada kullanılan eğitim kümeleri veri kümesi içerisinde, %80 oranında ve tesadüfi olarak program tarafından seçildiği için örneklem seçiminden kaynaklanan standart hatayı düşürmek adına bu seçim işleminin on kez (cv=10) tekrarlanıp analize tabi tutulup sonuçlarının ortalamasının yanı sıra standart sapmaları da birer karşılaştırma kriteri olarak kullanılmıştır.

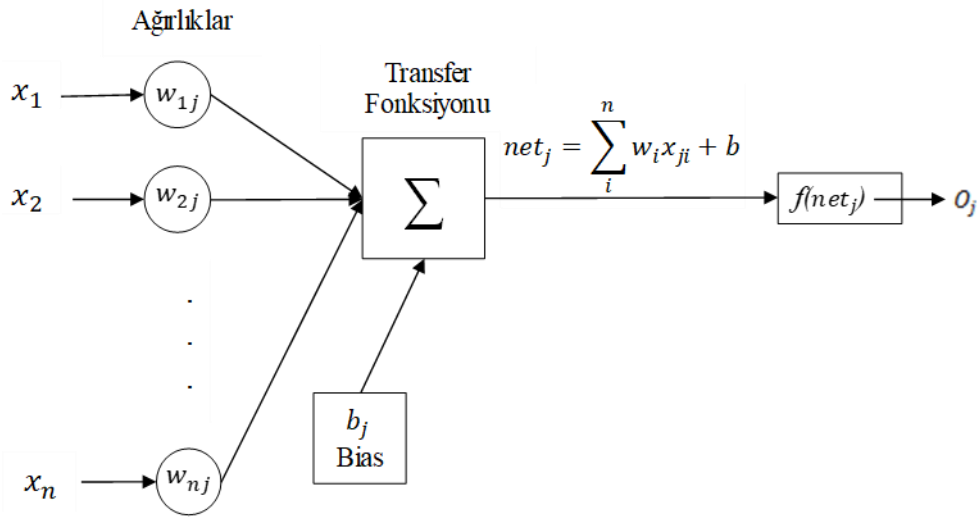
Tablo 1
Sınıflandırma Problemlerinde Kullanılan Yöntemler ve Özellikleri

Özelliği	Türü	Karakteristik Özellikleri	Sınıflandırıcı Örnekleri
<i>Eğitim örneklerinin kullanılıp kullanılmamasına göre</i>	<i>Denetimli sınıflandırma yaklaşımı</i>	<i>Yeterli referans verisi mevcuttur ve eğitim örneği olarak kullanılır. Eğitim örneklerinden üretilen imzalar daha sonra sınıflandırıcıyı spektral verileri tematik bir harita olarak sınıflandırmak üzere eğitmek için kullanılır.</i>	<i>_Maksimum olabilirlik, _Minimum mesafe, _YSA, _Karar ağacı</i>
	<i>Denetimsiz sınıflandırma yaklaşımı</i>	<i>Kümeleme tabanlı algoritmalar. Sınıfların önceki tanımları kullanılmaz. Analist, sınıfları anlamlı sınıflara etiketlemekten ve birleştirmekten sorumludur.</i>	<i>_ISODATA, _K-ortalama kümeleme algoritması</i>
<i>Ortalama vektör ve kovaryans matrisi gibi parametrelerin kullanılıp kullanılmadığına göre</i>	<i>Metrik (parametrik)</i>	<i>Gauss dağılımı varsayılır. Parametreler (örn., Ortalama vektör ve kovaryans matrisi) genellikle eğitim örneklerinden üretilir. Peyzaj karmaşık olduğunda, parametrik sınıflandırıcılar genellikle "gürültülü" sonuçlar üretir. Bir diğer önemli dezavantaj, yan verileri, mekânsal ve bağlamsal özellikleri ve istatistiksel olmayan bilgileri bir sınıflandırma prosedürüne entegre etmenin zor olmasıdır.</i>	<i>_Maksimum olabilirlik (Maximum likelihood), _Doğrusal diskriminant analizi</i>
	<i>Metrik olmayan (non-parametrik)</i>	<i>Veriler hakkında herhangi bir varsayım gerekli değildir. Parametrik olmayan sınıflandırıcılar, sınıf ayrımını hesaplamak için istatistiksel parametreler kullanmaz.</i>	<i>_YSA, _Karar ağacı, _Delil akıl yürütme, _DVM, _Uzman sistem.</i>

Kaynak: Lu, & Weng, 2006: 830.

2.1. Yapay Sinir Ağları

YSA, insanın beyninde yer alan ve ilk kez 1890 yılında Alman bilim adamı Heinrich Wilhelm Gottfried von Waldeyer-Hartz tarafından “nöron” olarak isimlendirilen sinir hücrelerinden esinlenilerek geliştirilmiş, çok merkezli, paralel bir hesaplama daha doğrusu modelleme yöntemidir (Anderson & Mcneill, 1992: 17-18). Sinir hücresi temelli ilk somut modelleme tekniği 1958 yılında, Frank Rosenblatt tarafından “basit algılayıcı (perceptron)” olarak tanıtılmıştır (Rosenblatt, 1958: 387). Şekil 1’de perceptronun yapısı görülmektedir.

Şekil 1.
Perceptronun Yapısı
Kaynak: Hamzaçebi, 2011: 37

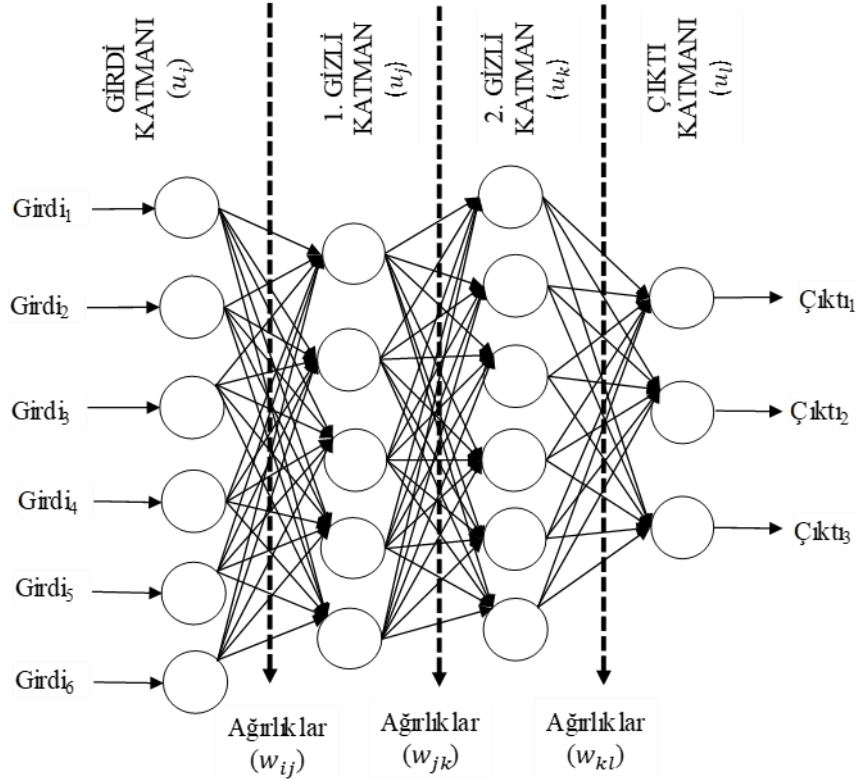
Perceptronda girdiler ağırlıklarla (w) çarpılarak sonraki nörona iletilir. Burada ağırlıklandırılmış vektörler sapmasında eklenerek genel formu Denklem 1’de görülen bir toplama fonksiyonuyla toplanır.

$$n_i^{net} = \sum_{j=1}^{j_i} w_{ji} n_j - \theta_i \quad (1)$$

Toplam değeri bir aktivasyon fonksiyonunda geçirilerek, bu değer sıfır ila bir arasında bir değer kazanarak ilgili sınıfa atanır.

Bugün bu haliyle perceptronlar oldukça basit kalmaktadır. Fakat bugün bu yapı üzerine inşa edilmiş çok sayıda algoritma bulunmaktadır. “Öğrenebilen” bu model doğrusal yapısıyla, AND ve OR gibi doğrusal yapıdaki tüm problemlere çözüm üretebilmiş fakat XOR gibi, doğrusal olmayan problemlere çözüm üretmediği Papert ve Minsky tarafından 1969 yılında

basılmış kitaplarında ispatlayınca, zaten yapay zeka konusunda ölçsüz çok sayıda haberden dolayı ütöpik bir misyon yüklenen yapay sinir ağlarına ilgi azalmış ve fonlar da kesilmiştir. 1982 yılında Rumelhart perseptronları yan yana ve alt alta ekleyerek daha kompleks ve kullanışlı bir sinir ağı geliştirmiştir. Çok Katmanlı Ağlar (ÇKA) denilen bu sinir ağının XOR problemini de çözebildiğinin 1985 yılında ispatının ardından sinir ağlarına olan ilgi yeniden canlanmıştır (Öztemel, 2012: 37). Şekil 2’de çok katmanlı bir sinir ağı görülmektedir.

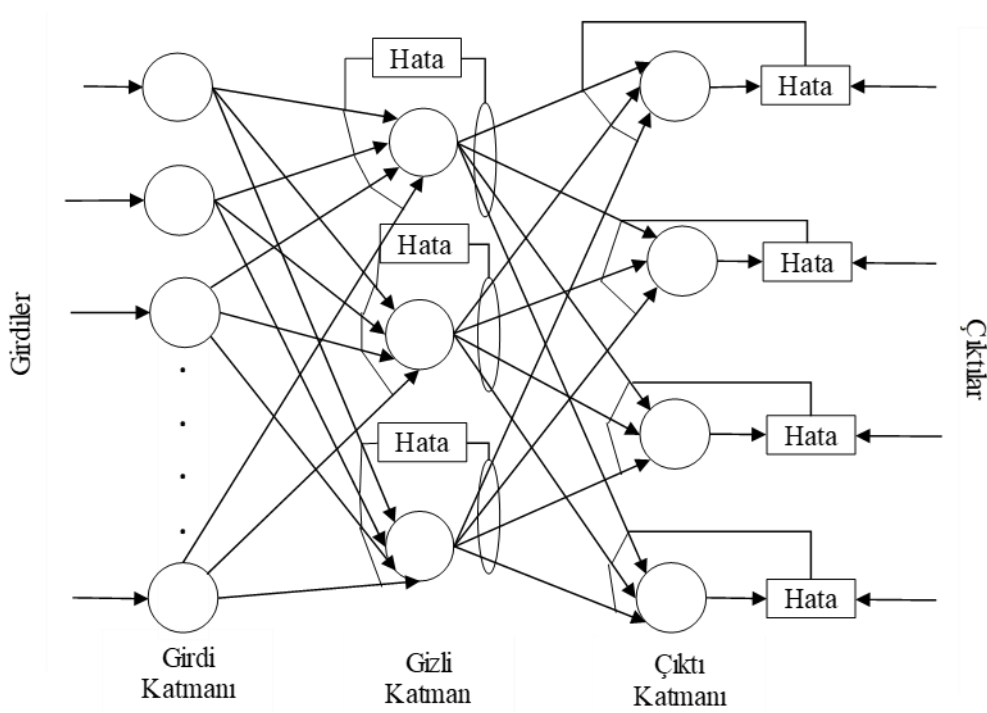
Şekil 2.
Çok Katmanlı Algılayıcılar (ÇKA)
Kaynak: Cura, 2008: 32

Giriş kısmındaki, gözlemleri temsil eden katman “girdi katmanı”, daha sonraki ara katmanlar “gizli katman” en son çıktı sınıflarının yer aldığı katman ise “çıkı katmanı” olarak isimlendirilmektedir. Şekil 2’de yer alan ÇKA’da iki adet gizli katman ve bu gizli katmanların her birincisinde beş adet ikincisinde ise altı adet nöron bulunmaktadır. Tüm daireler nöron olarak ya da işlemci prosesi olarak isimlendirilmektedir. Aradaki oklar ise ağırlıkları temsil etmektedir. Okların sağa doğru olması ise ağı bir “ileri beslemeli ağı” olduğunu göstermektedir.

Çok katmanlı algılayıcılarda girdi nöronlarında herhangi bir işlem yapılmaz. Sadece ilgili ağırlıklarla çarpılarak birinci gizli katmanın genellikle tüm nöronlarına iletilir. Bu şekilde değerler tüm ağıdan geçirilerek sonuç çıktıları üretilir. Ağların çok katmanlı olması,

onlara nonlinear bir yapı kazandırır. Böylelikle XOR gibi doğrusal olmayan problemler de ÇKA kullanılarak çözülebilir.

Çok katmanlı ağların, delta öğrenme kuralı vasıtasıyla geriye yayımlı olarak iteratif hale getirilmesi ise sinir ağlarının performansını çok artırmış ve sayısız çalışmada kullanılmasını sağlamıştır. Aşağıdaki şekilde çok katmanlı ve geriye yayımlı bir sinir ağı modeli görülmektedir.

Şekil 3.
Geriye Yayımlı Bir Ağ Mimarisi
Kaynak: Elmas, 2016: 115

Geriye yayımlı ağda farklı olarak, eğer üretilen çıktı sonuç çıktısıyla uyuşmuyorsa, belli bir hata payı (öğrenme oranı) eklenerek tüm hesaplar aynı şekilde geriye doğru yürütülür. Buna geriye yayılma işlemi denilir. Geriye yayımlı YSA'larda aktivasyon fonksiyonu, türevi alınabilir bir fonksiyon olmalıdır. Çünkü tüm bu değişimler diferansiyel olarak yani türev alınarak yapılmaktadır. Geriye yayımlı algoritmada amaç hata payı ölçüsünde ilk başta rasgele atanan ağılıkların güncellenerek oluşturulan modelin (fonksiyonun parametrelerinin) optimize edilmesidir. Bu süreç defalarca bazen on binlerce iterasyonla tekrarlanır ve en uygun model, model hatası baz alınarak bu hataların minimum noktası en küçük kareler yöntemiyle elde edilerek iteratif döngü durdurulur ve oluşturulan model kullanıma sunulur. Modelin performansına bakmak içinse ilk başta eldeki modelin bir kısmı

test verisi olarak ayrılır. Geriye kalan “eğitim verisi” ile model eğitilir ve test verisindeki sonuç performansı, modelin doğruluk oranı olarak kabul edilir.

ÇKA’da doğrusala yakın problemlerde tek gizli katman, çok karmaşık veri kümelerinde ise iki gizli katman kullanılmaktadır. Daha fazlası ise pek kullanılmamaktadır. Gereğinden fazla gizli katman, nöron ya da iterasyon sayısı ağırlık eğitim verisini adeta ezberlemesine sebep olmakta bu da modeli eğitim verisine bağımlı hale getirmektedir. Yani model bir anlamda, veri kümesi içerisinde yer alan fonksiyonel örüntüleri öğrendikten sonra verinin içinde yer alan gürültüyü de ezberlemektedir (Emir, 2013). Bu ise modelin, aynı olasılık dağılımına sahip, test verisinde iyi sonuç vermesine fakat daha sonraki veri kümelerinde oldukça düşük performans göstermesine neden olmaktadır. Bu durum aşırı uyum (overfitting) olarak, tersi durumda yani eğitim verisine yeterli uyumu sağlayamaz ise bu kez eksik uyum (underfitting) olarak betimlenmektedir. Bu ise düşük eğitim hatasına fakat yüksek genelleme hatasına karşılık gelmektedir. Oysaki iyi bir model, eğitim verisine odaklanma ile diğer verilere uyarlanabilme (genelleme) arasındaki dengeyi iyi kurabilmelidir. Yani eğitim hatası ile genelleme hatasını birlikte minimize edebilmelidir (Shen, 2005).

YSA, tek merkezli değil adeta nöron adedince merkezli bir model (bir anlamda hesap makinesi) olduğu için, işlemler paralel olarak yürütüldükleri için sinir ağı veride yer alan gürültü, uç değerler gibi olumsuz unsurlardan etkilenmez. Yüksek genelleme kabiliyetine sahiptir. Yine işlemler birçok merkezden yürütüldüğü için verideki dejenerasyondan en geç etkilenen yöntemdir. İyi oluşturulmuş bir YSA mimarisinin çözemeyeceği problem çok azdır (Öztemel, 2012: 207).

Çok katmalı bir YSA mimarisi oluştururken uygulayıcının bazı parametreleri optimal olarak ayarlaması gerekmektedir. Bunlar gizli katman sayısı, her bir gizli katmanda bulunacak nöron sayısı, nöronlardaki toplama fonksiyonu, aktivasyon fonksiyonu, momentum katsayısı ve iterasyon sayısıdır. Bu parametrelerin optimum değerlerini bulmamızı sağlayacak bir yaklaşım günümüzde mevcut değildir. Bundan dolayı uygulayıcı tüm bu parametrelerin optimal değerini deneme-yanılma yoluyla elde etmesi gerekmektedir. Bu ise ciddi bir zaman kaybını beraberinde getirmektedir. Ayrıca en küçük karelerle karar verilen minimum hata noktası yerel olabilir, global olmayabilir. Bulunan minimum noktanın yerel mi yoksa global mi olduğu da anlaşılabilir. Ayrıca gizli katmanlardan geçen YSA’nın parametreleri yani katsayıları bir regresyon formülündeki gibi açık değildir. O yüzden hangi açıklayıcı değişkenin bağımlı değişken üzerinde daha etkili olduğu bilinmemektedir. Model bunu kendi

içerisinde Hebb tabanlı öğrenme tekniklerini, yani paralel çalışan nöronların benzer sonuçlar (matematiksel olarak aynı işaretli) üretenler arasındaki katsayıyı artırma yoluyla gerçekleştirmektedir. Bu yüzden modelin içeriği bilinmemekte bu ise YSA'nın "kara kutular" olarak bilinmesi sonucunu doğurmakta bu da iş süreçlerinde şeffaflıktan uzaklaşma olarak yorumlanmaktadır (Yakut, 2012: 122; Nabiye, 2016: 599).

2.2. Destek Vektör Makineleri

DVM'nin YSA'ndan farkı, aslında diğer tüm sınıflandırma yaklaşımlarından farkı, ampirik risk minimizasyonu ilkesi yerine Yapısal Risk Minimizasyonu (YRM) ilkesine dayanan bir hata minimizasyonu tekniği geliştirmesidir (Çomak, 2008). Ampirik risk minimizasyonu nedir? Modeller doğru tahminleme yapabilmek için, hatalarını minimize etme yoluna giderler. Hata ya da risk olarak adlandırılan ve modelin gerçek çıktı değerinden farklı bir çıktı üretmesi olarak tanımlanan ampirik risk ilkesi aslında gerçek riskin aynısı değildir. Gerçek risk, kullanılan diğer ismiyle beklenen risk (Vapnik, 1999: 989),

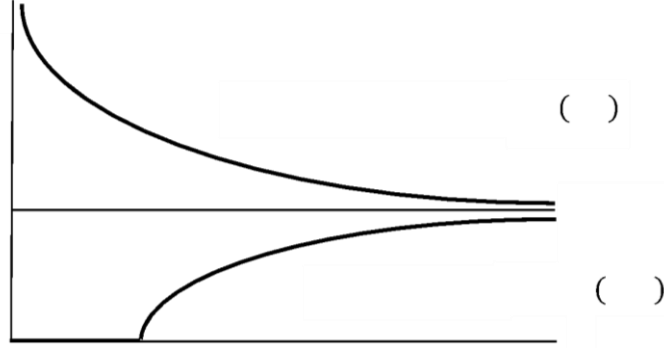
$$R(\alpha) = \int L(y, f(x, \alpha)) dP(x, y) \quad (2)$$

şeklinindedir. Fakat burada veri kümesinin olasılık dağılımı, yani $dP(x, y)$, bilinmediği için bu formülle risk minimizasyonu gerçekleştirilememektedir. Beklenen risk minimize edilemediği için, onun yerine ampirik risk minimizasyonuna gidilir:

$$R_{emp}(\alpha) = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n ((y_i - f(x_i, \alpha))^2) \quad (3)$$

İstatistikte merkezi limit teoremi gereği, örnekleme ne kadar büyür ve ana kütleyle yaklaşır, standart hata o kadar azalır. Yani örneklemin anakütleyi temsil kabiliyeti artar. Hatta örneklem büyür ve anakütleye eşit olursa bu durumda standart hata sıfır (0) olacaktır. Ne var ki ana kütle sonsuza da eşit olabilir. Böyle bir ilişki ampirik risk ile beklenen risk arasında da vardır ve bu ikisi arasındaki fark gözlem sayısı sonsuza eşit olduğunda tam anlamıyla kapanır. Bu durum denklem 4'te ve Şekil 4'te gösterilmektedir.

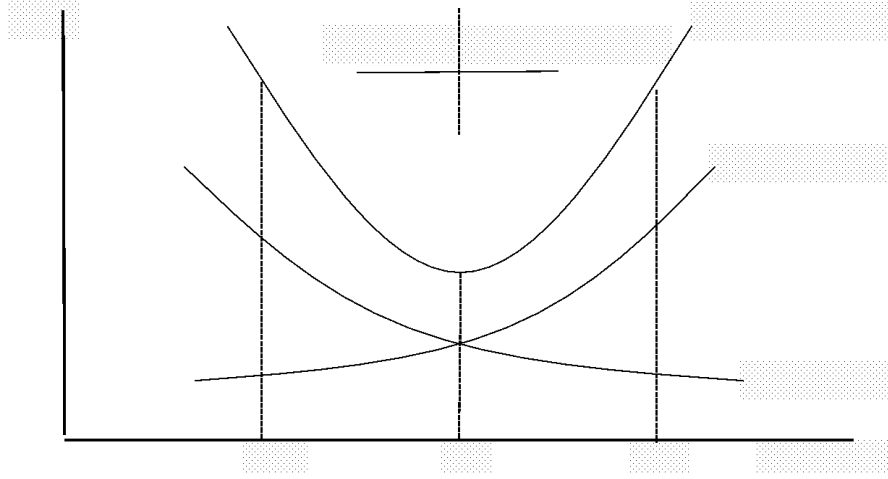
$$[R(\alpha) - R_{emp}(\alpha)] = 0 \quad (4)$$

Şekil 4.
Ampirik Risk Ve Beklenen Risk İlişkisi
Kaynak: Cherkassky & Mulier, 2007: 103.

Regresyondaki en küçük hata kareleri toplamı ve yoğunluk tahminindeki maksimum olasılık yöntemleri ARM'nun probleme dönük olarak özelleştirilmiş halleridir. Yani ARM çok genel bir ilkedir (Vapnik, 1999: 990). Fakat Şekil 4'ten de anlaşılacağı gibi, ampirik risk gerçek risk anlamına gelmemekte ve bu ikisinin birbirine yaklaşabilmesi için, sonsuz değilse bile, çok sayıda gözleme ihtiyaç duyulmaktadır. Üstelik bu yöntem eğitim hatasını minimize ederken genelleme hatasını da kontrol etmeye dönük bir formülasyon sağlamamaktadır. Bu durum ise eğitim verisine aşırı odaklanmayı yani aşırı öğrenmeyi, bir bakıma veriyi ezberlemeyi, içerik olarak ise verinin içinde yer alan örüntülerin ardından veride yer alan gürültüye de ezberlemeye neden olmaktadır.

Vapnik ve Chervonenkis, ARM ilkesinin tutarlılık sınırlarını, matematiksel olarak, belirlemeye çalışırken bir VC boyutu geliştirmişlerdir. $Q(z, \alpha), \alpha \in \Lambda$ şeklinde gösterilen gösterge fonksiyonlarının bir kümesinin VC boyutu (h ile gösterilir), bu işlevler tarafından parçalanmış bu kümenin tüm 2^h muhtemel yolla kullanılabilen fonksiyonlarının, ayrılabilen z_1, z_2, \dots, z_h vektörlerin maksimum h sayısıdır (Vapnik & Izmailov, 2017: 4). Daha basit bir tanımla VC boyutunu şu şekilde de tanımlayabiliriz: Eğer n adet örneklem temsilci fonksiyonların tamamı tarafından olası 2^n durumun tamamında ayrılabilirse, o zaman bu örneklem kümesinin bu fonksiyon kümesi ile ayrıştırılabildiği söylenir ve VC boyutu $h = n$ olur. Ampirik risk ile VC boyutu birlikte minimize edilirse bu durumda her iki hata da minimize edilebilmektedir. Bu durum Şekil 5'te gösterilmektedir (Çomak, 2008).

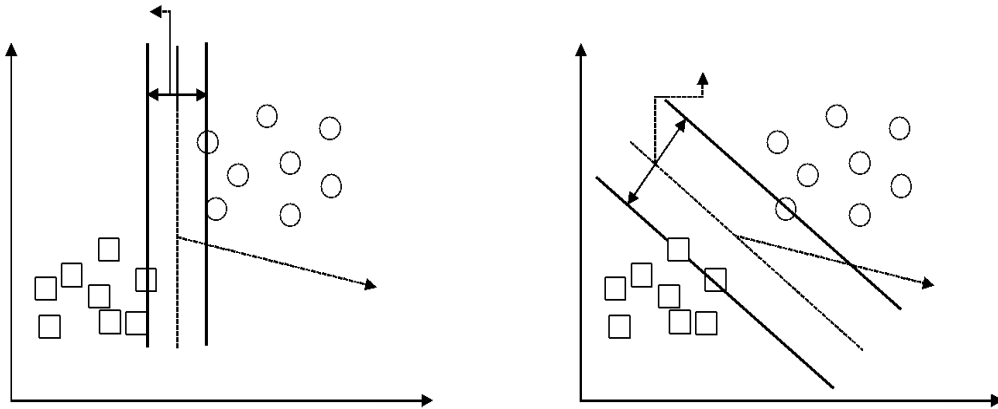

Şekil 5.

VC Boyutu Deneysel Risk İle Birlikte Minimize Edilirse Beklenen Riskin Minimize Edilebileceğinin Grafikselleştirilmesi

Kaynak: Theodoridis & Koutroumbas, 2009: 119.

Şekil 5'e bakıldığında, YSA gibi sadece ampirik riski (deneysel risk) minimize etmeye çalışan yöntemler h_m noktasındaki parametreleri optimum olarak alırken, DVM yöntemi ise h^* noktasındaki parametreleri, optimum parametreler olarak, kullanılmaktadır. Bu durumda DVM, YSA gibi yerel minimum noktalara takılmadan doğrudan evrensel minimuma gitmektedir. Ayrıca, ARM ilkesini kullanan yöntemlerde olduğu gibi, her iki risk olgusu arasındaki farkı kapatmak için, çok sayıda gözleme ihtiyaç duymaz. Az sayıda gözlemlerle de uygun sonuçları verebilir. Tüm bu anlatılanlar, yani VC boyutunu kullanan Yeni Risk Minimasyonu anlayışı (YRM), İstatistiksel Öğrenme Teorisi (Statistical Learning Theory, SLT) olarak bilinmektedir. Şimdi Şekil 6'ya bakalım.

Şekil 6 (a/b).

Hiperdüzlemlerle Ayrılmış İki Boyutlu Girdi Uzayı

Kaynak: Kecman, 2005: 13

Hem Şekil 6a’da, hem Şekil 6b’de farklı iki sınıfa ayrılmış gözlemler bulunmaktadır. Sınıflandırma aslında bu iki gözlem sınırı arasına, iki sınıfın tüm gözlemlerini birbirinden ayıracak şekilde, bir hat, diğer adıyla bir hiperdüzlem (hyperplane) çizmektir. YSA’da bu şekilde çalışır. Zaten YSA’da nöronlar arasındaki ağırlıkları değiştirmek, bu hiperdüzlemin eğimiyle oynamaktır (Öztemel, 2012). DVM, YSA’ndan farklı olarak sadece bir hat çizmiyor ve Şekil 6’daki gibi, iki marjinle bu hattı bir blokaja dönüştürüyor. Bu blokajı da Şekil 6a’daki gibi rasgele ki bu hiperdüzlem de iki sınıfı birbirinden gayet rahat ayırabilmektedir, Şekil 6b’deki gibi bu iki gözlem sınıfı arasına çizilebilecek milyonlarca hiperdüzlemden, sınıflar arasındaki mesafeyi maksimize edecek hiperdüzlemi belirleyerek bu blokajı en kalın formuna getirmektedir. Böylelikle daha sonraki gözlemleri ayırmada b’deki sınıflandırma performansı a’dakinden daha iyi olacaktır.

3. Uygulama

Uygulamada verilerin düzenlenmesi aşamasında Excel’in 2016 sürümü, analizlerin yapılması aşamasında ise Python 3.8.1 sürümü ve arayüz olarak da PyCharm kullanılmıştır. Kullanılan veri kümesi bir bankadan alınmış, kurumsal müşterilere ait olan, gerçek hayat verisidir. Veri kümesinde 16 adet açıklayıcı değişken (veri bankadan makyajlanmış olarak alındığı için bu açıklayıcı değişkenlerin ne olduğu bilinmemektedir) ve müşterilere ait sonuç çıktıları bulunmaktadır. Sonuç çıktıları, “Kusurlu” olan müşteriler için bir (1), “kusursuz” olan müşteriler için ise sıfır (0) şeklinde etiketlenmiş olup, iki sınıfa ayrılmıştır.

Analiz aşamasında, edinilen verinin tamamının yer aldığı bir veri kümesi (Kurumsal Veri Kümesi) bir de kusurlu ve kusursuz müşterilerin sayılarının eşitlendiği dengeli bir veri kümesi (Dengeli Kurumsal Veri Kümesi) oluşturulmuştur. Oluşturulan müşteri sınıflarının özellikleri, sınıf etiketleri ve her sınıfa düşen müşteri sayısı Tablo 3 ve Tablo 4’te görülmektedir.

Tablo 2
Kurumsal veri Sonuç Sınıfları ve Sınıf Etiketleri

<i>Sınıfı</i>	<i>Sınıf Adı</i>	<i>Müşteri Sayısı</i>	<i>Verideki Miktarı (%)</i>
<i>0</i>	<i>Kusursuz Müşteri</i>	<i>7896</i>	<i>89,84</i>
<i>1</i>	<i>Kusurlu Müşteri</i>	<i>893</i>	<i>10,16</i>
<i>Toplam Kurumsal Müşteri Sayısı</i>		<i>8789</i>	<i>100,00</i>

Tablo 3
Dengeli Kurumsal Veri Sınıf Etiketleri

<i>Sınıfı</i>	<i>Sınıf Adı</i>	<i>Müşteri Sayısı</i>	<i>Verideki Miktarı (%)</i>
0	<i>Kusursuz Müşteri</i>	893	50,00
1	<i>Kusurlu Müşteri</i>	893	50,00
<i>Toplam Kurumsal Müşteri</i>		1786	100,00

Normalizasyon aşamasında ise, “Min-Max Normalleştirilmesi” (Bkz. Denklem 5) yapılmıştır.

$$x' = \frac{x - x_{min}}{x_{maks} - x_{min}} \quad (5)$$

4. Sonuçlar

YSA ve DVM yapay zekâ tabanlı uygulama sonuçları geleneksel yöntemlerden lojistik regresyon sonuçlarıyla kıyaslanmıştır. Bankadan edinilen tüm bilgiler modele birer açıklayıcı değişken olarak ilave edilmiştir. Kurumsal veri kümesi üzerinde yapılan birçok deneme neticesinde YSA mimarisi olarak: on (10) adet nörondan oluşan tek gizli katmanlı, iterasyon sayısı on bin (10000) ve standart hatayı azaltmak için her eğitim veri kümesi (%80) seçme ve analize tabi tutma işleminin on (10) kez yinelendiği bir ağ yapısının en iyi sonuçları verdiği tespit edilmiş ve aynı mimari yapı dengeli kurumsal veriye de aynen uygulanmıştır.

Tablo 4
Kurumsal Veri Kümesi Uygulama Sonuçları

<i>Uygulamada Kullanılan Veri Kümeleri</i>	<i>Uygulama Sonuçları</i>			
	<i>Doğruluk Oranları Ve Standart Sapmaları</i>	<i>Uygulamada Kullanılan Yöntemler</i>		
		<i>YSA</i>	<i>DVM</i>	<i>LR</i>
<i>Kurumsal Veri Kümesi İle Yapılan Uygulama*</i>	<i>Doğruluk Oranı (%)</i>	96	96	89
	<i>Standart Sapma (%)</i>	1	1	4
<i>Dengeli Kurumsal Veri Kümesi İle Yapılan Uygulama**</i>	<i>Doğruluk Oranı (%)</i>	93	91	86
	<i>Standart Sapma (%)</i>	4	2	3

*: 7896 kusursuz, 893 kusurlu olmak üzere, toplam 8789 kurumsal müşteri veri kümesiyle yapılan uygulama.

** : 893 kusursuz, 893 kusurlu olmak üzere, toplam 1786 dengelenmiş kurumsal müşteri veri kümesiyle yapılan uygulama.

Tablo 4'e bakıldığında, genel olarak modellerin başarı performansının oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Bunun üç önemli sebebinden ilki, açıklayıcı değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama gücü, ikincisi gözlem sayılarının oldukça yüksek oluşu ve üçüncü ise çıktı sınıflarının "kusurlu" ve "kusursuz" şeklinde iki sınıf halinde alfanümerik hale getirilmiş olmasıdır. Eğer çıktı sınıfları "kusursuz (0)", "az kusurlu (1)", "orta kusurlu (2)" ve "çok kusurlu (3)" şeklinde kategorilere ayrılmış olsa, her kategoriye de az ya da çok dengesiz miktarlarda müşteri sayısı düşeceği için modeller bu şekildeki veri kümeleri için oldukça zorlanmakta ve başarı oranları da doğal olarak düşmektedir.

Kurumsal veriden dengeli kurumsal veriye geçildiğinde, modellerin başarı performansının %3 ila %5 aralığında azaldığı görülmektedir. Bu düşüşün sebebi veride meydana gelen yaklaşık %80'lik azalış olduğu bu da veride yer alan örüntülerin deşifreyonunu zorlaştırmış olduğu aşikârdır. Bu oranda bir azalış karşılığında, doğruluk oranlarında meydana gelen kaybın bu kadar az olması, modelin tecrübesini oluşturan veri kümesinin data kalitesinin oldukça yüksek olması şeklinde yorumlamak mümkündür.

YSA her iki veri kümesinde de en yüksek doğruluk oranlarını veren yöntem olmuştur. YSA mimarisi oluşturulurken, bu çalışmada da olduğu gibi, modelin sahip olduğu mimari yapı, doğruluk oranları üzerinde son derece etkindir. Bu çalışmada YSA için kurulan mimari (on nöronlu tek gizli katman ve 10000 iterasyon, aktivasyon fonksiyonu olarak sigmoid fonksiyon ve on tekrar sayısı) en yüksek doğruluk oranlarını veren model olmuştur. Fakat mimarisinin parametrelerinin optimize edilmesi de günlerce sürmektedir.

DVM'nin de kurumsal dengeli veride %96 gibi en yüksek doğruluk oranını ve bunun yanı sıra en küçük standart sapmayı vermiş, verideki azalıştan ise en çok etkilenen model olup %5'lik bir kayıp yaşamıştır. Ama yine en küçük standart sapmaya sahiptir. Standart sapmanın küçük olması modele güveni artırmaktadır. Çünkü yapılan her analizde hemen hemen aynı doğruluk oranı yinelemektedir. Verideki %80'lik azalıştan en çok DVM etkilenmiştir. DVM için, az sayıda gözlemle (gerçi 1786 gözlem sayısı olarak az değildir) en iyi sonucu veren yöntem tespiti, bu çalışma için, geçerli olmamıştır. Ama yine de çok yüksek doğruluk oranı vermiştir. Ayrıca YSA'na kıyasla, DVM yönteminde, çekirdek fonksiyonunu belirledikten sonra (ki en çok kullanılan çekirdek fonksiyonu radyal tabanlı fonksiyondur) tek bir hamlede sonuç alınabilmektedir. Bu açıdan YSA'na kıyasla uygulaması oldukça kolaydır.

Geleneksel yöntemlerin, bugün, bu tarz problemlerde kullanılmalarının önemli bir sebebi yapay zekâ yöntemlerinin başarı performansını değerlendirebilmektir. Bu çalışmada yapay zekâ yöntemleri, geleneksel bir yöntem olan lojistik regresyona göre oldukça yüksek performans göstermiştir. Fakat lojistik regresyon gibi yöntemlerin basit arka planı sayesinde çok hızlı sonuç alınabildiği, YSA gibi yöntemlerin ise mimarisini olgunlaştırmanın ve bilgisayarda 50000-100000 gibi iterasyon sayılarına ulaşmanın zorluğu da göz önünde bulundurulmalıdır.

5. Yorumlar

Günümüz iş süreçlerinde yapay zekânın kullanımı, tıpkı bir zamanlar bilgisayarların iş süreçlerinde kullanılmaya başlanması gibi, kaçınılmaz ve de geriye de dönülemez bir hal almaktadır. Çünkü yapay zekâ sayesinde, günlerce sürebilen ve birçok personelin yoğun emeğini gerektiren kredi başvurusu değerlendirme süreçleri, yapay zekâ ile saniyeler sürmektedir. Ayrıca insani süreçlerden, tabii zamanla bu sistemler olgunlaştıkça, daha doğru yürütme kapasitesini barındırmaktadır. İlgili personel bu sayede iş geliştirme vb. daha nitelikli işlerde istihdam edilebilmekte ve böylelikle iş süreçleri tüm angaryalardan güvenilir bir şekilde arındırmaktadır.

Bu çalışmada görülmektedir ki, bankaların kredi başvurularını içsel ölçüm yaklaşımıyla değerlendirme süreçlerinde, YSA ve DVM gibi yöntemler, zamanla veri birikimi sağlandıkça ve YSA ağları kuruma özgü bir şekilde olgunlaştırıldıkça son derece güvenilir sonuçlar üretmektedirler. Bu çalışma sonucunda, bankaların kendi sinir ağlarını kurmada ve yapay zekâyı iş süreçlerine hızlı bir şekilde dâhil etmekte gecikmemeleri gerektiği kanaati oluşmaktadır.

Türkiye’de, dokuz bankanın veri havuzlarını birleştirerek ve birçok algoritmalar kullanarak oluşturdukları Findeks kredi notu uygulaması, oldukça başarılı bir şekilde uygulanmaktadır. Fakat Findeks de bir dışsal ölçüm yaklaşımıdır ve bu kredi notunun homojenize ettiği bir piyasada en düşük faizli kredileri sunmadıkça rekabet etmek, sunarak da kar elde etmek çok mümkün görünmemektedir. Çünkü kâr, her zaman risktedir. Ama bu riski, herkesten bağımsız, kendine özgü model oluşturarak yönetebilme yetisi firmaların kârını ve rekabet edebilirliğini artıracaktır.

Bundan sonraki çalışmalarda, hangi veri boyutu aralığında DVM'nin YSA'na kıyasla daha avantajlı bir yöntem hale geldiğini tespit etmeye dönük çalışmaların literatüre pozitif anlamda katkı sağlaması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- Altan, M. (2001). *Fonksiyonlar ve işlemler açısından bankacılık*. Beta Basım Yayıncılık.
- Altay, E. (2015). *Bankacılıkta risk, piyasa riski kredi riski ve operasyonel riskin ölçümü ve yönetimi*. Derin Yayınları.
- Anderson D. & Mcneill G. (1992). Artificial neural networks technology, *A DACS State-of-the-Art Report*, Contract Number F30602-89-C-0082.
- Baesens, B., Setiono, R., Mues, C. & Vanthienen, J. (2003). Using neural network rule extraction and decision tables for credit-risk evaluation, *Management Science*, 49 (3), 312-329.
- Cherkassky, V. & Mulier, F. (2007). *Lerning from data: consepts, theory and methods*. 2. Baskı, John Wiley & Sons, Inc.
- Cura, T. (2008). *Modern sezgisel teknikler ve uygulamaları*. Papatya Yayıncılık.
- Çomak, E. (2008). *Destek vektör makinelerinin etkin eğitimi için yeni yaklaşımlar*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniveristesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Elmas, Ç. (2016). *Yapay sinir ağları*. (3. Baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Emir, Ş. (2013). *Yapay sinir ağları ve destek vektör makineleri yöntemlerinin sınıflandırma performanslarının karşılaştırılması: Borsa endeksi yönünün tahmini üzerine bir uygulama*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Hamzaçebi, C. (2011). *Yapay sinir ağları tahmin amaçlı kullanımı, MATLAB ve NEUROSOLUTION uygulamalı*. Ekin Yayınevi.
- Harrell, F. E. & Lee Jr. K. L., (1985). A comparison of the discrimination of discriminant analysis and logistic regresyon under multivariate normality, *S.K. Se (Ed.), Biostatistics: Statistics in biomedical, public health, and environmental sciences*, North-Holland.
- Huang, Z., Chen, H., Hsu, C. J., Chen, W. H. & Wu, S. (2004). Credit rating analysis with support vector machines and neural networks: A market comparative study, *Decision Support Systems*, 37, 543– 558.
- Kecman, V. (2005). Support vector machines – An introduction, *StudFuzz*, 177, 1-47.
- Lu, D. & Weng, Q. (2006). A survey of image classification methods and techniques for improving classification performance, *International Journal of Remote Sensing*, 28 (5), 823-870.
- Lyn, T.C. (2000). A survey of credit and behavioural scoring: Forecasting financial risk of lending to consumers, *International Journal of Forecasting*, 16 (2), 149-172.
- Muzır, E. (2011). *Basel II düzenlemeleri doğrultusunda kredi riski analizi ve ölçümü: Geleneksel ekonometrik modellerin yapay sinir ağı ve mars modelleriyle karşılaştırılmasına yönelik ampirik bir çalışma*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Nabiyev, V. (2016). *Yapay zekâ*. (5. Baskı). Seçkin Yayınevi.
- Öztemel, E. (2012). *Yapay sinir ağları*. Papatya Yayıncılık.
- Rosenblatt, F. (1958). The perceptron: A porobabilistic model for information storage and organization in the brain, *Psychonanalytic Review*, 65 (6), 386-408.
- Shen, J. (2005). *Fusing support vector machines and soft computing for pattern recognition and regression*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kansas State University, Kansas.
- Theodoridis, S. & Koutroumbas, K. (2009). *Pattern recognition*. (4. Baskı). Elsevier Inc.

Vapnik, V. (1999). An overview of statistical learning theory, *IEEE Transactions on Neural Networks*, 10 (5), 988-999.

Vapnik, V. & Izmailov, R. (2017). Knowledge transfer in SVM and neural networks, *Ann Math Artif Intell*, 81, 3-19.

West, D. (2000). Neural network credit scoring models, *Computers & Operations Research*, 27, 2000, 1131-1152.

Yakut E. (2012). *Veri madenciliği tekniklerinden C5.0 algoritması ve destek vektör makineleri ile yapay sinir ağlarının sınıflandırma başarılarının karşılaştırılması: İmalat sektöründe bir uygulama*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Yılmaz, E. A. (2010). *Basel II kapsamında kredi riski ve temerrüt olasılığı hesaplama yolu ile tespiti*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

ISSN: 2146-1740
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd>

Araştırma Makalesi

TÜRKİYE’DE KAMU HARCAMALARI VE ÖZEL YATIRIM İLİŞKİSİ AÇISINDAN DIŞLAMA ETKİSİNİN ANALİZİ

ANALYSIS OF CROWDING OUT EFFECT IN TURKEY, IN TERMS OF PUBLIC
EXPENDITURES AND PRIVATE INVESTMENT RELATIONSHIP

Esmâ GÜLTEKİN TARLA¹

Mehmet TEMİZ²

Öz

Makale Bilgi

Gönderilme:
09/11/2020

Kabul:
25/11/2020

Bu çalışma ile Türkiye için dışlama etkisinin geçerliliği incelenmektedir. Kamu harcamalarının özel yatırımlar üzerinde tamamlayıcı ya da ikame edici olmak üzere iki farklı etkisi bulunmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde yüksek düzeylerde olan ve borçlanma yoluyla finanse edilen kamu harcamaları; faiz oranlarını artırıcı yönde baskı oluşturmaktadır. Faiz oranlarında meydana gelecek artışlar ise özel yatırımları azaltıcı yönde etki oluşturmaktadır. Dolayısıyla kamu harcamalarında meydana gelen artış, özel yatırım harcamalarındaki düşüşle birlikte milli gelir üzerinde herhangi bir artış yaratmamaktadır. Literatürde “dışlama etkisi” olarak adlandırılan bu durum; kamu kesiminin ekonomi içerisindeki payının yüksekliği dikkate alındığında, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için büyük önem arz etmektedir. Kamu harcamaları, özel yatırımlar ve faiz oranları arasındaki ilişkinin analiz edilmesi ve bu değişkenlerin milli gelir üzerindeki etkilerinin incelenmesi, iktisat politikalarının belirlenmesi ve uygulanması açısından oldukça önemlidir. Çalışmada 1975-2016 yılları arasında Türkiye ekonomisine ait özel sektör sabit sermaye yatırımları, kamu sabit sermaye yatırımları, reel kişi başı GSYİH ve yıllık faiz oranı değişkenleri kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda elde edilen bulgular; incelenen dönemde kamu sabit sermaye yatırımlarının özel sektör sabit sermaye yatırımlarını dışlayıcı etkisinin olmadığını göstermektedir. Kamu harcamalarının özel yatırımları tamamlayıcılık etkisi bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kamu harcamaları, Özel sektör yatırımları, Dışlama etkisi.

¹ Doktor Öğretim Üyesi, Fırat Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0001-5897-0462, egultekin@firat.edu.tr.

² Doktor Öğretim Üyesi, Fırat Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0002-4741-9680, mtemiz@firat.edu.tr.

Abstract

Article Info

Received:
09/11/2020

Accepted:
25/11/2020

With this study, the validity of the crowding out effect for Turkey is examined. Public expenditures have two different effects on private investments as complementary or substitute effects. Public spendings, which is in high levels and financed through borrowing in developing countries; creates pressure to increase interest rates. Increases in interest rates have a decreasing effect on private investments. Increases in interest rates have a decreasing effect on private investments. Therefore, the increase in public expenditures does not create an increase in national income with the decrease in private investment expenditures. This situation, which is called “crowding-out effect” in the literature; have a great importance for developing countries such as Turkey taking into account the high share of the public sector in the economy. Analyzing the relationship between public expenditures, private investments and interest rates and examining the effects of these variables on national income is very important in determining and applying economic policies. In the study, private sector fixed capital investments, public fixed capital investments, real GDP per capita and annual interest rate variables of Turkish economy between the years 1975-2016 are used. Findings obtained as a result of the analysis shows that public fixed capital investments do not crowd out private sector fixed capital investments in the period under review. Public expenditures have a complementary effect on private investments.

Keywords: Public expenditures, Private sector investments, Crowding-out effect.

1. Giriş

İlk olarak Büyük Bunalım sonrasında Keynes tarafından ortaya koyulan maliye politikası uygulamalarının en önemli araçlarından biri kamu (hükümet) harcamalarının artırılmasıdır. Kamu harcamaları artırılarak durgunluktan çıkmak ve işsizliği azaltmak amaçlanmaktadır. Özel sektör yatırımlarının genişletici maliye politikası sonucunda düşüş gösterdiğini ifade eden dışlama etkisi, (crowding out) gerek teorik ve gerekse uygulamalı iktisat literatüründe önemli tartışmalar oluşturmaktadır (Buiters, 1977: 309).

Kamu harcamaları ile özel yatırım harcamaları arasındaki ilişki; birbirini tamamlama ya da ikame etme olmak üzere iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Kamu yatırım harcamalarının özel sektör yatırım harcamaları üzerindeki etkisinin tespiti açısından, farklı kamu harcama kalemlerinin incelenmesi önem arz etmektedir. Eğitim, ulaştırma ve altyapı gibi alanlarda gerçekleştirilen kamu harcamaları özel sektörün üretkenliğini arttıracak harcamalardır. Yatırımları tamamlayıcı nitelikte olan bu harcamalar, özel sektör yatırımlarını çekme (crowding-in) özelliğine sahip konumdadır (Aschauer, 1989). Bununla birlikte kamu harcamalarının tamamlayıcı yöndeki etkisi hükümetlerin uyguladığı politikaların varlığına da bağlı durumdadır. Yatırımcıları teşvik eden, özendirici politikalar; kamu harcamalarının

tamamlayıcı etki oluşturmada en önemli rolü oynamaktadır (Yaraşır Tülümce & Buyrukoğlu, 2013: 63). Kamu harcamaları; gıda, konut, sağlık hizmetleri gibi özel sektör ile rekabet edebilecek alanlarda gerçekleştirilirse söz konusu alanlarda özel sektörü ikame edici etki oluşturmaktadır. Dışlama (crowding-out) etkisi olarak adlandırılan bu durumda kamu harcamaları özel sektör yatırımlarında daralmaya yol açmaktadır (Aschauer, 1989). Bunun yanında hükümetlerin uyguladıkları finansman politikaları da özel sektör yatırımlarını dışlayıcı etki oluşturabilmektedir. Özel sektör yatırımcıları üzerinde olumsuz algı oluşturan borçlanma politikaları, yatırım kararlarını etkileyerek dışlama etkisine sebep olabilmektedir (Yaraşır, Tülümce & Buyrukoğlu, 2013: 62).

Kamu harcamalarının ikame ve tamamlama etkilerinin yanında söz konusu harcamaların finansmanında kullanılan politikalarla da özel sektör yatırımları etkilenebilmektedir. Bu kapsamda kamu yatırımlarını finanse etmek üzere bütçede oluşan açıklar, özel yatırımlar üzerinde dolaylı bir etki oluşturmaktadır (Çil Yavuz, 2005: 270). Bütçe açıklarının iç borçlanma yöntemiyle kapatılmaya çalışılması durumunda tasarrufların kamuya transferiyle birlikte faiz oranlarında artış yönünde baskı oluşacaktır. Artan faiz oranları ile birlikte yükselen yatırım maliyetleri özel sektör yatırımlarının azalmasına yol açmaktadır (Demir, 2017: 76).

Bu çalışma ile Türkiye için 1975-2016 dönemine ait veriler kullanılarak kamu sektörü sabit yatırımları ile özel sektör sabit sermaye yatırımları arasındaki ampirik ilişki analiz edilmektedir. Çalışmanın doğru ve güvenilir sonuçlar sunması açısından Türkiye ekonomisinde ilgili dönemde görülen yapısal değişimlerin dikkate alınması gerekmektedir. Bu nedenle analizlerde yapısal kırılmaları dikkate alan birim kök testleri kullanılmıştır. Ayrıca dönemler itibarıyla değişkenler arasındaki ilişkilerin tespiti açısından frekans alanı nedensellik testine başvurulmuştur. Çalışmanın ilk bölümünde konu ile ilgili teorik çerçeveye ele alınmıştır. İkinci bölümde literatürde yer alan çalışmalara yer verilmiştir. Üçüncü bölümde çalışmada kullanılan veri seti ve model detaylandırılmıştır. Dördüncü bölümde de ise metodolojik altyapı ve ampirik sonuçlar yer almaktadır. Beşinci ve son bölümde çalışmanın sonuçları değerlendirilmiştir.

2. Literatür Özeti

Kamu harcamaları ve özel yatırımlar arasındaki ilişkiyi tek ülke veya ülke grupları açısından inceleyen birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalarda kamu harcamalarının özel sektör yatırımlarını tamamlaması veya dışlaması olmak üzere iki temel sonuç ortaya

çıkılmaktadır. Bu çalışma ile Türkiye için bu durumlardan hangisinin geçerli olduğu belirlenmeye çalışılmaktadır. Ülke ve ülke gruplarının mevcut yapılarının kendi aralarında farklılıklar gösterdiği gerçeğinden yola çıkarak ampirik sonuçların ülkeden ülkeye değişiklik göstereceğini söylemek mümkündür. Çalışmamıza doğru yönde fikir vermesi açısından Türkiye özelindeki çalışmaların incelenmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir. Bu doğrultuda, Türkiye için kamu harcamaları ve özel sektör yatırımları arasındaki ilişkiyi analiz eden çalışmalara ait yöntem ve sonuçlar aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 1
Literatür Özeti

Yazar(lar)	Ülke - Dönem	Kullanılan Ekonometrik Yöntemler	Sonuçlar
Çil Yavuz (2001)	Türkiye 1990-2000	Hata Düzeltme Modeli	Kamu harcamaları ve faiz oranları özel yatırımları dışlamaktadır.
Berber (2003)	Türkiye 1963-1999	Eşbütünleşme, Hata Düzeltme Modeli	Büyüme ile hem kamu hem de özel yatırımları arasında nedensellik ilişkisi mevcuttur.
Şimşek (2003)	Türkiye 1970-2001	Eşbütünleşme, Hata Düzeltme Modeli	Kamu harcamaları özel yatırımları dışlamaktadır.
Uysal ve Mucuk (2003)	Türkiye 1975-2000	En Küçük Kareler Yöntemi	Kamu yatırım harcamaları özel yatırımları dışlayıcı etki oluşturmaktadır.
Çil Yavuz (2005)	Türkiye 1980-2003	Eşbütünleşme, Hata Düzeltme Modeli, Nedensellik	Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki tespit edilmiş olup, kamu yatırımları özel yatırımları çekmektedir.
Erden (2005)	Türkiye 1968-1998	Vektör Hata Düzeltme Modeli	Kamu yatırımları özel yatırımlar üzerinde dışlama etkisine sahiptir.
Kuştepe (2005)	Türkiye 1963-2003	Eşbütünleşme	Kamu harcamaları özel yatırımları tamamlayıcı etkiye sahiptir.
Günaydın (2006)	Türkiye 1987-2004	Eşbütünleşme, Nedensellik	Kamu yatırımları özel yatırımları tamamlayıcı özellik göstermektedir.
Başar ve Temurlenk (2007)	Türkiye 1980-2005	Yapısal VAR Modeli	Düşük düzeyde bir dışlama etkisi mevcuttur.
Altunç ve Şentürk (2010)	Türkiye 1980-2009	ARDL Sınır Testi Yöntemi	Kamu yatırımları özel sektör yatırımlarını tamamlamaktadır.
Başar vd. (2011)	Türkiye 1987-2007	Eşbütünleşme Analizi	Toplam kamu harcamaları özel yatırımları desteklerken, kamu yatırım harcamaları özel sektör yatırımlarını dışlayıcı etkiye sahiptir.
Cural vd. (2012)	Türkiye 1970-2009	Eşbütünleşme Analizi	Kamu yatırımlarının özel yatırımları çekme etkisi oluşturduğu sonucuna varılmıştır.
Altunöz (2013)	Türkiye	RDL Yöntemi	Dışlama etkisi mevcuttur.

	1989-2004		
Yaraşır Tulumce ve Buyrukoğlu (2013)	Türkiye 1980-2010	Eşbütünleşme, Nedensellik	Uzun dönemde faiz oranları özel yatırımları negatif yönde etkilemektedir.
Şen ve Kaya (2014)	Türkiye 1975-2011	Eşbütünleşme, Hata Düzeltme Modeli	Kamu harcamaları özel yatırımları dışlamaktadır.
Çelik (2016)	Türkiye 1975-2013	Regresyon Analizi, ARDL Sınır Testi	Kamu yatırım harcamaları özel sektör yatırımları üzerinde çekme etkisi oluşturmaktadır.
Kesbiç vd. (2016)	Türkiye 1986-2014	Eşbütünleşme, EKK Yöntemi Nedensellik	Kamu sabit sermaye yatırımları özel sektör yatırımlarını dışlamaktadır.
Demir (2017)	Türkiye 1983-2013	ARDL Sınır Testi	Kamu yatırımları özel yatırımları çekmektedir.
Kaytancı (2017)	Türkiye 1985-2016	ARDL Sınır Testi	Uzun ve kısa dönemde kamu harcamaları özel yatırımları dışlamaktadır.

Türkiye için kamu harcamalarının özel sektör yatırımları ile ilişkisini inceleyen çalışmalar incelendiğinde farklı ampirik sonuçların ortaya konulduğu görülmektedir. Kullanılan veri setlerinin, ekonometrik yöntemlerin ve analiz edilen dönemlerin farklılık göstermesi nedeniyle tek bir sonuca ulaşılamamaktadır. Dolayısıyla Türkiye için dışlama etkisinin varlığını ya da çekme etsinin geçerli olduğunu kanıtlayıcı yönde kesin bir yargıya ulaşmak mümkün görünmemektedir.

3. Veri Seti ve Model

Kamu harcamaları ile özel sektör harcamaları arasındaki ilişkinin yönünün belirlenmesinde kullanılacak model, ilgili literatür incelenerek Wai ve Wang (1982); Khan (1988); Ramirez (1994); Çil Yavuz (2005) ve Altunöz (2013) çalışmalarını takip ederek oluşturulmuştur;

$$\text{össy}_t = \alpha_0 + \alpha_1 \text{kssy}_t + \alpha_2 \text{gsyih}_i + \alpha_3 \text{faiz}_t + u_t$$

Çalışmada 1975-2016 yılları arasında Türkiye ekonomisine ait özel sektör sabit sermaye yatırımları (össy), kamu sabit sermaye yatırımları (kssy), reel kişi başı GSYİH (gsyih) ve yıllık faiz oranı değişkeni kullanılmıştır. Özel sektör sabit sermaye yatırımları ve kamu sektörü sabit sermaye yatırımları 1998 yılı baz alınarak GSYİH deflatörü kullanılarak reel hale getirilmiştir. Serilerin doğal logaritması alınarak modele dahil edilmiştir. Çalışmada kullanılan verilerden özel sektör sabit sermaye yatırımları ve kamu sektörü sabit sermaye yatırımları strateji ve bütçe başkanlığı veri tabanından, diğer değişkenler ise dünya bankası veri tabanından elde edilmiştir.

4. Metodolojik Altyapı ve Ampirik Sonuçlar

4.1. Birim Kök Sınaması

Ampirik analizin ilk ve en önemli aşamalarından biri olan serilerin durağanlıklarının sınanması, çalışmanın devamında kullanılacak analizler için önem arz etmektedir. Bu amaçla öncelikle yapısal kırılmaları içermeyen geleneksel birim kök testleri ile sınama uygulanacak, ardından yapısal kırılmalar varlığı altında birim kök sınaması yapılacaktır.

4.1.1. Yapısal Kırılmaları İçermeyen Birim Kök Analizi

Değişkenlerin durağanlık seviyelerinin ölçülmesi için ilk olarak değişkenlere birim kök analizi yapılmaktadır. Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF, 1981) ve Phillip-Perron (PP, 1988) tarafından geliştirilen yapısal kırılmaları içermeyen birim kök analizi ile değişkenlerimizin analizi yapılmıştır. Sonuçlar Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2
ADF ve PP Birim Kök Test Sonuçları

	Değişkenler	ADF	PP
Düzye	Össy	-1.8895(1)	-1.89588(2)
	Kssy	-2.2372(1)	-2.2747(3)
	Gsyih	0.1078(0)	0.1992(3)
Sabit	Faiz	-1.0760(0)	-1.0760(2)
	Össy	-2.0202(1)	-1.8096(2)
	Kssy	-2.1758(1)	-2.1050(2)
	Gsyih	-2.7528(0)	-2.8035(2)
Sabit+Trend	Faiz	-2.0828(0)	-2.0106(5)
Birinci Farklar	Össy	-4.3770(0)*	-4.4039(1)*
	Kssy	-4.2883(0)*	-4.2098(2)*
	Gsyih	-6.4253(0)*	-6.4244(1)*
Sabit	Faiz	-6.0421(0)*	-6.0455(4)*
	Össy	-4.3398(0)*	-4.3703(1)*
	Kssy	-4.2826(0)*	-4.2084(2)*
	Gsyih	-6.5117(0)*	-6.5509(3)*
Sabit+Trend	Faiz	-6.2539(0)*	-6.3113(6)*

Notlar: * Değerleri değişkenlerin durağan oldukları seviyeyi göstermektedir. ADF testi için parantez içindeki değerler SIC kriterine göre seçilen gecikme uzunluklarını ve gecikme uzunluklarının sıfır olması durumunda DF test sonuçlarını göstermektedir. Mac Kinnon (1996) kritik değerleri, sabit terimli model için sırasıyla %5 güven aralığında -2.885, sabit terim ve trendli model için -3.447’tür. PP testi için parantez içindeki değerler Bartlett Kernel kriteri kullanılarak Newey-West’e göre seçilen bant genişliklerini göstermektedir. Kritik değerler ADF testi ile aynıdır.

Tablo 2’de uygulanan analizin sonuçları incelendiğinde; serinin durağanlık seviyesi için tahmin edilen istatistiki değerin Mckinnon (1996) kritik değerlerinden mutlak değer olarak büyük olması gerekmektedir. Bulgulara göre; özel Sektör sabit sermaye yatırımları, kamu sabit sermaye yatırımları, reel kişi başı GSYİH ve yıllık faiz oranı değişkenleri düzey değerlerinde birim kök içermekte iken birinci farklarında [I(1)] durağan hale gelmektedir.

4.1.2. Yapısal Kırılmalı Birim Kök Analizi

Birim kök testi uygulanırken dikkat edilmesi gereken noktalardan biri, yapısal değişimin meydana gelip gelmediğidir. Bu bağlamda çalışmanın bir sonraki aşamasında Zivot ve Andrews (1992) tarafından geliştirilen tek yapısal kırılmalı birim kök testi ile Narayan ve Popp (2010), Lee ve Strazicich (2003) tarafından geliştirilen çift yapısal kırılmalı birim kök testleri kullanılarak sınama yapılacaktır. Elde edilen sonuçlar Tablo 3’de gösterilmiştir.

4.1.2.1. Zivot-Andrews (1992) Tek İçsel Yapısal Kırılmayı Dikkate Alan Birim Kök Testi

Perron (1989) tarafından geliştirilen birim kök testinde kırılmaların dışsal olarak belirlenmesini eleştirip, bu testi dönüştürerek kırılmanın bilinen bir noktada gerçekleştiğini tespit eden birim kök testidir (Zivot & Andrews, 1992:265).

Zivot-Andrews’e göre, Model A düzeyde, Model B eğimde, Model C ise hem düzeyde hem de eğimde tek kırılmaya izin vermektedir. Buna göre;

Sıfır hipotezi; $y_t = \alpha + y_{t-1} + u_t$

Model A;

$$\Delta y_t = \alpha + \theta_1 D_{1t}(\lambda) + \beta_t + \gamma y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \delta_i \Delta y_{t-i} + u_t$$

Model B;

$$\Delta y_t = \alpha + \beta_t + \theta_2 D_{2t}(\lambda) + \gamma y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \delta_i \Delta y_{t-i} + u_t$$

Model C;

$$\Delta y_t = \alpha + \theta_1 D_{1t}(\lambda) + \beta_t + \theta_2 D_{2t}(\lambda) + \gamma y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \delta_i \Delta y_{t-i} + u_t$$

$$D_{1t}(\lambda) = \begin{cases} 1 & t > n\lambda \\ 0 & \text{diğer} \end{cases}$$

$$D_{2t}(\lambda) = \begin{cases} t - n\lambda & t > n\lambda \\ 0 & \text{diğer} \end{cases}$$

Denklemden u_t normal dağılımlı hata terimini, t zamanı ifade etmektedir. Δy_{t-i} hata teriminin otokorelasyonsuz olması için modele dahil edilmektedir. $D_{1t}(\lambda)$ ve $D_{2t}(\lambda)$ kukla değişkenleridir.

4.1.2.2. Lee-Strazicich (2003) Çift İçsel Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi

Perron (1989), Dickey-Fuller (DF) test prosedürünü ayarlayarak dışsal yapısal kırılmaya izin veren bir çalışma yapmıştır. Bu çalışmanın üzerine Lee ve Strazicich (2003) LM test prosedürünü kullanarak yapısal kırılmaya yeni bir bakış açısı getirmiştir. Kırılmaların içsel olarak belirlenmesine izin veren Zivot Andrews (1992) ve diğer çalışmaların aksine sıfır hipotezi altında içsel yapısal kırılmayı test etmesidir. Çalışmada düzeyde yapısal kırılmaya izin veren Model A ile düzey ve trendde yapısal kırılmaya izin veren Model C oluşturulmuştur. İzlenen test prosedürü;

$$y_t = \delta' Z_t + e_t$$

$$e_t = \beta e_{t-1} + \varepsilon_t$$

Z_t dışsal değişken ve $\varepsilon_t \sim iid(0, \sigma^2)$ dir. Çift yapısal kırılma da Model A için düzeyde ki iki kırılmayı $Z_t = [1, t, D_{1t}, D_{2t}]'$ olduğu durumda $D_{jt} = 1$ için $t \geq T_{Bj} + 1, j = 1, 2$ iken 0 aksi durumu tanımlamaktadır. T_{Bj} kırılmanın gerçekleştiği zaman periyodunu göstermektedir. Model C ise düzey ve trendde iki değişmeyi $Z_t = [1, t, D_{1t}, D_{2t}, DT_{1t}, DT_{2t}]'$ olduğu durumda $DT_{jt} = t - T_{Bj}$ için $t \geq T_{Bj} + 1, j = 1, 2$ iken 0 ise aksi durumu göstermektedir. Önemli bir nokta ise kırılmanın tutarlı bir şekilde sıfır ($\beta=0$) ve alternatif ($\beta<1$) hipotez altında gerçekleştiğidir.

Çift kırılmalı LM test istatistiğine göre regresyon modeli şu şekilde ifade edilir;

$$\Delta y_t = \delta' \Delta Z_t + \phi S_{t-1} + u_t,$$

$\tilde{\delta} = y_t - \tilde{\psi}_x - Z_t \tilde{\delta}, t = 2, \dots, T; \tilde{\delta}, \Delta y_t$ 'nin ΔZ_t üzerindeki regresyonu sonucu oluşan katsayıdır. $\tilde{\psi}_x$ ise $y_1 - Z_1 \tilde{\delta}'$ den elde edilmektedir. Birim kök testi sıfır hipotezi $\phi = 0$ dir.

Bundan elde edilen LM test istatistiği;

$$\tilde{\rho} = T \tilde{\phi},$$

$\tilde{\tau}$ = sıfır hipotezinin ($\phi = 0$) test edildiği t istatistiği,

Yapısal kırılmaları dikkate alan LM test istatistiğini kullanan birim kök testi için içsel kırılma tarihini T_{Bj} noktası vermektedir.

4.1.2.3. Narayan-Popp (2010) Çift İçsel Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi

Çalışma Dickey-Fuller birim kök testini çift kırılmalı bir yapıya dönüştürmüştür (Narayan; Popp, 2010:1425). Çalışmada Narayan ve Popp'un veri elde etme süreci;

$$y_t = d_t + u_t$$

$$u_t = \rho u_{t-1} + \varepsilon_t$$

$$\varepsilon_t = \Psi^*(L)e_t = A^*(L)^{-1}B(L)e_t$$

y_t , enflasyon oranı iken, d_t deterministik değişken, u_t stokastik değişkeni oluşturmaktadır. Ayrıca $e_t \sim iid(0, \sigma^2)$ dir. Çalışma da iki model dikkate alınmıştır. İlk olarak (Model 1) düzeyde çift kırılmaya izin veren, ikinci olarak (Model 2) hem düzey hem de eğim de çift kırılmaya izin veren modeller oluşturulmuştur. Model de farklılaşmayı ise deterministik değişken d_t 'nin farklılaşması ile sağlamaktadır.

$$d_t^{M1} = \alpha + \beta t + \Psi^*(L)(\theta_1 DU'_{1,t} + \theta_2 DU'_{2,t})$$

$$d_t^{M2} = \alpha + \beta t + \Psi^*(L)(\theta_1 DU'_{1,t} + \theta_2 DU'_{2,t} + \gamma_1 DT'_{1,t} + \gamma_2 DT'_{2,t})$$

$$DU'_{i,t} = \begin{cases} 1 & t > T'_{B,i} \\ 0 & \text{diğer} \end{cases}$$

$$DT'_{i,t} = \begin{cases} t - T'_{B,i} & t > T'_{B,i} \\ 0 & \text{diğer} \end{cases}, \quad i:1,2.$$

Burada, $T'_{B,i}$, $i=1,2$ doğru kırılma zamanlarını göstermektedir. θ_i düzeyde kırılmayı, γ_i ise eğim de kırılmayı göstermektedir.

Tablo 3
Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi Sonuçları

	Obs.	Model A: Sabitte Kırılma			Model C: Sabit ve Trend de Kırılma		
		İstatistik	Francion (λ)	Kırılma Tarihi	İstatistik	Francion (λ)	Kırılma Tarihi
Tek Kırılma							
ADF (ZA,1992)	Össy	-3.066	0.550	1996	-4.990***	0.400	1990
	Kssy	-4.990***	0.625	1999	-4.209	0.625	1999
	Gsyih	-5.154**	0.575	1997	-5.810*	0.625	1999
	Faiz	-4.504	0.675	2001	-3.833	0.675	2001
İki kırılma							
ADF (NP,2010)	Össy	-5.156*	0.400	1990	-8.172*	0.400	1990
			0.625	1995		0.725	2003
	Kssy	-5.501*	0.400	1990	-5.438**	0.475	1993
			0.625	1999		0.725	2003
	Gsyih	-6.543*	0.625	1990	-6.695*	0.625	1999
			0.725	2003		0.825	2007
	Faiz	-5.434*	0.300	1986	-5.638*	0.550	1996
			0.675	2001		0.800	2006
LM (LS,2003)	Össy	-2.479	0.300	1986	-7.010*	0.400	1990
			0.500	1994		0.600	1998
	Kssy	-2.041	0.575	1997	-5.205	0.450	1992
			0.750	2004		0.725	2003
	Gsyih	-4.417**	0.375	1989	-5.965**	0.275	1985
			0.725	2003		0.625	1999
	Faiz	-2.782	0.600	1998	-6.207**	0.575	1997
			0.850	2008		0.825	2007

Notlar: *** (%10), ** (%5), * (%1) düzeyinde birim kök varlığı. Optimal gecikme uzunluğu maksimum 12 gecikme kullanılarak ve optimal gecikme uzunluğu Akaike ile belirlenmiştir. Lee ve Strazicich testinde “break in level and trend” kritik değere bakarken λ_1 ve λ_2 değerlerinin olduğu tablodan uygun kesişimine bakılmıştır. İlgili kritik değerlere çalışmaların içerisinde ulaşılmıştır.

Uygulanan yapısal kırılmalı birim kök testi sonuçlarına göre ilgili değişkenlerin, düzey değerlerinin hem tek hem de çift yapısal kırılma varlığı altında birim kök içerdiği görülmektedir. Bu durumda uygulanan geleneksel ve yapısal kırılmalı birim kök testi sonuçları değişkenlerin düzey değerinde birim kök içerdiğini göstermektedir. Çalışmanın devamında uygulanacak olan eşbütünleşme analizi ve nedensellik testlerinde bu durum göz önünde bulundurularak, değişkenler birinci farklarının kullanılması gereken uygulamalarda [I(1)] kullanılacaktır.

4.2. Eşbütünleşme Analizi

Seriler arasında uzun dönemli ilişki varlığının sınıanmasına olanak sağlayan nedensellik analizi öncesinde serilerin arasında uzun dönemli hareket hakkında bilgi veren eşbütünleşme analizinin yapılması gerekmektedir. Eşbütünleşme analizi ile değişkenlerimizin uzun dönemde bir arada hareket edip etmedikleri sınıanmaktadır. Bunun için Johansen (1988) eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Sonuçlar Tablo 4’te sunulmuştur.

Çalışmada eşbütünleşme analizinin yapılabilmesi için öncelikle VAR modeli kurularak uygun gecikme uzunluğu belirlenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre p=3 olarak belirlenmiştir. Çalışmanın devamında uygun gecikme uzunluğu 3 alınarak devam edilecektir.

Tablo 4
Johansen (1988) Eşbütünleşme Analizi Sonuçları

	Model 2	Model 3	Model 4
r=0	56.69 (0.0287)	50.5044 (0.0276)	88.1533 (0.0001)
r=1	19.9705** (0.7289)	14.0786 (0.8362)	41.8599 (0.0635)
r=2	11.0521 (0.53)	5.1915 (0.7882)	12.4268 (0.7816)
r=3	4.3712 (0.3597)	0.0612 (0.8046)	4.1039 (0.7270)

** %5 anlam düzeyinde eş bütünleşme ilişkisinin kurulduğu modeli göstermektedir. Parantez içindeki değerler olasılık değerlerini ifade etmektedir.

Uygulanan Johansen (1988) Eşbütünleşme test sonuçlarına göre, değişkenler arasında Model 2’de istatistiki olarak anlamlı bir ilişki varlığı tespit edilmiştir. Uygulama sonucunda ayrıca uzun dönemli eşbütünleşme katsayı tahminleri ile değişkenlerimiz arasındaki ilişki yönü, kamu sabit sermaye yatırımları ile özel sektör sabit sermaye yatırımları arasında +0.4057, faiz değişkeni ile -1.0570, gsyih değişkeniyle ise -4.0830 olarak belirlenmiştir. Çalışmanın devamında, bu eşbütünleşme ilişkisi sonucunda ortaya çıkacak nedensellik varlığı kısa, orta ve uzun dönemli nedensellik tespitine izin veren frekans dağılımı nedensellik testi uygulanarak araştırılacaktır.

4.3. Nedensellik İlişkisinin Kısa, Orta ve Uzun Dönem Belirlenmesi: Frekans Dağılımı Nedensellik Testi

Frekans dağılımı nedensellik testi eşbütünleşik sistemlerinde nedensellikle test edilmeye uygun olduğunu göstermektedir (Breitung; Candelon, 2006: 376). Bu durumda değişkenler ait dönemsel analizin yapılmasına olanak sağlayan frekans dağılımı testi sonuçları Tablo 5’te sunulmuştur.

Metodolojik olarak alt yapı ise; İlk olarak Geweke ve Hosoya tarafından geliştirilen model Breitung ve Candelon tarafından üstünde yapılan değişikliklerle şu şekli almaktadır (Kayhan; Bayat; Uğur, 2013: 230);

Geweke (1982) ve Hosoya (1991) nedenselliği şu şekilde tanımlamıştır;

$$M_{y \rightarrow x}(\omega) = \log \left[\frac{2\pi f_x(\omega)}{|_{11}(e^{-i\omega})|^2} \right] = \log \left[1 + \frac{|_{12}(e^{-i\omega})|^2}{|_{11}(e^{-i\omega})|^2} \right]$$

Eğer $\left| \theta_{12}(e^{-i\omega}) \right|^2 = 0$ olursa, x ise ω 'nin frekansına y neden olmaz. Breitung ve Candelon (2006) ise bu denklemde $M_{y \rightarrow x}(\omega)$ ise $\left| \theta_{12}(e^{-i\omega}) \right|^2 = 0$ nedensel etkisini araştırmıştır. Sıfır hipotezi, VAR katsayıları üzerinde doğrusal kısıtlamalara eş değerdir.

Geweke (1982) ve Hosoya (1991)

$$\sum_{k=1}^p \theta_{12,k} \cos(k\omega) = 0$$

$$\sum_{k=1}^p \theta_{12,k} \sin(k\omega) = 0$$

Breitung ve Candelon (2006) yukarıdaki denkleme $\alpha_j = \theta_{11j}$ ve $\beta_j = \theta_{12j}$ için doğrusal kısıtlamalar uygulamıştır. Böylece VAR denklemini şu şekilde ifade edebiliriz;

$$x_t = \alpha_1 x_{t-1} + \dots + \alpha_p x_{t-p} + \beta_1 y_{t-1} + \dots + \beta_p y_{t-p} + \varepsilon_{1t}$$

Sıfır hipotezi $M_{y \rightarrow x}(\omega)=0$, $\beta = [\beta_1, \dots, \beta_p]$ ile birlikte doğrusal kısıtlamalara eşdeğerdir.

$H_0: R(\omega)\beta = 0$ ve

$$R(\omega) = \begin{bmatrix} \cos(\omega) & \cos(2\omega) & \dots & \cos(p\omega) & \sin(\omega) & \sin(2\omega) & \dots & \sin(p\omega) \end{bmatrix}$$

$\omega \in (0, \pi)$ için nedensellik ölçütü uygulanan doğrusal kısıtlamalar için Standart F-testi ile test edilmiştir.

Tablo 5.

Frekans Dağılımı Nedensellik Test Sonuçları

ω_i	Uzun Dönem		Orta Dönem		Kısa Dönem	
	0.01	0.05	1.00	1.50	2.0	2.50
Össy=>kssy	3.375*	3.378*	4.661*	3.120*	0.571	0.082
Kssy=>össy	1.261	1.261	0.883	0.177	0.397	0.531
Gsyih=>össy	1.297	1.296	0.426	0.160	1.613	2.448
Össy=>gsyih	0.263	0.261	0.374	3.218*	4.544*	4.638*
Faiz=>össy	2,252	2,252	2.164	1.625	0,535	0,770

Not: VAR modelinden elde edilen gecikme uzunluğu 3'dür. F tablo değeri (2,T-2p) serbestlik derecesi ile 2.89'dür.

Uygulanan eşbütünleşme analizinde elde edilen bir eşbütünleşme ilişkisi özel sektör sabit sermaye yatırımlarından kamu sektörü sabit sermaye yatırımları yönünde gerçekleşmektedir. Elde edilen uzun dönem eşbütünleşme katsayıları göz önüne alındığında kamu sektörü sabit sermaye yatırımları ile özel sektör sabit sermaye yatırımları arasında pozitif ilişki varlığı, nedensellik ilişkisinin dışlama etkisi yönünde değil tamamlayıcılık etkisi üzerinde olduğunu göstermektedir. Bu ilişki orta ve uzun dönemde var olmasının yanında kısa dönemde bir nedensellik ilişkisi tespit edilmemiştir. Bu bağlamda tamamlayıcılık ilişkisi içinde belirli bir zamanın geçmesi gerektiği ifade edilebilir. Ayrıca özel sektör sabit sermaye yatırımlarından ekonomik büyümeyi tanımlarken kullanacağımız değişkenimiz GSYİH'ye kısa ve orta dönemde bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Fakat uzun dönemde bu etki ortadan kalkmaktadır. Bunun dışında herhangi bir değişken arasında kısa, orta ve uzun dönemde herhangi bir ilişki varlığına rastlanmamıştır.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Yapılan analizler sonucunda elde ettiğimiz bulgular; Türkiye'de 1975-2016 döneminde kamu sabit sermaye yatırımlarının özel sektör sabit sermaye yatırımlarını dışlayıcı etkisinin olmadığını göstermektedir. Başka bir ifadeyle, söz konusu dönemde kamu harcamalarının özel sektör yatırımları üzerinde ikame etkisinden ziyade tamamlayıcılık etkisinin olduğu ortaya çıkmaktadır. Uygulanan nedensellik test sonuçlarına göre, özel sektör sabit sermaye yatırımlarının orta ve uzun dönemde kamu yatırımları üzerinde etkisi olduğu gözlemlenmiştir. Yine özel yatırımların kısa ve orta dönemde GSYİH üzerinde etkisi olduğu ama uzun dönemde bu etkinliği yitirdiği görülmektedir. Özel sektör yatırımları büyüme üzerinde kısa ve orta vadede etki oluşturmaktadır. Bunun yanında faiz oranlarının özel sektör sabit sermaye yatırımları üzerinde etkisi olmadığı görülmektedir.

Kamu harcamalarının özel sektör yatırımları üzerinde tamamlayıcı yönde etki oluşturması harcamaların eğitim, ulaşım, altyapı ve Ar-Ge harcamaları ağırlıklı olmasıyla ilişkilendirmek mümkündür. Ayrıca özel sektör yatırımlarını kolaylaştırıcı nitelikteki teşvik politikaları; söz konusu yatırımların artmasına ve sonuç olarak ekonomik büyümenin sağlanmasına önemli katkı sunmaktadır. Yine kamunun ekonomi içerisindeki büyüklüğünün de bu durumun ortaya çıkmasında etkisi yadsınamaz. Faiz oranları üzerinde artış baskısı oluşturan ve dolayısıyla özel sektörün yatırım maliyetlerini doğrudan etkileyen kamu borçlanma politikaları yerine kamu bütçesini zorlamayan daha ılımlı politikalar izlenmelidir.

KAYNAKÇA

- Altunç, Ö. F. & Şentürk, B. (2010). Türkiye’de özel yatırımlar ve kamu yatırımları arasındaki ilişkinin ampirik analizi: Sınır testi yaklaşımı. *Maliye Dergisi*, 158, 531-546.
- Altunöz, U. (2013). Kamu kesimi iç borçlanmasının özel yatırım harcamaları üzerinde etkisi: Türkiye örneği. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32 (2), 25-53.
- Aschauer, D. A. (1989). Does public capital crowd out private capital? *Journal of Monetary Economics*, 24 (2), 171-188.
- Başar, S., Polat, Ö. & Oltulular, S. (2011). Crowding out effect of government spending on private investments in Turkey: A cointegration analysis. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (8), 11-20.
- Başar, S. & Temurlenk, S. M. (2007). Investigating crowding-out effect of government spending for Turkey: A structural VAR approach. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21 (2), 95-104.
- Berber, M. (2003). Türkiye’de özel ve kamu yatırım harcamaları - ekonomik büyüme ilişkisi uzun dönem analizi. *İktisat, İşletme ve Finans*, 18 (209), 58-70.
- Breitung, J. & Candelon, B. (2006). Testing for short and long-run causality: A frequency domain approach. *Journal of Econometrics*, 132 (2), 363-378.
- Buiter, W. H. (1977). ‘Crowding out’ and the effectiveness of fiscal policy. *Journal of public economics*, 7 (3), 309-328.
- Cural, M., Eriçok, R. E. & Yılcı, V. (2012). Türkiye’de kamu yatırımlarının özel sektör yatırımları üzerindeki etkisi: 1970-2009. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (1), 73-87.
- Çelik, N. (2016). Yapısal kırılmalar altında kamu-özel kesim yatırım harcamaları ilişkisi. *Journal of Management & Economics*, 23 (3), 653-669.
- Çil Yavuz, N. (2001). Türkiye’de kamu yatırım harcamalarının özel sektör yatırım harcamalarını dışlama etkisi üzerine ekonometrik bir analiz (1990-1 / 2000-IV). *Kamu-İş*, 6 (2), 47-64.
- Çil Yavuz, N. (2005). Türkiye’de kamu harcamalarının özel sektör yatırım harcamalarını dışlama etkisinin testi (1980-2003). *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20 (1), 269-284.
- Demir, F. (2017). Türkiye’de dışlama etkisi’nin incelenmesi: 1983-2013 dönemi için bir uygulama. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (52), 75-87.
- Dickey, D. A. & Fuller, W. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica*, 49 (4), 1057-1072.
- Erden, L. (2005). Public and private investment in a vector error correction model: empirical evidence from Turkey. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23 (1), 17-27.
- Geweke, J. (1982). Measurement of Linear Dependence and Feedback Between Multiple Time Series. *Journal of the American Statistical Association*, 77, 304-313.

- Günaydın, İ. (2006). Türkiye’de kamu ve özel yatırımlar arasındaki ilişki: Ampirik bir analiz. *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, 20 (1), 177-195.
- Hosoya, Y. (1991). The decomposition and measurement of the interdependence between second-order stationary process. *Probability Theory and Related Fields*, 88, 429-444.
- Johansen, S. (1988). Statistical analysis of cointegration vectors. *Journal of Economic Dynamics And Control*, 12 (2-3), 231-254.
- Kayhan S., Bayat, T. & Uğur, A. (2013). Interest rates and exchange rate relationship in BRIC-T countries. *Ege Akademik Bakış*, 13 (2), 227-236.
- Kaytancı, U. B. (2017). Türkiye’de kamu harcamalarının dışlayıcılık ve tamamlayıcılık etkilerinin araştırılması. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (3), 1-14.
- Kesbiç, C. Y., Dündar, Ö. & Devrim, A. (2016). Kamu yatırımlarının özel sektör yatırımlarını dışlama etkisi: Türkiye örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31 (2), 59-94.
- Khan, A. H. (1988). Macroeconomic policy and private investment in Pakistan. *The Pakistan Development Review*, 27 (3), 277-291.
- Kuştepelı, Y. (2005). Effectiveness of fiscal spending: crowding out and/or crowding in? *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 12 (1), 182-192.
- Lee, J. & Strazicich, M. C. (2003). Minimum lagrange multiplie unit root test with two structural breaks. *Review of Economics and Statistics*, 85 (4), 1082-1089.
- Mackinnon, J. G. (1996). Numerical distribution functions for unit root and cointegration tests. *Journal of Applied Econometrics* 11 (6), 601-618.
- Narayan, P. K. & Popp, S. (2010). A New unit root test with two structural breaks in level and slope at unknown time. *Journal of Applied Statistics*, 37 (9), 1425-1438.
- Perron, P. (1989). Test consistency with varying sampling frequency. Papers 345, Princeton, Department of Economics - Econometric Research Program.
- Phillips, P. C. & Perron P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biomètrika*, 75 (2), 335-346.
- Ramirez, M. D. (1994). Public and private investment in Mexico, 1950-90: An empirical analysis. *Southern Economic Journal*, 61 (1), 1-17.
- Şen, H. & Kaya, A. (2014). Crowding-out or crowding-in?: Analyzing the effects of government spending on private investment in Turkey. *Panoeconomicus*, 61 (6), 631-651.
- Şimşek, M. (2003). Kamu harcamalarının özel yatırımlara etkileri. 1970- 2001. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4 (2), 1-20.
- Uysal, D. & Mucuk, M. (2003). Crowding-out (dışlama) etkisi: Türkiye örneği (1975-2000). *S.Ü. İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 1 (5), 159-171.

Wai, T. U. & Wong, C. (1982). Determinants of private investment in developing countries. *The Journal of Development Studies*, 19 (1), 19-36.

Yaraşır Tülümce, S. & Buyrukoğlu, S. (2013). Türkiye’de kamu ve özel yatırımlar arasındaki ilişkinin ampirik analizi: Dışlama etkisi (1980-2010). *Mali Çözüm Dergisi*, 119, 59-78.

Zivot E. & Andrews D. W. K. (1992). Further evidence on the great crash, the oil-price shock, and the unit-root hypothesis. *Journal of Business & Economic Statistics*, 10 (3), 251-270.

ISSN: 2146-1740
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd>,

Araştırma Makalesi

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE FAİZ ORANI VE DÖVİZ KURU İLİŞKİSİNİN İNCELENMESİ: 2000 SONRASI İÇİN AMPİRİK BİR ANALİZ

INVESTIGATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN INTEREST RATE AND EXCHANGE
RATE IN TURKISH ECONOMY: AN EMPIRIC ANALYSIS FOR AFTER 2000

Süleyman ÇELİK¹ Soner KÜNÇ²

Öz

Makale Bilgi

Gönderilme:
17/11/2020

Kabul:
25/11/2020

Faiz, parasal otoritelerin para piyasalarında istikrarı sağlamada kullandıkları önemli araçlardan biridir. Faizin döviz kuru üzerindeki nedensel etkisi iktisat politikalarının etkinliğini belirleyebilmektedir. Dolayısıyla faiz-döviz kuru ilişkisinin araştırılması önem arz etmektedir. Bu çalışmada Türkiye ekonomisinin Haziran 2000-Eylül 2020 döneminde faiz oranları ile döviz kuru arasındaki dinamik ilişkisi incelenmektedir. Bu amaçla ADF birim kök testi, Granger nedensellik testi ve ARDL sınır testi uygulanmıştır. Bulgular neticesinde, faiz oranından döviz kuruna doğru nedenselliğin olduğu fakat tersi durumda nedenselliğin geçerli olmadığı tespit edilmiştir. ARDL sınır testi sonuçlarına göre ise değişkenler arasında uzun dönem eşbütünlüşme ilişkisi görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Faiz oranı, Döviz kuru, Granger nedensellik, ARDL.

Abstract

Article Info

Received:
17/11/2020

Accepted:
25/11/2020

Interest is one of the important tools used by monetary authorities to stabilize money markets. The causal effect of interest on the exchange rate can determine the efficiency of economic policies. Therefore, it is important to investigate the interest-exchange rate relationship. In this study, the dynamic relationship between the interest rate and exchange rate of Turkey's economy period June 2000 - September 2020 are examined. For this aim, ADF unit root test, Granger causality test and ARDL boundary test are used. As a result of the findings, it was determined that there is causality from interest rate to exchange rate, but in the opposite case, causality is not valid. According to the ARDL boundary test results, there is a long-term cointegration relationship between variables.

Keywords: Interest rate, Exchange rate, Granger causality, ARDL.

¹Öğretim Görevlisi, Siirt Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0001-8999-0095, celik.slymn@gmail.com.

²Öğretim Görevlisi, Gaziantep Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0001-8936-9282, sonerkunc@gantep.edu.tr.

1. Giriş

Bir ekonomide parasal değişkenler analiz edildiğinde akla ilk olarak faiz oranı, döviz kuru ve fiyatlar genel düzeyi olarak adlandırılan enflasyon değişkenleri gelmektedir. Bu üç değişken arasındaki ilişki ekonomide hem nominal hem de reel değişkenleri etkilediği gibi birbirlerini de etkileyebilme özelliğini göstermektedirler.

Son yıllarda Türkiye’de döviz kuru, faiz oranı ve enflasyon arasındaki iktisadi ilişkinin çok hızlı etkileşim içinde olduğu görülmektedir. Bu durum sadece Türkiye özelinde değil aynı zamanda hem gelişmiş hem de gelişmekte olan birçok ülkede araştırmacılar tarafından özel bir ilgi ile incelenen konular arasında yer almaktadır. Özellikle faiz oranı ve döviz kuru arasındaki ilişkinin analiz edilmesindeki gerekçeler arasında dış ticareti, üretimi, reel çıktı düzeyini, enflasyonu, yerli paranın değerini, sermaye hareketliliğini ve spekülasyon hareketlerinin oluşumunu etkilemesi gösterilmektedir. Kısacası bu iki değişkenin önemi ekonominin nominal ve reel olarak temel makroekonomik değişkenlerini önemli ölçüde etkileyebilmesidir.

Son dönemlerde küreselleşme olgusunun etkisiyle uluslararası iktisadi ilişkilerin artması sonucunda özellikle üretici ve tüketici mallarının fiyat düzeylerinin belirlenmesinde, yabancı para birimlerinin yerli para birimleri karşısında değerinin artması veya azalmasında döviz kuru önem arz etmektedir (Sarı, 2018: 1). Çünkü ulusal finans ağını oluşturan üç büyük fiyat söz konusudur. Bunlar faktör piyasalarına etki eden ücretler ve faiz oranları ile mal piyasalarına etki eden döviz kurudur. Bilhassa dışa açık olmakla birlikte dış bağımlılığı yüksek olan ekonomilerde hem finans hem de reel sektör temel göstergelerine olan etkisi daha fazla hissedilmektedir (Karacan, 2010: 72; Demirgil & Karaca, 2017: 36).

Türkiye’nin uyguladığı döviz kuru geçmişine bakıldığında 1923’ten 1933 yılına kadar liberal ekonominin etkisi ile serbest kur rejiminin uygulandığı, 1933’ten 1950 yılına kadar İngiliz Sterlini baz alınarak sabit kur rejiminin kabul edildiği, 1950 yılından sonra ise ABD dolarının referans alındığı görülmektedir. 2001 krizinden sonra dalgalı (esnek) döviz kuru rejimi kabul edilmiştir. Fakat dalgalı döviz kuru politikasında beklenenden daha yüksek bir dalgalanma olması ya da herhangi bir parasal şokun neticesi, döviz kuru ile faiz oranları arasındaki yüksek korelasyonun ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Böylece analistler tarafından faiz politikalarının döviz kurunun belirleyicileri arasında olması tartışması gündeme getirilmiştir (Bağcı, 2019: 3).

Bu bağlamda çalışmanın amacı, 2000-2020 dönemine ait veri seti kullanılarak Türkiye’de uygulanan faiz politikalarının döviz kuru üzerinde etkili olup olmadığını araştırmaktır. Birinci bölüm olan giriş bölümünün ardından ikinci bölümde faiz oranı ile döviz kuru arasındaki ilişki teorik çerçevede ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ampirik literatür çalışmaları incelenmiş ve özetlenmiştir. Uygulama kısmını ifade eden dördüncü bölümde, ADF birim kök, ARDL sınır testi ve Granger nedensellik testleri neticesinde elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Beşinci ve son bölüm olan sonuç kısmında elde edilen bulgular yorumlanmaktadır.

2. Teorik Çerçeve

İktisat bilimine bakıldığında faiz oranı ile döviz kuru arasındaki ilişki Mundell-Fleming modeli ve Chicago Teorisi olarak bilinen esnek fiyat yaklaşımı olmak üzere iki durumda analiz edilebilmektedir.

İlk yaklaşım olan Mundell-Fleming modeli, faiz oranı ile döviz kuru arasındaki ilişkiyi sabit döviz kuru ve dalgalı döviz kuru rejimi altında incelemektedir. Sabit döviz kuru politikasının uygulandığı zamanlarda ekonomide döviz kurunun inişli ve ya çıkışlı hareketleri olan dalgalanmalar ile ilgilenilmemektedir. Merkez Bankası döviz alarak ya da satarak ekonomide nominal döviz kurunu belirli bir seviyede sabit tutmaya çalışmaktadır. Fakat dalgalı yani esnek döviz kuru rejiminde ise yurtiçi faiz oranı ile yurtdışı (yabancı) faiz oranı arasındaki ilişkiye bakılmaktadır. Eğer yurtiçindeki faiz oranı yabancı faiz haddinden yüksek olursa yabancı sermaye ülke içine yönelecek ve döviz kurunda düşme meydana geleceği, şayet yurtiçindeki faiz oranı yabancı faiz oranından düşük olursa yabancı sermaye ülkeyi terk edecek ve döviz kurunda yükselme meydana geleceği varsayılmaktadır (Sarı, 2018: 2).

İkinci yaklaşım olan Chicago Teorisi, nominal faiz oranı ile döviz kuru arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Nominal faiz oranındaki değişim aslında beklenen enflasyon oranındaki değişim olarak kabul edilmektedir. Böylece yurtiçi faiz oranı yabancı faiz haddi ile mukayese edildiğinde daha yüksek ise yerli paranın enflasyon oranı kadar değer kaybedeceği ve yabancı paraya olan talebin artacağı, sonuç olarak döviz kurunun yükseleceği varsayılmaktadır (Shastri & Shastri, 2016: 445; Alacahan, 2011). Keynes’in yapışık fiyat modeline göreyse yurtiçi faiz oranının yabancı faiz haddine göre yükselmesi ülke içine yabancı sermaye girişini sağlayacak ve ulusal paranın değerlendirilerek döviz kurunun düşmesine neden olacaktır. Bu yaklaşımlar neticesinde faiz oranı ile döviz kuru arasındaki korelasyonun yönü ve şiddeti hakkında teorik olarak görüş birliği söz konusu değildir (Sarı, 2018: 2).

3. Ampirik Literatür

1997 yılında Asya'da yaşanan mali krizin ardından faiz oranları ile döviz kuru arasındaki ilişkinin araştırılması daha popüler hale gelmiştir. Değişkenlerin hem hükümetlerin para politikası etkinliğinde hem de döviz kurundaki oynaklığın azaltılmasında etkili olması, birçok ampirik çalışmanın yapılmasına neden olmuştur. Fakat yapılan çalışmalara bakıldığında faiz oranları ile döviz kuru arasında tutarlı bir ilişkinin varlığının söz konusu olmadığı görülmektedir (Kayhan vd., 2013: 229).

Faiz oranları ile döviz kuru arasındaki ilişkiyi ilk kez analiz eden çalışmalara bakıldığında Frankel (1979), Feldstein (1986), Furman ve Stiglitz (1998) bu iki değişken arasında anlamlı ilişkinin olduğunu ifade etmişlerdir. Fakat aynı yıllarda Hooper ve Morton (1982), Woo (1985), Goldfajn ve Baig (1998)'in yaptıkları çalışmalar değişkenler arasında bir ilişkinin olmadığı yönünde sonuçlanmıştır.

Ampirik literatür analiz edildiğinde çeşitli ekonomiler üzerine birçok yöntem kullanılarak çok fazla çalışma yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmada Türkiye ekonomisinin son 20 yılda faiz oranları ile döviz kuru değişkeni arasındaki ilişkinin analiz edilmesi amaçlandığından dolayı bundan sonra verilecek olan literatür özeti de sadece Türkiye ekonomisi üzerine yapılmış çalışmaları kapsayacaktır.

Agenor vd. (1997), 1987 – 1995 yıllarını kapsayan ve çeyreklik veriler kullanılan çalışmada VAR analiz ile faiz oranları, döviz kuru, sermaye girişleri ve maliye politikası arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Analiz neticesinde faiz oranları ve döviz kuru arasındaki ilişki pozitif yönlü olarak tespit etmişlerdir.

Gümüş (2002), Kasım 1993 – Aralık 1994 dönemini kapsayan ve haftalık veriler kullandığı çalışmada VAR analizi yardımıyla faiz oranları ile döviz kuru arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Analiz neticesinde değişkenler arasındaki ilişki pozitif yönlü olarak tespit edilmiştir.

Karamustafa ve Küçükkale (2002), Kasım 2000 – Şubat 2001 dönemini kapsayan ve günlük veriler kullandıkları çalışmada Granger nedensellik testi ile faiz oranları, döviz kuru ve borsa üçgeni arasındaki dinamik ilişki analiz edilmiştir. Analiz neticesinde değişkenler arasında koentegrasyon ilişkisi görülmezken kriz sonrası dönemde faiz oranlarından döviz kuruna doğru tek yönlü bir nedensellik tespit etmişlerdir.

Karaca (2005), Ocak 1990 – Temmuz 2005 dönemini kapsayan ve aylık verilerin kullanıldığı çalışmada ARDL yaklaşımı ile faiz oranları ve döviz kuru arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Analiz neticesinde değişkenler arasında genel olarak anlamlı bir ilişkinin varlığına ulaşılmazken dalgalı kur rejiminin uygulandığı Mart 2001 – Temmuz 2005 dönemine hususi olarak bakıldığında faiz oranı ve döviz kuru arasında pozitif yönlü fakat zayıf bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir.

Gül vd. (2007), 1984 – 2006 dönemini kapsayan çalışmada Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testleri ile faiz oranları ve döviz kuru arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Analiz neticesinde değişkenler arasında koentegrasyon ilişkisine rastlanmazken döviz kurundan faiz oranına doğru tek yönlü bir nedensellik tespit etmişlerdir.

Uysal vd. (2008), 1989 – 2007 yıllarını kapsayan ve çeyreklik veriler kullandıkları çalışmada Granger nedensellik testi yaklaşımı ile döviz kuru ve faiz oranı serileri arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Analiz neticesinde döviz kurundan faiz oranlarına doğru tek yönlü bir ilişkinin varlığını tespit etmişlerdir.

Öztürk (2010), 2002 – 2009 dönemini kapsayan çalışmada BEKK modeli kullanılarak gösterge faiz oranı oynaklığı ile döviz kuru getirisi arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Analiz neticesinde değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı ve güçlüdür olmasının yanında değişkenler arasındaki ilişkinin daha girift bir yapıya sahip olduğu ifade edilmiştir.

Şensoy ve Sobacı (2014), Ocak 2003 – Eylül 2013 dönemini kapsayan ve aylık veriler kullandıkları çalışmada VAR (p) – FIAPARCH (1, d, 1) – cDCC (1, 1) testleri ile faiz oranları, döviz kuru ve borsa arasındaki dinamik ilişkiyi analiz etmişlerdir. Analiz neticesinde oynaklık şokları ile kısa dönemde değişkenler arasındaki ilişki etkilenmektedir. Fakat bu durum uzun dönemde gözlemlenmemiştir.

Saraç ve Karagöz (2016), 2003 – 2015 dönemini kapsayan ve aylık veriler kullandıkları çalışmada Granger nedensellik testi ile faiz oranları ve döviz kuru arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Analiz neticesinde faiz oranlarındaki yükselmenin döviz kurunun düşmesine neden olmadığı yönünde sonuç elde edilmiştir.

Okur (2017), 1998 – 2016 dönemini kapsayan çalışmada Granger nedensellik testi ile enflasyon, faiz oranları ve döviz kuru arasındaki üçlü ilişki analiz edilmiştir. Analiz neticesinde değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkiye rastlanılmamıştır. Fakat enflasyon

oranı ile faiz oranı arasında çift yönlü bir ilişki mevcut iken döviz kurundan faiz oranına ya da döviz kurundan enflasyon oranına doğru nedensellik ilişkisi görülmemektedir.

Doğan vd. (2017), Ocak 2002 – Nisan 2017 dönemini kapsayan ve haftalık veriler kullandıkları çalışmada TARARCH analizi ile faiz oranları ve döviz kuru arasındaki oynaklık ilişkisi analiz edilmiştir. Analiz neticesinde faiz oranında meydana gelen oynaklığın döviz kurundaki oynaklığı arttırdığı tespit edilmiştir.

Kofoğlu vd. (2018), 2003 – 2016 dönemini kapsayan ve üçer aylık veriler kullandıkları çalışmada Johansen eşbütünleşme testi, Vektör Hata Düzeltme modeli ve Wald testi ile çekirdek fiyat endeksi, faiz oranları ve döviz kuru arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Analiz neticesinde dolar kurundan faiz oranlarına doğru tek yönlü; euro kurundan faiz oranlarına doğru ise çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

Karahan & Çolak (2017), 2002 – 2012 dönemini kapsayan ve aylık veriler kullandıkları çalışmada ARDL sınır testi yaklaşımı ile faiz oranları ve döviz kuru arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Analiz neticesinde değişkenler arasından uzun dönemde nominal faiz oranlarından nominal döviz kuruna doğru bir nedensellik tespit edilmiştir.

Demirgil ve Karaca (2017), 2009 – 2016 yılları arasında aylık veriler kullandıkları çalışmada ARDL sınır testi yaklaşımı ile faiz oranları ve döviz kuru arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Analiz neticesinde değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi görülmektedir. Uzun dönemde döviz kurunda meydana gelen yüzde 1’lik artışın nominal faiz oranlarını yüzde 0,47 oranında arttırdığı tespit edilmiştir.

Literatür özetine genel olarak bakıldığında Türkiye ekonomisi için döviz kuru ile faiz oranları arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Fakat diğer ülkeler üzerinde yapılan analizlerde olduğu gibi Türkiye ekonomisinde de değişkenler arasında ilişkinin olmadığı yönündeki çalışmalar uygulanan yöntem, seçilen dönem ve faiz oranları ile döviz kuru değişkeni dışında modele dahil edilen değişkenlerden kaynaklanabilmektedir. Bu çalışma son zamanlarda gündemi meşgul eden konulardan biri olmasının yanında incelemeye konu olan dönem açısından bakıldığında literatürde yer alan çalışmalardan farklılaşmaktadır. Bu açıdan literatüre katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

4. Faiz ve Döviz Kuru İlişkisine Yönelik Bir Araştırma

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye için faiz ve döviz kuru arasındaki ilişki ampirik olarak incelenmiştir. Bu bağlamda ilkin değişkenler tanıtılmış daha sonra ampirik bulgulara yer verilmiştir.

4.1. Veri ve Değişkenler

Analizde Türkiye ekonomisi için 2000M06 - 2020M09 dönemine ait aylık zaman serisi verileri kullanılmıştır. Tüm veriler, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sisteminden (EVDS) temin edilmiştir. Serileri yaşanan yapısal kırılmalardan ve mevsimsellikten arındırmak amacıyla kukla değişkeni kullanılmıştır. Oluşturulan ampirik modelin tahmininde E-views 9.0 paket programı kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan değişkenlere ait tanıtıcı bilgiler Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1
Modelde Kullanılan Değişkenler

Değişken Adı	Açıklaması	Kaynak
INT	1 Aylık Vadeli Mevduat Faizleri	EVDS
RER	Reel Efektif döviz kuru	EVDS

Oluşturulan ampirik modelin fonksiyonel ifadesi aşağıdaki gibidir:

$$RER_i = f(INT) \quad \text{Model: } RER_{it} = \beta_0 + \beta_1 INT_t$$

4.2. Ampirik Bulgular

Çalışmada faizin döviz kuru üzerindeki etkisini analiz etmeden önce, korelasyon analizi, tanımlayıcı istatistikler gibi ampirik bulgulara yer verilmektedir. Çünkü kurulan modelin tutarlılığı ve doğruluğu açısından yapılan ön testler önem arz etmektedir.

Ampirik çalışmaya ait değişkenler arasındaki korelasyon ilişkisi aşağıdaki 2 nolu tabloda incelenmiştir.

Tablo 2
Korelasyon Katsayısı

Değişkenler	RER	INT
RER	1.000000	-0.147213
INT	-0.147213	1.000000

Korelasyon analizinde, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin yönü ve katsayı bilgisi elde edilir. Pozitif ya da negatif yönde olabilen katsayı 0 ile 1 arasında değer

almaktadır. Oranın 1'e yakın olması değişkenler arasındaki ilişkinin güçlü olduğunu gösterir. Sonucun pozitif olması ise arada pozitif yönlü bir ilişkinin varlığını ifade eder. -0,147213 korelasyon katsayısı faiz ile döviz kuru arasında negatif ve zayıf korelasyon olduğunu gösterir.

Değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistik sonuçları ise Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3
Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Standart Sapma	Değişim Katsayısı	Çarpıklık	Basıklık	Jarque Bera
<i>RER</i>	0.158433	0.034	-0.991702	3.344766	41.203(0.00)***
<i>INT</i>	448.6259	9.206	15.48374	241.1648	586428.2 (0.00)***

Not: Değişim katsayısı standart sapmanın ortalamaya oranlanması ile bulunmaktadır. ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam düzeylerinde değişkenlerin olasılık değerlerini göstermektedir.

Tabloda yer alan sonuçlar yorumlanacak olursa; Oynaklığın göstergesi olan standart sapma değerine bakıldığında en yüksek olan INT değişkenidir. Çarpıklık katsayıları dikkate alındığında RER serisi sola çarpık iken INT serisi sağa çarpık olarak bulunmuştur. Dağılım eğrisinin kuyruk dağılımını gösteren basıklık katsayısına göre her iki değişkende dik olarak bulunmuştur. Jarque-Bera değeri, iki seri içinde %1 anlam seviyesinde sıfır hipotezi red edilirken alternatif hipotez kabul edilir.

4.2.1. Birim Kök Test Sonuçları

Granger ve Newbold (1974)'un birim kök içeren yani durağanlaştırılmamış serilerin kullanıldığı analizlerde sahte regresyon probleminin ortaya çıkabileceğini ifade etmesinden bu yana, zaman serilerinin kullanıldığı analizlerde serilerin öncelikle durağanlıkları test edilmeye başlanmıştır. Dolayısıyla Zaman serilerinin durağanlığının araştırılmasında en sık kullanılan birim kök testi Dickey ve Fuller (1981) tarafından geliştirilen genişletilmiş Dickey-Fuller (Augmented Dickey - Fuller; ADF) testidir. Tahminlerde sapmasız sonuçlar elde edebilmek için birim kök testlerinin yapılması önemlidir. Eğer bir seri I(0) ise seviyede, I(1) ise birincil farkında, I(2) ise ikincil farkında durağandır. Bu çalışmada, Augmented (Genişletilmiş) Dickey Fuller (ADF), birim kök testi yardımıyla serilerin durağanlığı analiz edilmiştir. ADF birim kök testinde kurulan hipotezler şöyledir:

$H_0; \alpha \geq 0$, seri birim kök taşımaktadır.

$H_1; \alpha < 0$, seri birim kök taşımamaktadır.

Tablo 4
Birim Kök Testi Sonuçları

	<i>Değişkenler</i>	<i>ADF</i>		<i>Değişkenler</i>	<i>ADF</i>	
<i>Düzyey</i>	<i>Sabit</i>	RER	-1.066 (0.72)	<i>Birinci Farklar</i>	RER	-11.424 (0.00)***
		INT	-2.573 (0.09)*		INT	-26.875 (0.00)***
	<i>Sabit + Trend</i>	RER	-1.722 (0.73)		RER	-8.694 (0.00)***
		INT	-3.320 (0.06)*		INT	-26.824 (0.00)***

Not: *** ** ve * değerleri sırasıyla %1. %5 ve %10 anlam seviyelerinde serilerin durağanlıklarını göstermektedir.

ADF testinde, yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere RER değişkeni düzey değerinde durağan olup birim kök taşımazken, birinci farkı alındıktan sonra birim kök içerdiği görülmektedir. INT değişkeni de birinci farkında birim kök taşımaktadır ancak düzeyde %10 anlam seviyesinde birim kök içermekteyken %1 ve %5 anlam seviyelerinde birim kök içermeyip durağandır.

4.2.2. ARDL Sınır Testi Sonuçları

Faiz ve döviz kuru değişkenleri arasındaki uzun dönem ilişkisinin varlığını göstermek için Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen Gecikmesi Dağıtılmış Otopregresif Sınır Testi olarak tanımlanan (Auto Regressive Distributed Lag) ARDL yaklaşımı kullanılmıştır. Bu yaklaşım, muadili olan diğer eşbütünleşme yaklaşımlarına göre değişkenlerin I(0) veya I(1) olduğuna bakılmaksızın uygulanabilir olma özelliği nedeniyle tercih edilmektedir (Pesaran vd., 2001: 290).

ARDL sınır testi yaklaşımının kullanıcılarına avantaj sunan bir başka özelliği ise kısıtsız hata düzeltme modeli açısından (UECM), Engle-Granger metodu ile karşılaştırıldığında istatistiksel olarak daha anlamlı sonuç vermesidir (Narayan & Narayan, 2005: 429). Son olarak küçük gözlem ve örnekleme sahip çalışmalarda da uygulanabilir olması ARDL sınır testi yaklaşımını diğer eşbütünleşme analizlerinden ayıran ve ön plana çıkartan test olarak görülmektedir.

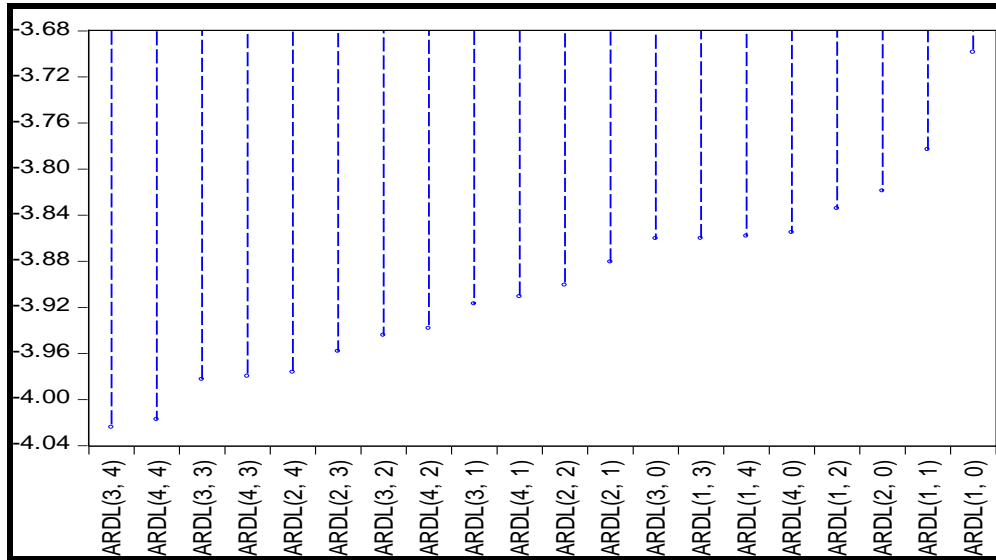
ARDL sınır testi yaklaşımı, parametreler arasında bir ilişkinin varlığına dair bilgi vermekle kalmayıp değişkenler arasında uzun dönem ve kısa dönem katsayı analizi olarak bilinen elastikiyetleri de vermektedir. Böylece değişkenler arasındaki eşbütünleşme

hareketinin katsayısal olarak yüzde kaç birbirini etkilediği de ortaya çıkmaktadır (Narayan & Smyth, 2006: 337). Bu sebeple seriler arasındaki mevcut ilişkinin tespiti için ARDL sınır testi kullanılmış olup uygulamaya ait sonuçlar Tablo 5’te görülmektedir.

Tablo 5
ARDL Sınır Testi Sonuçları

Kritik Değer	F İstatistiği	
	I(0)	I(1)
10%	4.05	4.49
5%	4.68	5.15
2.5%	5.3	5.83
1%	6.1	6.73

Uzun dönem ilişkisinin test edilmesi için hesaplanan F istatistiği, Pesaran vd. (2001) tarafından çalışmalarında asimptotik olarak türetilen %5 anlamlılık düzeyinde karşılaştırılmaktadır. Eğer F istatistik değeri, kritik değerın üst sınır değerinden daha büyük ise değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi mevcuttur. Bu kapsamda Tablo 5’te yer alan F istatistik değeri 7,405.203 olarak hesaplanmıştır. Bu değer Pesaran’ın üst sınır değeri 5.15’i aştığından dolayı seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. F istatistik testiyle değişkenler arasındaki uzun dönemde bir ilişkinin olduğu tespit edildikten sonra bu ilişki durumunu gösteren parametrelere ait tahminler yapılmaktadır. Çözümlemede değişkenlere ait gecikme uzunluklarının belirlenmesinde Akaike bilgi kriteri baz alınmıştır. Bu kritere göre de Grafik 1’de ARDL (3,4) modeli belirlenmiştir.

Grafik 1.
Akaike Bilgi Kriterine Göre ARDL(3,4) Modeli

ARDL (3,4) modeline ilişkin kısa dönem parametreler Tablo 6'da yer almaktadır. Tabloda yer alan sonuçlar parametre katsayılarının anlamlı olduğunu ve faiz değişkeninin döviz kurunu negatif yönde etkilediğini göstermektedir.

Tablo 6
ARDL (3,4) Kısa Dönem Parametreler

<i>Değişken</i>	<i>Katsayı</i>	<i>Olasılık Değeri</i>	<i>Tanımlayıcı İstatistikler</i>
RER(-1)	1.406168	0.00***	Adj. R ² = 0.960
RER(-2)	-0.637353	0.00***	F stat= 701.1294 (0.00)
RER(-3)	0.218216	0.00***	SSR= 0.240596
INT	-0.0000135	0.00***	AIC= -3.99
INT(-1)	-0.0000169	0.00***	DW stat= 2.004
INT(-2)	-0.00000970	0.00***	
INT(-3)	0.0000191	0.00***	
INT(-4)	-0.0000144	0.00***	
Sabit Terim	0.059704	0.47	

Not: ***,** ve * değerleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam seviyelerinde parametrelerin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir.

4.2.3. Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Değişkenler arasındaki dinamik ilişkileri göstermek amacıyla VAR modeli kurulmaktadır. Durağanlaştırılmış serilerin kullanıldığı VAR modeli ile otokorelasyon olmadığı optimal gecikme uzunluğu 4 olarak tespit edilmiştir. Kısaca (4) gecikmeli VAR modelinde otokorelasyon ve değişen varyans sorunu bulunmamaktadır (Adıgüzel vd., 2016: 247). VAR (4) modeline ilişkin otokorelasyon ve değişen varyans test sonuçları aşağıdaki gibidir:

Tablo 7
VAR (4) Modeli İçin Otokorelasyon ve Değişen Varyans Testleri

Otokorelasyon			Değişen Varyans	
Gecikme Uzunluğu	LM-stat	p-değeri	Ki-kare	p-değeri
1	1.363810	0.8505	662.4639	0.3930
2	3.032177	0.5525		
3	3.588295	0.4646		
4	2.584305	0.6296		
5	3.533765	0.4728		
6	1.191771	0.8795		

Not: ADF testinde uygun gecikme uzunluğu (maksimum: 13) Schwarz bilgi ölçütüne göre belirlenmiştir. PP testinde Barlett-Kernel yöntemi ile bant genişliği Newey-West Bandwith yöntemi kullanılmıştır. ADF testinde parantez içindeki değerler optimal gecikme uzunluğunu verirken PP testinde ise bant genişliğini vermektedir. Her iki testte de köşeli parantez içindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir. ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam düzeylerinde durağanlığı göstermektedir.

Seriler arasındaki nedensellik ilişkisinin analizi için kullanılan Granger nedensellik testi sonuçları Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8
Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Açıklayıcı Değişken	Bağımlı Değişken	Ki-Kare	Df	Olasılık
INT	RER	49.51992	2	0,000***
RER	INT	2.455138	2	0,963

Not: *, ** ve *** değerleri sırasıyla %10, %5 ve %1 anlam seviyelerinde değişkenler arasında nedensellik ilişkisini göstermektedir.

Yapılan test sonucunda ‘‘INT’’ değişkeninden ‘‘RER’’ değişkenine doğru nedenselliğin olduğu ve alternatif hipotezin kabul edildiği sonucuna ulaşılmıştır. ‘‘RER’’ değişkeninden ‘‘INT’’ değişkenine doğru ise nedensellik tespit edilememiştir.

5. Sonuç

Türkiye’de 2001 yılından itibaren dalgalı (esnek) kur rejiminin uygulanmasıyla birlikte döviz kuru, serbest piyasa koşullarına bırakılarak yani arz ve talep dengesine göre belirlenmektedir. Döviz kuru, temel ekonomik göstergeleri etkileyen unsurlardan biri olarak kabul edilmektedir. Özellikle döviz kurunda meydana gelen yüksek dalgalanma, belirsizlik ortamını da beraberinde getirmesiyle birlikte ekonomik birimlerin kararlarını da

etkilemektedir. Bundan dolayı politika yapıcıları, ekonomik istikrarın sağlanması ve döviz kurunun kontrol altına alınabilmesi için ekonomiye müdahalede bulunabilmektedirler. Özellikle merkez bankaları tarafından politika faiz oranlarının yükseltilmesi ülkeye yabancı sermaye girişini arttırdığı için döviz kurunu azaltıcı etkiye sebebiyet vermektedir. Ters durumun da geçerli olduğu düşünülürse faiz oranları ile döviz kuru arasındaki ilişki, analistler tarafından tartışma konusu yapılarak literatüre girdiği görülmektedir.

Bu bağlamda çalışmada Türkiye ekonomisine ait 2000-2020 yılları arası aylık veri seti kullanılarak faiz oranları ile döviz kuru arasındaki ilişkinin varlığı sınanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda Genişletilmiş Dickey-Fuller (1981) ADF birim kök testi uygulanmıştır. Daha sonra değişkenler arasında uzun dönem eşbütünleşme ilişkisinin tespitine yönelik ARDL sınır testi yapılmıştır. Analiz sonuçları parametre katsayılarının anlamlı olduğunu ve faiz değişkeninin döviz kurunu negatif yönde etkilediğini göstermektedir. Son olarak değişkenler arasındaki dinamik ilişkileri göstermek amacıyla VAR modeli kurularak nedensellik ilişkisinin tespitine yönelik Granger nedensellik testi yapılmıştır. Yapılan test sonucunda faiz değişkeninden döviz kuru değişkenine doğru nedenselliğin olduğu ve alternatif hipotezin kabul edildiği sonucuna ulaşılmıştır. Döviz kuru değişkeninden faiz değişkenine doğru ise nedensellik tespit edilememiştir.

Ulaşılan ampirik sonuçlar faiz politikalarının uzun vadede döviz kurlarını etkilediğini göstermektedir. Düşük faiz politikası kurlarda yükselişe ve ulusal paranın değersizleşmesine sebebiyet verirken, fiyat istikrarını bozucu etkisi de bulunmaktadır. Yüksek faiz oranları ise kuru düşürücü etkisi bulunmakta ancak dış ticaret, istihdam, dış ödemeler dengesi ve iktisadi aktivite üzerinde negatif etki de bulunmaktadır. Her ne kadar döviz kuru makroekonomik bir hedef olmasa da makroekonomik hedeflere ulaşmada ki rolü unutulmamalıdır. Bu nedenle dış ticarete sürekli açık veren Türkiye’de, faiz politikalarının döviz kuru üzerindeki etkisi göz ardı edilmemelidir.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, U., Kayhan, S. & Bayat, T. (2016). Petrol fiyatları ve döviz kuru arasındaki ilişkinin ampirik analizi: Asimetrik nedensellik analizi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 17 (2), 241-252.
- Agenor, P. R., McDermott, J. & Üçer, M. E. (1997). Fiscal imbalances, capital inflows, and the real exchange rate: the case of turkey. *IMF Workink Paper*, No: 97/1, 1-20.
- Alacahan, N. D. (2011). Enflasyon, döviz kuru ilişkisi ve yansıma: Türkiye. *Sosyal Bilimler Dergisi*, (1), 49-56.
- Bağcı, E. (2019). Merkez bankası politika faiz oranı ve döviz kuru ilişkisi: Türkiye örneği. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11 (31), 324-348.
- Demirgil, B. & Karaca, C. (2017). Faiz döviz kuru ilişkisi üzerine ampirik bir çalışma. *ICPESS (International Congress on Politic, Economic and Social Studies)*, 2, 35-40.
- Dickey, D. & Fuller, W. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica*, 49 (4), 1057–1072.
- Doğan, İ., Afsal M. Ş., Aydın, S. & Gürbüz, S. (2017). Faiz oranları ve döviz kuru dönemsel analizi; Türkiye örneği. *International Journal of Academic Value Studies (Javstudies)*, 3 (13), 199-205.
- Feldstein, M. (1986). The budget deficit and the dollar. *NBER Macroeconomics Annual Volume (The National Bureau of Economic Research Working Paper)*, 1 (1986), 355-392.
- Frankel, J. A. (1979). On the mark: A theory of floating exchange rates based on real interest differentials. *American Economic Review*, 69 (4), 610-622.
- Furman, J. & Stiglitz, J. E. (1998). Economic crises: Evidence and insights from East Asia, *Brookings Papers on Economic Activity*, 2 (1998), 1-135.
- Goldfajn, I. & Baig, T. (1998). Monetary policy in the aftermath of currency crisis: The case of Asia. *IMF Working Paper*, No. 98/170, 1-31.
- Granger, C. W. J. & Newbold, P. (1974). Spurious regressions in econometrics. *Journal of Econometrics*, 2 (2), 111-120.
- Gül, E., Ekinci, A. & Özer, M. (2007). Türkiye’de faiz oranları ve döviz kuru arasındaki nedensellik ilişkisi: 1984-2006. *İktisat İşletme ve Finans*, 22 (251), 21-31.
- Gümüş, İ. (2002). Effects of the interest rate defense on exchange rates during the 1994 crisis in Turkey. *The Central Bank of the Republic of Turkey Research Department Working Paper*, No: 0214, 1-16.
- Hooper, P. & Morton, J. E. (1982). Fluctuations in the dollar: A model of nominal and real exchange rate determination. *International Finance Discussion Papers*, 1, 39-56.

Karaca, O. (2005). Türkiye’de faiz oranı ile döviz kuru arasındaki ilişki: Faizlerin düşürülmesi kurları yükseltir mi? *Türkiye Ekonomik Kurumu Tartışma Metni*, 14, 1-20.

Karacan, R. (2010). Faiz, döviz kuru ilişkisinin makroekonomik performansa etkisi üzerine bir değerlendirme. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (2), 72 – 92.

Karahan, Ö. & Çolak O. (2017). Enflasyon hedeflemeli rejim altında Türkiye ekonomisinde faiz oranı ve döviz kuru ilişkisi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi (ICMEB)*, 13 (13), 983-991.

Karamustafa, O. & Küçükkale, Y. (2002). Türkiye’de kriz döneminde kur-faiz-borsa ilişkilerinin dinamik analizi, banka. *Mali ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 11, 47-56.

Kayhan, S., Bayat, T. & Uğur, A. (2013). Interest rates and exchange rate relationship in BRIC-T Countries / BRIC-T ülkelerinde faiz oranı ve döviz kuru ilişkisi. *Ege Akademik Bakış*, 13 (2), 227.

Kofoğlu, İ. H., Küçükkale, Y. & Yamak, R. (2018). Faiz oranları, döviz kurları ve çekirdek fiyat endeksleri arasındaki dinamik ilişkiler: Türkiye örneği. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (6), 1111-1118.

Narayan, P. K. & Narayan, S. (2005). Estimating income and price elasticities of imports for Fiji in a cointegration framework. *Economic Modelling*, 22 (3), 423-438.

Narayan, P. K. & Smyth, R. (2006). What determines migration flows from low-income to high-income countries? An empirical investigation of Fiji-U.S. migration 1972-2001. *Contemporary Economic Policy*, 24 (2), 332-342.

Okur, A. (2017). Türkiye ekonomisinde faiz oranı ve döviz kurunun enflasyon hedefi üzerine etkisi. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (13), 146-164.

Öztürk, K. (2010). *Döviz kuru oynaklığı ve döviz kuru oynaklığının faiz oranı oynaklığı ile olan ilişkisi: Türkiye örneği*. (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Uzmanlık Yeterlik Tezi).

Pesaran, M. H., Shin, Y. & Smith R. J. (2001). Bound testing approaches to the analysis of long run relationships. *Journal Of Applied Econometrics, Special Issue*, 16 (3), 289-326.

Saraç, T. B. & Karagöz, K. (2016). Impact of short-term interest rate on exchange rate: The case of Turkey. *Procedia Economics and Finance*, 38 (1), 195-202.

Sarı, S. (2018). Döviz kuru ile faiz oranları arasındaki nedensellik ilişkisi: 2006-2018 dönemi. *Social Sciences Research Journal*, 7 (4), 218-230.

Shastri, S. & Shastri, S. (2016). Exchange rate interest rate linkages in India: An empirical investigation, *Journal of Financial Economic Policy*, 8 (4), 443-457.

Şensoy, A. & Sobacı, C. (2014). Effects of volatility shocks on the dynamic linkages between exchange rate, interest rate and the stock market: The case of Turkey. *Economic Modelling*, 43, 448-457.

Uysal, D., Mucuk, M. & Alptekin, V. (2008). Finansal serbestleşme sürecinde Türkiye ekonomisinde faiz ve kur ilişkisi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (2), 48-64.

Woo, W. T. (1985). The monetary approach to exchange rate determination under rational expectations. *Journal of International Economics*, 18 (1-2), 1-16.

ISSN: 2146-1740
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd>,

Araştırma Makalesi

KENTLEŞME VE GÖÇ İLİŞKİSİ: TÜRKİYE’DE DÜZEY 1 BÖLEGELERİ İÇİN BİR UYGULAMA

THE RELATIONSHIP BETWEEN URBANIZATION AND MIGRATION: AN APPLICATION FOR NUTS 1 REGIONS IN TURKEY

Hakan EVİN¹ Canan SANCAR² Yusuf Ekrem AKBAŞ³

Öz

Makale Bilgi

Gönderilme:
19/11/2020

Kabul:
03/12/2020

Bu çalışmada, Türkiye'nin Düzey 1 sınıflandırmasına göre oluşturulmuş 12 bölgesinde kentleşme ile göç arasında nasıl bir ilişki olduğu belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla, ilk olarak kentleşme oranı değişkenini temsilen kullanılan kilometrekare başına düşen kişi sayısı değişkeni ile net göç oranı değişkenine ait serilere sırasıyla birim kök ve eş bütünleşme testi uygulanmıştır. Daha sonra bu iki testin sonucuna göre kentleşme ile göç arasındaki ilişki tahmin edilmiştir. Tahmin için uygulanan testin sonucunda, Güneydoğu Anadolu, İstanbul, Batı Marmara, Doğu Marmara, Batı Anadolu, Akdeniz, Batı Karadeniz ve Doğu Karadeniz Düzey 1 bölgelerinde kentleşme ile göç arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif ilişki tespit edilmiştir. Kuzeydoğu Anadolu, Ortadoğu Anadolu, Ege ve Orta Anadolu Düzey 1 bölgelerinde ise kentleşme ile göç arasındaki ilişki anlamsız bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Göç, Kentleşme, Düzey 1, Türkiye.

Article Info

Received:
19/11/2020

Accepted:
03/12/2020

Abstract

In this study, it was attempted to determine the type of relationship between urbanization and migration in 12 regions that were created according to the NUTS 1 classification in Turkey. To this end, the series of people per square kilometer variable (as a representative of urbanization variable) as well as of variables of net migration rate were initially applied unit root and co-integration tests, respectively. Afterwards, the relationship between urbanization and migration was estimated according to the result of these two tests.

¹Profesör Doktor, Adıyaman Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0002-2014-4621, hevin@adiyaman.edu.tr.

²Doçent Doktor, Gümüşhane Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0002-4578-9573, canansancar@gumushane.edu.tr.

³Doçent Doktor, Adıyaman Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0002-9355-2802, yeakbas@adiyaman.edu.tr.

As a result of the test used for estimation, a statistically significant and positive relationship was determined between urbanization and migration in NUTS 1 regions of South Eastern Anatolia, Istanbul, Western Marmara, Eastern Marmara, Western Anatolia, Mediterranean, Western Black sea, and Eastern Black sea. The relationship between urbanization and migration was found to be insignificant in NUTS 1 regions of North Eastern Anatolia, Central East Anatolia, Aegean, and

Keywords: Migration, Urbanization, NUTS 1 Regions, Turkey Central Anatolia.

1. Giriş

Kentleşme, sanayileşmeye ve ekonomik gelişmeye koşturarak kent sayısının artmasına ve kentlerin büyümesine yol açan, toplum hayatında büyük ölçüde örgütlenme, iş bölümü ve uzmanlaşmaya olanak sağlayan, insanların ilişkilerinde davranış değişikliklerine neden olan bir nüfus birikimi sürecidir (Keleş, 1995: 1). Kentleşme, nüfusun ekonomik ve sosyal nedenlerle kırsal yerleşim birimlerinden kentsel yerleşim birimlerine kaymasını da ifade eder (McGranahan & Satterthwaite, 2014: 17). Kentleşme sadece demografik bir olay olmayıp, aynı zamanda tarihi, sosyolojik, ekonomik boyutlarıyla çok karmaşık bir olgudur. Bununla birlikte kentleşme tanımında kullanılan en yaygın kriter kentsel nüfus yoğunluğu olmuştur (Hussain & Imitiyaz, 2018: 23521). Genellikle hızlı genel nüfus artışı ve hızlı kentsel nüfus artışı hızlı kentleşmeyle ile örtüşmektedir. Kentleşme, kent yerleşim birimlerindeki nüfus artışını hem de kent sınırlarının genişlemesini ifade eder. Bir başka açıdan kentleşme, kırsal ve kentsel alanlar arasında ileri-geri dairesel geçişlerin oluşturduğu karmaşık göç hareketlerinin sonucudur. İç göç ve net göç hızı ise bir ülkede kentleşmenin temel sürücüleri olarak kabul edilir (Tacoli vd., 2015: 6-7).

Ekonomik ve sosyal değişim süreçlerinin hem sonucu hem de nedeni olarak değerlendirilebilecek olan göçler kırdan kente, kentten kıra, kırdan kıra, kentten kente doğru gerçekleştirilebilmektedir. Göç dünyanın bütün toplumlarında belirli oranlarda rastlanılan bir olgudur. Bununla birlikte yoğunluğu ve hızı ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir (Sağlam, 2006: 34-35). Kuramsal göç araştırmaları, göç hareketlerinin; ülkelere, dönemlere ve mekânsal etkenlere göre farklılıklar gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle de göç gibi doğal, ekonomik, siyasi, sosyolojik ve psikolojik açıdan çok boyutlu süreçler içinde oluşan nüfus hareketlerine ortak nitelikler belirlemek oldukça güçtür (Güner, 2017: 2006). Göçün geleneksel açıklamaları, göç veren bölgelerde iticiliğe ve göç alan bölgelerde çekiciliğe neden olan faktörler üzerine kuruludur. Bu faktörler literatürde “itici ve çekici güçler yaklaşımı” çerçevesinde incelenir. “İtici güçler”in başlıcası, işsizlik ve düşük gelir iken; “çekici güçler”

arasında yüksek gelir ve istihdam fırsatları, eğitim ve sağlık gibi hizmetler yer alır (Çelik, 2006: 150).

Ülkemizde kırdan kente göç, 1950’li yıllarda başlamıştır. Kırsal alanda, tarım arazisine oranla artan nüfus, tarımda makineleşme ve emek verimliliğindeki artış sonucunda tarım sektöründe emeğin arz fazlası ortaya çıkmıştır. Kentlerde gelişmekte olan hizmet ve sanayi sektörünün artan emek talebiyle birlikte kentlerin sağlık, sosyal ve kültürel olanakları da kırsal alanda oluşan emek arz fazlası için bir çekim kuvveti oluşturmuştur. Bu durum Türkiye’de göç hareketlerini başlatmıştır (Bayındırlık & İskân Bakanlığı, 2009: 7-14).

Türkiye’de çoğunlukla kırdan kente ve kentten kente doğru göçler oluşmuştur. Türkiye’de sanayileşmenin gelişmesiyle birlikte kentleşme oranı artmaya başlamış, içgöçlerde artış meydana gelmiştir. Türkiye’de 1950’li yıllarda göçler, sanayileşmenin ve kentleşmenin etkisiyle birlikte kırdan kente doğru olurken bu realite beraberinde kentleşme olgusunu getirmiştir. 1980’lerden sonra ülkemizde temelde sıçramalı bir göçün olduğu, göçlerin çoğunlukla kentten kente ve kentlerden metropollere doğru eğilim göstermiş olduğu söylenebilir (Koçak & Terzi, 2012: 166).

1980’li yılların sonundan itibaren ise köyden kente göçün niteliğinde belirgin bir değişim başlamıştır. Sayısı tam olarak bilinmemekle artan terör olayları nedeniyle beraber doğu ve güneydoğu bölgelerinden zorunlu bir göç süreci yaşanmaya başlanmıştır. Göç etmek zorunda kalan bu nüfus kendinden öncekilerin aksine kendi isteği dışında göç etmek, her şeyini göç ettiği yerde yani kırsal alanda bırakmak zorunda kalırken, kendinden önceki kitlenin yaşamış olduğu aşamalı bir geçiş sürecini yaşama olanağı bulamamıştır. 1990’lı yıllardan itibaren ise kent-içi farklılaşmalara kültürel, etnik-dini boyutlar eklenmiş, oldukça karmaşık bir ayrışma/dayanışma sürecinin kentler üzerinde etkisini artırdığı gözlemlenmiştir (Özer, 2004: 34-35).

Günümüzde değişik ölçütlere göre kentleşme oranı 2017 verilerine göre dünya geneli %54’ü, Türkiye geneli ise %74’ü aşan bir orana yaklaşmış yani kentleşme süreci “mekânsal yer değiştirme” olarak sona ermeye yaklaşmıştır (ÇŞB, 2020). Bu bağlamda içgöçün temel sorunu “kentleşme”den “kentlileşmeye evrilmiştir.

Ülkemizde kentleşme süreci incelendiğinde, hem göç alan kentlerin sayısında ve bunların coğrafi dağılımlarında hem de bu göçlerin temel nedenlerinde önemli farklılıkların geliştiği görülür. Özellikle, bölgelerarası ekonomik gelişme farklarının giderek artması göç

alan merkezlerin daha fazla göç almalarına neden olurken; sanayi, turizm ve tarım faaliyetlerinin geliştiği bölgelerde yeni çekim merkezleri olmuştur (Işık, 2005: 58). Sonuçta içgöç ülkede siyasal, ekonomik ve sosyal değişikliklere neden olan bir süreç olmaya başlamıştır.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de İstatistik Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS) göre belirlenen Düzey 1 bölgeleri kapsamında kentleşme ve göç ilişkisi 2008-2019 dönemi için panel veri yöntemiyle araştırmaktır. Panel Veri yöntemi ülkeler, firmalar, hane halkları, vb. kesit (cross-section) gözlemlerinin belli bir zaman dönemi içinde bir araya getirilmesi olarak tanımlanabilir. Yani panel veri, kesit analizi ile zaman serisi analizini birleştirir.

Çalışmada Türkiye’nin kentleşme sürecinde göç nasıl bir rol oynadığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın giriş bölümünden sonra ikinci bölümünde kentleşme ve göç ilişkisini araştıran literatür özetine, üçüncü bölümde çalışmanın veri ve metodolojisine, dördüncü bölümde ampirik bulgulara yer verilmiştir. Çalışma sonuç ve değerlendirme bölümüyle son bulmaktadır.

2. Literatür Taraması

Kentleşme ve göç alanında yapılan çalışmalarda insanların göç etmeye yönlendiren en temel faktörün kırsal ve kentsel alanlar arasındaki gelir eşitsizliği olduğunu göstermiştir. Göçmenler genellikle kendileri ve aileleri için ekonomik ve sosyal olanakların daha gelişmiş olduğu sanayileşmiş kentsel alanlarda iş gücündeki boşlukları doldurmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerdeki ilk göç ve kentleşme teorisi, Lewis (1954) tarafından önerilen ikili ekonomi modeli, Fei ve Ranis (1964) ve Jorgenson (1967) tarafından genişletilmiştir. Klasik modelin bu ikili sektöründen biri geleneksel kırsal tarım sektörü diğeri ise modern kentsel sanayi sektörüdür. Modelde, kırsal alanda kaynaklar düşük verimlilikten kentsel yüksek verimli sektörlerle tahsis edilir. Kısa vadede İşgücü nüfus yoğunluğunun düşük olduğu kırsal alanlardan yüksek nüfus yoğunluğunun olduğu kentsel alanlara göç yoluyla yer değiştirir ve bu durum kaynakların yeniden tahsisine yol açar. Böyle bir kaynak transferi ve iş gücü göçü, nüfusun mekânsal yığılması veya kentleşmeye yol açar (He, 2013: 2-3).

Neoklasikler, göç etme kararının, beklenen gelir farklılıklarına bağlı bir modelini geliştirmişlerdir. Beklenen gelir farklılığı; göçmenin gelecekte bir iş bulma olasılığına bağlı olarak elde edebileceği kentsel ve kırsal gelir arasındaki farktır (Çelik, 2000: 238). Neoklasik

iktisadi akım öncülüğünü yapan Todaro (1969), göçün temel nedeninin kırsal ve kentsel alanlardaki ücret farklılıkları ve iş bulma olasılığından kaynaklandığı hipoteziyle savunmuştur (Todaro, 1969: 139). Todaro (1969)'nun bu hipotezi Harris ve Todaro (1970)'nin çalışmasında genişletilmiştir. Harris ve Todaro (1970)'nin genişletilmiş bu modelinde az gelişmiş ekonomilerde kırdan kente göçün beklenen kırsal reel ücret düzeyi beklenen kentsel reel ücret düzeyine eşit oluncaya kadar devam ettiğini öne sürmektedirler (Harris ve Todaro, 1970). Orijinal olarak Todaro (1968, 1969) ve Harris-Todaro (1970) ile ilişkilendirilmiştir Model, kırdan kente göç akımında ücret eşitliği yerine beklenen ücret eşitliğinin homojen bir iş gücü piyasasında temel denge koşulu olduğunu ortaya koymuştur. Bu model sonraki dönemlere ufuk açarak kalkınma ekonomisinde öneme bir yere sahip olmuştur (Khan, 2007: 1).

Ayrıca, Todaro (1969) beklenen ekonomik kazanımların göç kararlarında dikkate alınacak önemli bir etken olduğunu ortaya koymuştur. Dolayısıyla kentleşme, iş gücünün marjinal üretkenliğin düşük olduğu kırsal itihdamdan kentsel istihdama kayması nedeniyle kısa vadeli verimlilik kazanımları ve kentsel sektörlerdeki yüksek birikim oranları nedeniyle uzun vadeli büyüme etkileri yoluyla ulusal geliri artırır. Bu nedenle, çıktı artışı, trend hızlanması ve artan göç ve kentleşme, iş gücü fazlası modelinin olası sonuçlarıdır (Kumar & Megeri, 2017).

Harris-Todaro modelinde, kırdan kente göç, kırsal ve kentsel beklenen gelirleri dengeleyici bir güç olarak görülebilir. Çünkü beklenen gelirler ya da kentsel ve kırsal ücretler ve istihdam sağlama olasılıkları, kentsel sektördeki yüksek oranlarda işsizliğe rağmen insanların neden göç etmeye devam ettiğini gösterir. Todaro modelinin önemli bir argümanı, yaratılan her kentsel iş için birden fazla göçmeni kırsal alanı terk etmeye teşvik edilmesi ve bu iş gücü fazlasının kentsel alanda işsizlikte artışa neden olmasıdır (McCatty, 2004: 27-28).

Ampirik literatürde genellikle kentleşmenin ekonomik büyüme ilişkisi araştırılmıştır (Moomaw & Shatter (1993); Henderson (2003); Bertinelli & Strobl (2004); Turok & McGranahan, (2013); Narayan (2014); Zhao & Wang (2015); Getaneh, (2016); Hong, (2016); Sancar & Sancar (2017); Nguyen & Nguyen, (2018); Bayraktutan & Alancioğlu (2019); Yıldız (2019); Öztürk & Çalışkan, (2019) vb.). Bir kısım araştırmacılar ise göç ve işsizlik ilişkisine yoğunlaşmışlardır (Todaro (1969), Harris & Todaro (1970), Fromentin (2013), Çelik & Arslan (2018), Sancar & Akbaş, (2020) vb.). Kentleşme ve göç ilişkisi üzerine ampirik literatür oldukça sınırlı sayıdadır. Örneğin; Kumar ve Megeri (2017), Hindistanda 1951-2011

döneminde göç ve kentleşme arasında ilişki olup olmadığını ARDL (Auto Regressive Distributed Lag) sınır testi, ECM (Error Correction Mechanism) ve Granger nedensellik testi yöntemleriyle araştırmışlardır. Ampirik bulgular, uzun vadede kırsal-kentsel göçteki yüzde birlik bir artışın kentleşmede yüzde 0,99 bir artışa neden olduğunu göstermiştir. Ayrıca nedensellik analizi sonuçları, kentleşme ve göç arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu göstermiştir.

Yapılan literatür araştırmasında Türkiye’nin Düzey 1 bölgelerine yönelik kentleşme ve göç ilişkisini araştıran özgün bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu nedenle de kentleşme ile göç ilişkisini araştıran bu çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

3. Veri ve Metodoloji

Çalışmada Türkiye’de 2008-2019 yılları arasında Düzey 1 sınıflandırmasına göre oluşturulan 12 bölgede net göç oranı (ngoc) ile kentleşme oranı (ko) arasında ilişki olup olmadığı test edilmiştir. Net göç oranı değişkeni olarak; alınan göç ile verilen göçün yüzdesi kullanılmıştır. Kentleşme oranı değişkeni için ise kilometre kareye düşen kişi⁴ sayısı kullanılmıştır. Bu iki değişkene ait veriler Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) elektronik veri tabanından elde edilmiştir. Çalışmaya esas teşkil eden dönem verilerin mevcudiyetine göre tercih edilmiştir.

⁴ Birleşmiş Milletlerin 2019 yılında yayınlanan “World Urbanization Prospects The 2018 Revision” başlıklı raporunda kentleşme derecesi veya seviyesi tipik olarak ikamet eden nüfusun yüzdesi olarak ifade edilmektedir. Kentleşme oranı, ulusal hükümetler tarafından kullanılan kriterlere göre tanımlanmıştır. Uygulamada kentleşme hem kentsel alanlarda ikamet eden nüfus yüzdesindeki artışı hem de ilgili şehirlerde yaşayanların sayısındaki, şehirlerin büyüklüğündeki ve kentsel yerleşmeler tarafından işgal edilen toplam alandaki artış olarak ele alınır (United Nations, 2019: 10). Ayrıca OECD’de kır-kent nüfusu ayrımında km kareye düşen kişi sayısını kullanmaktadır. OECD 2013 raporunda kır-kent ayrımı, 1 km²’lik ızgara sistemi üzerine yerleştirilmiş nüfus verisi kullanılarak tanımlanan kentsel merkezler veya yüksek yoğunluklu kentsel kümeler dikkate alınarak yapılmaktadır. Kentsel merkez, kilometrekareye en az 1.500 kişinin düştüğü yüksek yoğunluklu küme ve kalan boşlukların doldurulmasından (filled gaps) oluşmaktadır (OECD, 2013: 3; Gökyurt vd. 2015: 11).

6 Aralık 2012 tarihinde Resmî Gazete’de yürürlüğe giren ve sonrasında 22 Mart 2013 tarihinde yapılan değişiklikle son halini alan 6360 Sayılı “On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması İle Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” sonrası, büyükşehir sayısı 16’dan 30’a yükselmiş ve büyükşehir belediyeleri yetki ve planlama sınırları il mülki sınırı olmuştur. Büyükşehir belediyeleri sınırları içerisindeki köylerin tüzel kişiliği kaldırılmış ve mahalle statüsüne dönüştürülmüştür. Bu değişiklik ile büyükşehir belediyesi içerisinde köy nüfusu içerisinde bulunan nüfusun önemli miktarı kent nüfusuna dahil olmuştur. TÜİK 2013 yılından itibaren nüfus sayımlarında bu değişikliği uygulamaya başlamıştır. Dolayısıyla, 2013 yılından itibaren büyükşehir belediye nüfusları içerisinde kırsal nüfus çok büyük düşüş yaşamaktadır. Bu durum, özellikle büyükşehir belediyelerinde yaklaşık olarak tüm nüfusun kent nüfusuna dahil edilerek kırsal ve kentsel nüfus ayrımının sağlıklı bir şekilde yapılamamasına neden olmuştur. Bu yüzden, çalışmada Birleşmiş Milletler (BM) tarafından da kentleşme oranını temsilen kullanılan kilometre kare başına düşen kişi sayısı kullanılmıştır.

3.1. Birim Kök Testi

Panel veri yöntemi, gözlem ve birim sayısının birden büyük olduğu bir tür veri analiz yöntemidir. Balestra (1992), Nerlove ve Balestra (1992), Baltagi (1995) ve Gujarati (2003) panel veri yönteminin üstünlüklerini şu şekilde sıralamaktadırlar:

(1) Panel veri, zaman boyunca bireyler, firmalar, ülkeler vd. ile ilgili olduklarından bu birimlerde bir heterojenliğin var olması kesin gibidir. Panel veri tahmin teknikleri, açık bir şekilde bu tür heterojenlikleri kesite özgü bazı değişkenlere izin vererek hesaba katabilmektedir.

(2) Panel veri yöntemi kesit ve zaman serisi gözlemlerini birleştirdiğinden gözlem sayısı daha fazladır.

(3) Panel veri değişkenler arasında daha az çoklu bağlantı (multicollinearity) sorunu oluşturur.

(4) Kısa zaman serisi ve/veya yetersiz kesit gözleminin var olduğu durumlarda da ekonometrik analiz yapılmasına imkân verir.

Bu çalışmada, Levin, Lin ve Choi (2002) tarafından geliştirilen panel birim kök testi uygulanmıştır. Levin ve Lin (1992) tarafından geliştirilen test, durağanlık sorununun panel veri analizlerinde uygulanan ilk testlerdendir. Bu testin eksik yönleri vardır. Özellikle, testin asimptotik dağılımı eksiktir ve Choi (2002) bu teste ilave yaparak bu sorunu gidermiştir. Dolayısıyla, bu testin adı Levin-Lin ve Choi (LLC) olarak modifiye edilmiştir. LLC testi sıfır hipotezi altında serinin birim kök içerdiğini yani serinin durağan olmadığını, alternatif hipotez altında ise serinin birim kök içermediğini yani serinin durağan olduğunu ifade etmektedir. Bu test, serinin tüm birimlerde durağan olup olmadığını belirler. Bu yüzden, bu test panelin homojen olması varsayımıyla analiz yapar. LLC testi ADF tipi modeller kullanılarak oluşturulmaktadır.

$$DY_{i,t} = b_i + dY_{i,t-1} + \sum_{L=1}^{d_i} a_{i,L} DY_{i,t-L} + e_{i,t} \quad (1)$$

LLC testi $d=0$ olup olmadığını test eder. $d=0$ seride birim kök olduğunu, $d<0$ ise seride birim kök olmadığını ifade etmektedir.

3.2. Panel Eş bütünleşme Testi

Westerlund (2007) tarafından geliştirilen bu panel eş bütünleşme testi, 4 adet testten oluşmakta ve hata düzeltme modeline dayanmaktadır. Bu dört testin temelinde her bir birimin

kendi hata düzeltilmesine sahip olup olmadığına karar verilerek eş bütünleşme olup olmadığı belirlenmektedir (Tatoğlu, 2012: 240).

Bu panel eş bütünleşme testi sıfır hipotezi altında eş bütünleşme olmadığını alternatif hipotez altında ise eş bütünleşme olduğunu ifade etmektedir ($H_0: p_i=0$ (tüm birimler için), $H_1: p_i<0$ (tüm birimler için)). Dört teste ait istatistiki değerler aşağıdaki gibi hesaplanabilir:

1) Pa istatistiği:

$$Pa = \left(\sum_{i=1}^N L_{i11} \right)^{-1} \sum_{i=1}^N L_{i12} \quad (2)$$

2) P_t istatistiği:

$$P_t = \hat{S}^{-1} \left(\sum_{i=1}^N L_{i11} \right)^{-1/2} \sum_{i=1}^N L_{i12} \quad (3)$$

3) G_a istatistiği:

$$G_a = \hat{a} \sum_{i=1}^N L_{i11}^2 L_{i12} \quad (4)$$

4) G_t istatistiği:

$$G_a = \hat{a} \hat{S}^{-1} \sum_{i=1}^N L_{i11}^{-1/2} L_{i12} \quad (5)$$

3.3. Panel DOLS Tahmincisi

Çalışmada Dinamik En Küçük Kareler (DOLS) gibi uzun dönemli ilişkileri tahmin eden panel eş bütünleşme tahmin yöntemleri kullanılmıştır.

Ekonometrik modellemede En Küçük Kareler (EKK) yöntemini uygulamak oldukça pratiktir. Ancak, bu yöntemin uygulanması bazı problemleri de beraberinde getirebilir. EKK yönteminde bağımlı ve bağımsız değişkenin gecikmeli değerleri modele dahil edildiğinde EKK'nın varsayımları gerçekleşmeyebilir. Yani, değişen varyans, otokorelasyon vb. problemler gözükabilir. Buna ilave olarak, EKK yöntemi küçük örneklemler tahmin etmede sapmalı sonuçlar verebilir. Bu sorunların EKK yönteminde görülmesi, yeni yöntemlerin geliştirilmesine katkı sağlamıştır. Bunun üzerine Stock ve Watson (1993) DOLS bu yöntemi geliştirmiştir. Bu metot dinamik yapının göz ardı edilmesi ve küçük örneklem sorununun yaşandığı EKK yönteminin eksikliklerini gidermektedir. Buna ilave olarak, Genelleştirilmiş En küçük Kareler (Generalized Least Squares-GLS) yöntemiyle otokorelasyon sorunu bu yöntemde elimine edilmektedir.

DOLS ile model aşağıdaki gibi tahmin edilir:

$$Y_{it} = \beta_0 + \bar{\beta}X + \sum_{j=-q}^p \bar{d}_j \Delta X_{t-j} + u_{it} \quad (6)$$

Eşitlik 6'da Y_{it} , bağımlı değişkeni, X açıklayıcı değişkenlerin matrisini, $\bar{\beta}$ eş bütünleşik vektörü, p gecikme uzunluğunu (lag), q ise sonraki dönem değerini (lead) ifade etmektedir.

4. Ampirik Bulgular

Çalışmada, kentleşme ile göç arasında ilişki olup olmadığını belirleyebilme için ilk olarak birim kök testi yapılmıştır. Net göç oranı ve kentleşme oranını temsilen kullanılan kilo metre kare başına düşen kişi sayısına ait birim kök testi sonuçları Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1.
Panel Birim Kök Testi Sonuçları

	t-istatistiği	
	Sabitli	Trendli
ngoc	1.142	1.262
ko	0.947)	0.982
dngoc	2.785***	2.953***
dko	3.126***	3.424***

Tablo 1'e göre, net göç oranı serisi düzey değerinde hem sabitli hem de trendli modelleri için birim kök içermektedir. Ancak, bu serinin birinci farkı alındığında durağanlaşmıştır. Bu yüzden, ngoc serisi $I(1)$ 'dir. Kilometre kare başına düşen kişi sayısı serisi de Tablo 1'e göre değerlendirildiğinde düzey değeri için hem sabitli hem de trendli modellerde birim kök içerdiği ve bu serinin birinci farkı alındığında durağanlaştığı görülmektedir. Dolayısıyla, ko serisi ngoc serisi gibi $I(1)$ 'dir. Serilerin durağanlık mertebeleri belirlendikten sonra seriler arasında uzun dönem ilişki olup olmadığı tespit edilebilir. Panel eş bütünleşme testine ait sonuçlar Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2.
Panel Eş-bütünleşme Testi Sonuçları

İstatistik	Z-değeri	Olasılık Değeri
G _t	-2.117	0.017
G _a	-1.876	0.075
P _t	-2.657	0.004
P _a	-4.896	0.000

Tablo 2’ye göre, değişkenler arasında eş bütünleşme olmadığını ifade eden sıfır hipotezi tüm testler için reddedilmektedir. Bu sonuca göre, kentleşme ile göç arasında uzun dönemde ilişki olduğu anlaşılmaktadır. Değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisi tespit ettikten sonra kentleşme ile göç arasında nasıl bir ilişki olduğu tahmin edilebilir. Buna göre 12 bölge için kentleşme ile göç arasındaki ilişkinin tahmin sonuçları Tablo 3’de gösterilmiştir.

Tablo 3.
Panel DOLS Tahmin Sonuçları

ngoc	DOLS	
Düzey 1 (12 bölge) Bölgeleri	Katsayı	t-istatistiği
TRA (Kuzeydoğu Anadolu)	1.337027	0.430
TRB (Ortadoğu Anadolu)	2.66793	1.040
TRC (Güneydoğu Anadolu)	1.843026***	2.650
TR1 (İstanbul)	0.28773***	15.70
TR2 (Batı Marmara)	3.697001***	2.320
TR3 (Ege)	0.53934	0.710
TR4 (Doğu Marmara)	2.02211***	3.120
TR5 (Batı Anadolu)	5.3934***	3.450
TR6 (Akdeniz)	0.32548	1.230
TR7 (Orta Anadolu)	6.6609	0.011
TR8 (Batı Karadeniz)	6.596***	3.490
TR9 (Doğu Karadeniz)	9.7006***	5.824

Tablo 3’e göre, kilometre kareye düşen kişi sayısı değişkeni TRC, TR1, TR2, TR4, TR5, TR8 ve TR9 bölgelerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitifdir. Bu değişken TRA, TRB, TR3 ve TR7 bölgelerinde ise anlamsızdır. Dolayısıyla, TRC, TR1, TR2, TR4, TR5, TR8 ve TR9 bölgelerinde kentleşme oranı ile net göç oranı arasında pozitif ilişki bulunmaktadır. Çalışmada kentleşme oranı ve göç arasında elde edilen bu bulgu Kumar ve Megeri (2017)’nin çalışmasında elde edilen sonuçlarla paraleldir. TRC, TR1, TR2, TR4, TR5, TR8 ve TR9 bölgelerinde kentleşme oranı arttıkça net göç oranı artmaktadır. Bunun tam tersi de geçerlidir. Yani, bu 7 bölgede kentleşme oranı azaldıkça net göç oranı artmaktadır. Bu sonuç, kentleşme oranı arttığında bu yedi bölgenin göç aldığını, kentleşme oranı azaldıkça ise bu yedi bölgenin göç verdiğini göstermektedir. TRA, TRB, TR3 ve TR7 bölgelerinde ise kentleşme kilometre kare başına düşen kişi sayısı değişkenine ait katsayının anlamsız

bulunması bu dört bölgede kentleşme ile göç arasında ilişki olmadığını göstermektedir. Bu sonuçlar, kentleşme ile göç arasında anlamlı ve pozitif ilişkinin bulunduğu TRC, TR1, TR2, TR4, TR5, TR8 ve TR9 bölgelerinde merkezi yönetimin ve yerel yönetimlerin uygulayacağı kentleşme politikaları ile göçü etkileyebileceğini göstermektedir.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada, Türkiye’de Düzey 1 sınıflandırmasına göre oluşturulan 12 bölgede kentleşme ile göç arasında ilişki olup olmadığı test edilmiştir. Kentleşme ile göç arasında ilişki olup olmadığını belirleyebilmek için ilk olarak birim kök testi daha sonra eş bütünleşme testi yapılmıştır. Son olarak, kentleşme ile göç arasındaki ilişki tahmin edilmiştir. Bu tahmin sonuçlarına göre, Güneydoğu Anadolu, İstanbul, Batı Marmara, Doğu Marmara, Batı Anadolu, Akdeniz, Batı Karadeniz ve Doğu Karadeniz Düzey 1 bölgelerinde kentleşme ile göç oranı arasında anlamlı ve pozitif ilişki bulunmaktadır. Kuzeydoğu Anadolu, Ortadoğu Anadolu, Ege ve Orta Anadolu Düzey 1 bölgelerinde ise bu iki değişken arasında anlamlı ilişki tespit edilememiştir.

Türkiye’de kentleşme süreci hızlı bir şekilde devam etmektedir. Kentlere göç eden nüfusun temel amacı istihdam, eğitim ve sosyal olanaklara erişim gelmektedir. Kentlere yoğun olarak gelen göç akımı plansız ve çarpık kentleşmeyi beraberinde getirmektedir. Göçle birlikte hız kazanan kentleşmenin beraberinde getirdiği işsizlik, konut ve altyapı yetersizlikleri ile birlikte sosyo-ekonomik sorunlara kent planlarına mekânsal boyutun kazandırılması ile çözüm bulunabilir. Bunun yanı sıra bölgesel gelişmişlik farklarının azaltılması, göç veren bölgelere yönelik aktif istihdam politikalarının uygulanması ve toprak reformu en önde gelen politika önerileri olabilir. Ayrıca, Türkiye’de göçün en önemli nedenleri arasında bulunan bölgesel düzeyde sosyo-ekonomik gelişmişlik farklarının azaltılmasında; az gelişmiş bölgelerde öncü olan sektörlerle yatırım yapılması, gelir dağılımında bölgesel düzeyde adaletin sağlanması, tarıma dayalı sanayi modelinin geliştirilmesi yoluyla kırsal kalkınma teşvik edilmelidir.

Kentlerde yaşanan sorunların çözümü yalnızca kentlerin kendi içinde saklı değildir. Göç veren yerlerin sorunları soruna ilişkin çözüm yaklaşımlarının temeline yerleştirilmediği sürece kentlerimizin sorunlarının çözülmesi başka bir ifadeyle kentlerin kentlileşmesi olanaklı görülmemektedir.

KAYNAKÇA

- Balestra, P. (1992). Introduction to linear models for panel data. *In The Econometrics of Panel Data*, Springer Netherlands, 21-29.
- Baltagi, B. H. (1995). *Econometric analysis of panel data*. Wiley Chichester.
- Bayındırlık ve İskan Bakanlığı. (2009). *Kentsel yoksulluk, göç ve sosyal politikalar komisyonu raporu (Kentleşme Şurası)*. Ankara: Bayındırlık ve İskan Bakanlığı.
- Bayraktutan, Y. & Alancıoğlu, E. (2019). Kentleşme-büyüme ilişkisi: BRICS-T için bir analiz. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 18 (72), 1824 - 1831.
- Bertinelli, L. & Strobl, E. (2004). Urbanization, urban concentration and economic growth in developing countries, Centre for Research in Economic Development and International Trade, University of Nottingham, *CREDIT Research Paper No. 03/14*, 1-33.
- Çelik, F. (2000). İç göçlerin fayda - maliyet yaklaşımı ile analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (16), 231 - 245.
- Çelik, F. (2006). İç göçlerin itici ve çekici güçler yaklaşımı ile analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (27), 149-170.
- Çelik, R. & Arslan, R. (2018). Göç ve işsizlik arasındaki ilişki: ampirik bir uygulama. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi/Journal of Social Policy Conferences*, 74, 65–75.
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (ÇŞB) (2020). Kırsal ve kentsel nüfus oranı. 2 Ekim 2020, <https://cevresehgostergeler.csb.gov.tr/kentsel---kirsal-nufus-orani-i-85670>.
- Fromentin, V. (2013). The relationship between immigration and unemployment: The case of France. *Economic Analysis & Policy*, 43 (1), 51-66.
- Getaneh, A. A. (2016). Urbanization and economic growth: Panel Data evidence from Africa. *International Journal of Scientific & Engineering Research*, 7 (10), 830-840.
- Gökyurt, F., Kındap, A. & Sarı, V. İ. (2015). Türkiye için yeni bir şehir tanımı gerekli mi? *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 24 (1), 1-32.
- Gujarati, Damodar N. (2003). *Temel ekonometri*. (Çev: Ümit Şenesen ve Gülay Günlük Şenesen), Literatür Yayıncılık.
- Güner, B. (2017). Türkiye’de kent-kent göçü üzerine bazı değerlendirmeler. *Mediterranean Journal of Humanities*, VII (1), 205-212.

- Harris, J. R. & Todaro, M. P. (1970). Migration, unemployment and development: A two sector analysis. *American Economic Review*, (40), 126–142.
- He, C. (2013). Urbanization and migration. I. Ness içinde, *The Encyclopedia of Global Human Migration*. Blackwell Publishin.
- Henderson V. (2003), The urbanization process and economic growth: the so-what question. *Journal of Economic Growth*. 8 (1), 47-71.
- Hong, Y. (2016). Study on the relationship between population urbanization and economic growth, industrial structure: Taking Bijie city as an example. Atlantis Press *Advances in Social Science, Education and Humanities Research (ASSEHR)*, (75), 111-114. 2 Ekim 2020, <https://cevresehgostergeler.csb.gov.tr/kentsel---kirsal-nufus-orani-i-85670>.
- Hussain, M. & Imitiyaz, I. (2018). Urbanization concepts, dimensions and factors. *International Journal of Recent Scientific Research*, 9 (1), 3513-23523.
- Işık, Ş. (2005). Türkiye’de kentleşme ve kentleşme modelleri. *Ege Coğrafya Dergisi*, (14), 57-71.
- Keleş, R. (1995). Kentleşme ve Türkçe. *Dilbilim Araştırmaları*, 1-5.
- Khan, M. A. (2007). The Harris-Todaro Hypothesis. *Pakistan Institute of Development Economics (Working Papers 2007: 16)*, 1-11.
- Koçak, Y. & Terzi, E. (2012). Türkiye’de göç olgusu, göç edenlerin kentlere olan etkileri ve çözüm önerileri. *Kafkas Üniversitesi, İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3 (3), 163-184.
- Kumar, G, M. & M. N. Megeri. (2017). Dynamic econometric relationship between migration and urbanization in India. *International Journal of Statistics and Systems*, 12 (1), 43-55.
- Levin, A., Lin, C. F. & Chu, C. S. J. (2002), Unit Root Tests in Panel Data: Asymptotic and Finite-Sample Properties. *Journal of Econometrics*, 108, 1–24.
- Liddle, B. & Messinis, G. (2015). Which comes first – urbanization or economic growth? Evidence from heterogeneous panel causality tests. *Applied Economics Letters*, 22 (5), 349-355.
- McCatty, M. (2004). The process of rural-urban migration in developing countries. *Department of Economics Carleton University*, 1-62.
- McGranahan, G. & Satterthwaite, D. (2014). Urbanisation concepts and trends. *International Institute for Environment and Development, Working Paper*, 4-26.
- Moomaw, R. & Shatter, A. (1993) Urbanization as a factor of economic growth: An empirical study. *Journal of Economics*. 19 (2): 1-6.

Narayan, L. (2014). Urbanization and development. *International Journal of Research (IJR)*, 1 (8), 901-908.

Nerlove, M. L. & Balestra, P. (1992). Formulation and estimation of econometric models for panel data. İçinde L. Matyas, P. Sevestre (Ed.) *The econometrics of panel data: Handbook of theory and applications*, Kluwer Academic Publishers.

Nguyen, H. M. & Nguyen, L. D. (2018). The relationship between urbanization and economic growth: An empirical study on ASEAN countries. *International Journal of Social Economics*, 45 (2), 316-339.

OECD (2013). *Definition of Functional Urban Areas (FUA) for the OECD metropolitan database*. 9 Eylül 2020, <http://www.oecd.org/gov/regional-policy/Definition-of-FunctionalUrban-Areas-for-the-OECD-metropolitan-database.pdf>.

Özer, İ. (2004). *Kentleşme, kentleşme ve kentsel değişim*, Ekin Kitapevi.

Öztürk, S. & Çalışkan, H. (2019). Kentleşme gelişiminin ekonomik büyüme üzerine etkisi: Türkiye örneği. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (17), 677-694.

Sağlam, S. (2006). Türkiye 'de iç göç olgusu ve kentleşme. *Türkiyat Araştırmaları*, (5), 33-44.

Sancar, C. & Akbaş, Y. E. (2020). Türkiye’de düzey 2 bölgeleri ölçeğinde iç göç ve işsizlik ilişkisinin ekonometrik analizi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 11 (1), 41–57.

Sancar, C. & Sancar, C. (2017). The Econometrical analysis of the relationship between urbanisation and economic growth (The case of Eu countries and Turkey). *International Journal of Economic and Administrative Studies*, (19), 1-24.

Stock, J. H. & Watson, M. W. (1993). A Simple estimator of cointegrating vectors in higher order integrated systems. *Econometrica*, 61 (4), 783–820.

Tacoli, C., Gordon & McGranahan. (2015). Urbanisation, rural–urban migration and urban poverty. *International Institute for Environment and Development, Working Paper (2015/March)*, 4-33.

Tatoğlu, F. Y. (2012). *İleri panel veri analizi stata uygulamalı*, Birinci Baskı, Beta Yayınevi.

Todaro, M. P. (1969). A Model of labor migration and urban unemployment in less developed countries. *The American Economic Review*, 59 (1), 138-148.

Turok, I. & McGranahan, G. (2013). Urbanization and economic growth: the arguments and evidence for Africa and Asia. *Environment & Urbanization*, 25 (2), 465-482. doi:<https://doi.org/10.1177/0956247813490908>.

United Nations (UN) (2019). World urbanization prospects the 2018 revision. *Department of Economic and Social Affairs Population Division*, No: 420, 1-65, ISBN: 978-92-1-148319-2, New York: United Nations.

Yıldız, B. (2019). E7 ülkelerinde CO2 emisyonu, enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve kentleşme arasındaki ilişki. *Social Sciences Research Journal*, 8 (3), 283-297.

Bayındırlık ve İskan Bakanlığı. (2009). Kentsel yoksulluk, *Göç ve Sosyal Politikalar Komisyonu Raporu (Kentleşme Şurası)*. Ankara: Bayındırlık ve İskan Bakanlığı.

Bayraktutan, Y. & Alancıoğlu, E. (2019). Kentleşme-büyüme ilişkisi: BRICS-T için bir analiz. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 18 (72), 1824 - 1831.

Bertinelli, L. & Strobl, E. (2004). Urbanization, urban concentration and economic growth in developing countries, Centre for Research in Economic Development and International Trade, University of Nottingham, *CREDIT Research Paper No. 03/14*, 1-33.

Çelik, F. (2000). İç göçlerin fayda - maliyet yaklaşımı ile analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (16), 231 - 245.

Çelik, F. (2006). İç göçlerin itici ve çekici güçler yaklaşımı ile analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (27), 149-170.

Çelik, R. & Arslan, R. (2018). Göç ve işsizlik arasındaki ilişki: ampirik bir uygulama. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi/Journal of Social Policy Conferences*, 74: 65-75.

Fromentin, V. (2013). The relationship between immigration and unemployment: The case of France. *Economic Analysis & Policy*, 43 (1), 51-66.

Getaneh, A. A. (2016). Urbanization and economic growth: Panel Data evidence from Africa. *International Journal of Scientific & Engineering Research*, 7 (10), 830-840.

Gökyurt, F., Kındap, A., ve Sarı, V. İ. (2015). Türkiye için yeni bir şehir tanımı gerekli mi? *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 24 (1), ss. 1-32.

Güner, B. (2017). Türkiye’de kent-kent göçü üzerine bazı değerlendirmeler. *Mediterranean Journal of Humanities*, VII (1), 205-212.

Harris, J. R. & Todaro, M. P. (1970). Migration, Unemployment and Development: A Two Sector Analysis. *American Economic Review*, (40), 126-142.

He, C. (2013). Urbanization and migration. I. Ness içinde, *The Encyclopedia of Global Human Migration*. Blackwell Publishin.

Henderson V. (2003), The urbanization process and economic growth: the so-what question. *Journal of Economic Growth*. 8 (1), 47-71.

Hong, Y. (2016). Study on the relationship between population urbanization and economic growth, industrial structure: Taking Bijie city as an example. *Atlantis Press Advances in Social Science, Education and Humanities*

Research (ASSEHR), (75), 111-114. 2 Ekim 2020, <https://cevreselgostergeler.csb.gov.tr/kentsel---kirsal-nufus-orani-i-85670>.

Hussain, M. ve Imitiyaz, I. (2018). Urbanization concepts, dimensions and factors. *International Journal of Recent Scientific Research*, 9 (1), 3513-23523.

Işık, Ş. (2005). Türkiye’de kentleşme ve kentleşme modelleri. *Ege Coğrafya Dergisi*, (14), 57-71.

Keleş, R. (1995). Kentleşme ve Türkçe. *Dilbilim Araştırmaları*, 1-5.

Khan, M. A. (2007). The Harris-Todaro Hypothesis. *Pakistan Institute of Development Economics (Working Papers 2007:16)*, 1-11.

Koçak, Y. & Terzi, E. (2012). Türkiye’de göç olgusu, göç edenlerin kentlere olan etkileri ve çözüm önerileri. *Kafkas Üniversitesi, İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3 (3), 163-184.

Kumar, G. M. & M. N. Megeri. (2017). Dynamic econometric relationship between migration and urbanization in India. *International Journal of Statistics and Systems*, 12 (1), 43-55.

Levin, A., Lin, C. F. & Chu, C. S. J. (2002), Unit Root Tests in Panel Data: Asymptotic and Finite-Sample Properties. *Journal of Econometrics*, 108, 1–24.

Liddle, B. & Messinis, G. (2015). Which comes first – urbanization or economic growth? Evidence from heterogeneous panel causality tests. *Applied Economics Letters*, 22 (5), 349-355.

McCatty, M. (2004). The process of rural-urban migration in developing countries. *Department of Economics Carleton University*, 1-62.

McGranahan, G. & Satterthwaite, D. (2014). Urbanisation concepts and trends. *International Institute for Environment and Development, Working Paper*, 4-26.

Moomaw, R. and Shatter, A. (1993) Urbanization as a factor of economic growth: An empirical study. *Journal of Economics*. 19 (2): 1-6.

Narayan, L. (2014). Urbanization and development. *International Journal of Research (IJR)*, 1 (8), 901-908.

Nguyen, H. M. & Nguyen, L. D. (2018). The relationship between urbanization and economic growth: An empirical study on ASEAN countries. *International Journal of Social Economics*, 45 (2), 316-339.

OECD (2013). *Definition of Functional Urban Areas (FUA) for the OECD Metropolitan Database*. <http://www.oecd.org/gov/regional-policy/Definition-of-FunctionalUrban-Areas-for-the-OECD-metropolitan-database.pdf> (06.10.2013).

Özer, İ. (2004). *Kentleşme, kentleşme ve kentsel değişim*, Bursa: Ekin Kitabevi.

Öztürk, S. & Çalışkan, H. (2019). Kentleşme gelişiminin ekonomik büyüme üzerine etkisi: Türkiye örneği. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (17), 677-694.

Sağlam, S. (2006). Türkiye 'de iç göç olgusu ve kentleşme. *Türkiyat Araştırmaları*, (5), 33-44.

Sancar, C. & Akbaş, Y. E. (2020). Türkiye’de düzey 2 bölgeleri ölçeğinde iç göç ve işsizlik ilişkisinin ekonometrik analizi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 11 (1), 41–57.

Sancar, C. & Sancar, C. (2017). The Econometrical analysis of the relationship between urbanisation and economic growth (The case of Eu countries and Turkey). *International Journal of Economic and Administrative Studies*, (19), 1-24.

Stock, J. H. & Watson, M. W. (1993). A Simple estimator of cointegrating vectors in higher order integrated systems. *Econometrica*, 61 (4), pp. 783–820.

Tacoli, C., Gordon & McGranahan. (2015). Urbanisation, rural–urban migration and urban poverty. *International Institute for Environment and Development, Working Paper (2015/March)*, 4-33.

Tatoğlu, F. Y. (2012). *İleri panel veri analizi stata uygulamalı*, Birinci Baskı, İstanbul: Beta Yayınevi.

Todaro, M. P. (1969). A Model of labor migration and urban unemployment in less developed countries. *The American Economic Review*, 59 (1), 138-148.

Turok, I. & McGranahan, G. (2013). Urbanization and economic growth: the arguments and evidence for Africa and Asia. *Environment & Urbanization*, 25 (2), 465-482. doi:<https://doi.org/10.1177/0956247813490908>.

United Nations (UN) (2019). World urbanization prospects the 2018 revision. *Department of Economic and Social Affairs Population Division*, No: 420, 1-65, ISBN: 978-92-1-148319-2, New York: United Nations.

Yıldız, B. (2019). E7 ülkelerinde CO2 emisyonu, enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve kentleşme arasındaki ilişki. *Social Sciences Research Journal*, 8 (3), 283-297.

Zhao, Y. & Wang, S. (2015). The relationship between urbanization, economic growth and energy consumption in China: An econometric perspective analysis. *Sustainability, MDPI, Open Access Journal*, 7 (5), 1-19.

ISSN: 2146-1740
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd>,

Araştırma Makalesi

ENTELEKTÜEL SERMAYEYİ İŞLETME BAZINDA ÖLÇEN YÖNTEMLER VE HESAPLANMIŞ MADDİ OLMAYAN DEĞER YÖNTEMİYLE TURİZM SEKTÖRÜNDE BİR UYGULAMA

INTELLECTUAL CAPITAL MEASUREMENT METHODS ON THE BASIS OF
BUSINESS AND AN APPLICATION ON TOURISM SECTOR WITH CALCULATED
INTANGIBLE VALUE METHOD

Abdulkadir UYRUN¹ Nilgün SANALAN BİLİCİ²

Öz

Makale Bilgi

Gönderilme:
15/11/2020

Kabul:
04/12/2020

Entelektüel sermaye, işletmeye değer katan soyut varlıklar olarak bilinmektedir. Bu varlıklar entelektüel sermayeyi oluşturan bilgi, deneyim, tecrübe, iletişim gibi unsurları ifade etmektedir. Bilgiye dayalı ekonomilerde işletmelerin devamlılığı ve rekabet gücü açısından entelektüel sermayenin varlığı ve yönetimi büyük önem arz etmektedir. Entelektüel sermayeyi işletme bazında ölçmek üzere piyasa değeri ve defter değeri oranı, piyasa değeri ile defter değeri arasındaki fark, Tobin'in Q oranı ve hesaplanmış maddi olmayan değer yöntemi kullanılmaktadır. Bu çalışmada turizm işletmelerinin entelektüel sermayeleri, finansal veriler ışığında ve işletme bazında ölçmeyi amaçlayan hesaplanmış maddi olmayan değer yöntemi kullanılarak ölçülmüş böylece maddi olmayan ve muhasebeleştirilemeyen varlıkları parasal değerlerle belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmada BİST'e kayıtlı on iki (12) Turizm işletmesinin Kamu Aydınlatma Platformuna beyan ettikleri resmi finansal tablolarındaki veriler kullanılmıştır. Elde edilen veriler hesaplanmış maddi olmayan değer yöntemi yardımıyla analiz edilmiştir. Analiz sonucunda en yüksek entelektüel sermaye değerinin Flap A.Ş.'ye en düşük değer ise Ulaş işletmesine ait olduğu belirlenmiştir. Ayrıca maddi varlıkları düşük olan firmalarda entelektüel sermayenin, maddi varlıkları yüksek olan işletmelerden daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Entelektüel sermaye, Turizm işletmeleri, Hesaplanmış maddi olmayan değer yöntemi, BİST.

¹ Öğretim Görevlisi, Siirt Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0002-1569-1639, auyrun@gmail.com.

² Doçent Doktor, Atatürk Üniversitesi, ORCID ID:0000-0001-8318-7250, nbilici@atauni.edu.tr.

Abstract

Article Info

Received:
15/11/2020

Accepted:
04/12/2020

Intellectual capital is known as intangible assets that add value to the business. These assets which is component of intellectual capital, express such as knowledge, experience and communication. In the knowledge-based economies the existence and management of intellectual capital is very importance for the continuity and competitiveness of enterprises. The market value and book value ratio, the difference between market value and book value, Tobin's Q ratio and the calculated intangible value method are used to measure the intellectual capital on an enterprise basis. In this study, the intellectual capital of the tourism enterprises was measured using the calculated intangible value method, which aims to measure in the light of financial data and on an enterprise basis, thus the intangible and unrecognized assets were tried to be determined with monetary values. The data in the official financial statements of twelve (12) tourism enterprises registered to the BIST have been used. The data obtained were analyzed with the Calculated Intangible Value method and the intellectual capital of the tourism enterprises in BIST was calculated. As a result, it was determined that the highest intellectual capital value belongs to Flap A.Ş. and the lowest value belongs to Ulaş enterprise. In addition, it was found that intellectual capital was higher in firms with higher pre-tax profits and lower tangible assets than enterprises with higher tangible assets.

Keywords: Intellectual capital, Tourism enterprises, Calculated intangible value method, BIST.

1. Giriş

Günümüz işletmecilik anlayışında, gelişen teknoloji ve buna bağlı olarak ortaya çıkan rekabet koşulları nedeniyle birtakım yenilikler meydana gelmiştir. Sanayiye dayalı ekonomilerde somut varlıklar işletmeler için rekabet aracı olarak kullanılırken günümüz bilgi toplumlarında rekabet üstünlüğü; bilgi, beceri, deneyim, sosyal ilişkiler, yetenekler gibi soyut varlıkların da katkısıyla elde edilmektedir. Bilgi toplumlarının kullandığı bu soyut araçların geleneksel üretim faktörlerinden çok daha fazla katma değer sağladığı görülmektedir. Bilgiyi üretebilen ve yönetebilen işletmeler uzun vadede başarılı olmakta ve müşterileri için değer yaratan işletmeler olarak rakiplerine üstünlük sağlamaktadırlar.

Bilgi ekonomilerinde işletme performansının kilit ve stratejik faktörlerinden biri, sahip oldukları entelektüel sermayeleridir. İlk olarak J.K. Galbraith tarafından 1969 yılında kullanılan entelektüel sermaye kavramıyla ilgili çeşitli tanımlamalar yapılmıştır. T.A. Stewart ve arkadaşları (1991), entelektüel sermaye kavramını, patentler, süreçler, yönetim becerileri, teknolojiler, müşteriler ve tedarikçiler hakkındaki bilgiler ve geçmiş tecrübeler olarak tanımlamıştır. Latas ve Walasek (2016), entelektüel sermayeyi, işletmenin defter değeriyle piyasa değeri arasındaki fark olarak ifade etmiştir. Bontis, Chua Chong Keow ve Richardson

(2000), ise entelektüel sermayeyi işletmelerin maddi olmayan varlıkları olarak tanımlamaktadır. Entelektüel sermaye ile ilgili yapılan tanımlamaların işletmelerin somut olmayan (müşteri, yönetim becerileri vb.) varlıklarının işletme değeri üzerindeki etkisine vurgu yaptığı anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda entelektüel sermaye, işletmeye değer katan somut olmayan varlıklar olarak ifade edilebilir.

Entelektüel sermaye birtakım unsurlarının bileşiminden meydana gelen bir kavramdır. Bu unsurlar genel kabul gören yaklaşıma göre şu şekilde sıralanabilir; işletme çalışanlarının bilgi ve yeterliliklerini ifade eden insan sermayesi, işletmenin dış paydaşlarla bütün ilişkilerini kapsayan ilişki sermaye ve çalışanların bireysel yeteneklerinin ötesinde işlerin nasıl yapılması gerektiğiyle ilgili unsurları açıklayan yapısal sermayeden oluşmaktadır (Bontis vd., 2000; Mansourabad, 2016: 17; Bayazıtlı, 2000). Maddi olmayan söz konusu bileşenleri iyi yöneten firmalar, maddi varlıklarının üstünde bir değere sahip olabileceklerdir. Bu nedenle entelektüel sermaye başarısı, söz konusu değerlerin doğru yönetilmesi ve koordinasyonuna bağlıdır.

Broadbent (2007), ölçülemeyen bir şeyin yönetilemeyeceğini, yönetilmek istenen her şeyin önce ölçülmesi gerektiği, ancak bu sayede analiz edilerek, veriler ışığında doğru bir şekilde yönetilebileceğini ifade etmektedir. Bu durum, işletmelerin günümüz pazar koşullarında entelektüel sermayeden faydalanabilmesi için etkin bir şekilde yönetilmesini dolayısıyla öncelikle ölçülmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Entelektüel Sermaye ölçüm yöntemleriyle ilgili farklı yaklaşımlar mevcuttur. Bu yaklaşımları entelektüel sermayeyi işletme bazında ve unsur bazında ölçmeyi amaçlayan yöntemler olarak sınıflandırabiliriz.

Entelektüel sermayenin hesaplanması, insan unsurunun üretim ve tüketim aşamalarında en önemli girdi olduğu turizm sektöründe, entelektüel sermayenin anlaşılması ve farkındalık oluşturulması açısından önemlidir. Maddi olmayan unsurların, ölçülmeleri ve raporlanmaları maddi varlıklar karşısındaki değerlerini ortaya koyacaktır. Entelektüel sermaye bazı özelliklerinden dolayı maddi olmayan varlık tanımına uymamakta bu nedenle de muhasebeleştirilememekte ve finansal tablolarda yer almamaktadır (Pazarçeviren & Kaya, 2018: 346). Dolayısıyla entelektüel sermayenin ölçülmesi işletmelerin gerçek değerleri hakkında bilgi elde etmek açısından önemlidir.

Çalışmanın amacı, entelektüel sermayeyi işletme bazında ölçen yöntemleri açıklamak ve BIST'te işlem gören turizm işletmelerinin entelektüel sermayeleri hesaplanmış maddi olmayan değer yöntemi kullanılarak ortaya koymaktır. Hesaplanmış maddi olmayan değer

yöntemi, karmaşık görünse de diğer yöntemlere göre üstün yönleri bulunmaktadır. Hesaplama yapılırken sektör ortalamasının ve net bugünkü değeri kullanması, sektör ve işletme bazında kıyaslamaya olanak tanınması diğer yöntemlerden üstün kılan başlıca özellikleridir. Hesaplanmış maddi olmayan değer yöntemi uygulanırken işletmelerin son üç (2016-2018) yılına ait veriler kullanılarak sektörün maddi varlık kazanç oranı yardımıyla, maddi varlık getirileri hesaplanıp bu tutarın vergi sonrası net kardan düşülmesi ve net bugünkü değerinin bulunmasıyla hesaplanmaktadır.

Çalışma 5 bölümden oluşan bir yapıda kurgulanmıştır. Birinci bölümde literatür taramasına yer verilmiş, ikinci bölümde Entelektüel sermaye kavramı üçüncü bölümde ise hesaplanmış maddi olmayan değer yöntemi ele alınmıştır. Dördüncü bölümde çalışmanın uygulama kısmına yer verilmiş ve finansal tablolardan elde edilen veriler ışığında entelektüel sermaye hesaplanmıştır. Çalışmanın son bölümünde analiz sonucu elde edilen bulgular ele alınarak tartışılmıştır.

2.Literatür

Ekonomide, bilginin öneminin artmasına paralel olarak, entelektüel sermayenin ölçülmesine, yönetilmesine ve raporlanmasına yönelik çalışmaların sayısında önemli artışlar yaşanmaktadır (Karacaer & Aygün 2009, 128). Entelektüel sermaye ile ilgili turizm literatürü incelendiğinde çeşitli sektörlerde, entelektüel sermayenin örgüt performansına, finansal performansa ve işletme performansına etkilerini konu alan çalışmaların yanı sıra entelektüel sermayenin ölçülmesi ve unsurlarının belirlenmesine yönelik çalışmalarında yer aldığı görülmektedir.

Akpınar ve Akpınar (2016) entelektüel sermaye bileşenlerinin işletme değeri ve performansına etkisinin olup olmadığının belirlemeye çalıştıkları çalışmalarında, entelektüel sermaye ile işletme değeri arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca kullanılan sermaye etkinliği değişkeninin hem işletme değerine hem de aktif karlılığına etkisinin anlamlı, insan sermayesi değişkeninin sadece aktif karlılığa etkisinin anlamlı olduğu sonucuna ulaşımlardır.

Turgut (2016) Borsa İstanbul'da işlem gören bankaların entelektüel sermayelerini belirleyen faktörleri konu ettiği çalışmasında bankaların entelektüel sermayesini; net faiz gelirlerinin aktif toplamına oranı ve fiyat/kazanç oranları pozitif yönde; hisse başı kâr oranının ise negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Kuğu (2016) ise çalışmasında Borsa

İstanbul (BİST)'da yer alan bilişim sektörü firmalarının entelektüel sermayelerini “Hesaplanmış Maddi Olmayan Değer” yöntemi ile değerlendirmiş 14 firmadan sadece üç tanesinin Entelektüel Sermaye’ ye sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bölükbaşı (2014)'da “Hesaplanmış Maddi Olmayan Değer” yöntemini kullanarak, Borsa İstanbul'da faaliyet gösteren sigorta şirketlerine yönelik bir uygulama gerçekleştirmiştir. Çalışmada, bazı sigorta şirketlerinin maddi varlıklarının sektör ortalamasının çok altında olmasına rağmen yüksek bir entelektüel sermaye değerine ulaştığına, buna karşın bazı sigorta şirketlerinin maddi varlıkları, sektör ortalamasının çok üstünde bir değer olmasına rağmen entelektüel sermaye değerlerinin düşük olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Yorulmaz ve Alkan (2018) deniz ulaştırma işletmelerinde, entelektüel sermaye bileşenlerinin, örgüt performansı üzerindeki etkisini inceledikleri çalışmalarında deniz ulaştırma işletmelerindeki yöneticilerden anket yöntemiyle veri toplamışlardır. Elde edilen verilere göre entelektüel sermaye bileşenlerinden insan sermayesinin ve yapısal sermayenin örgüt performansı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğu, ilişki sermayenin ise örgüt performansı üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Turizm alanında entelektüel sermayeyle ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde entelektüel sermayenin firma değeri, finansal performans üzerindeki etkilerini ölçen çalışmaların yanında entelektüel sermayeyi şirket bazında ölçen çalışmalara rastlanmıştır. Ertaş ve Coşkun (2005) İMKB'de hisse senetleri işlem gören turizm şirketlerinde Entelektüel Katma Değer Katsayısı- VAIC (Value Added Intellectual Coefficient) yöntemi kullanarak yaptıkları uygulamada turizm şirketlerinin entelektüel sermaye unsurlarına önem verdiği, ancak performanslarını etkileyen asıl unsurun hala yapısal sermaye olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Karacaer ve Kapusuzoğlu (2010), entelektüel katma değer katsayısı yöntemi kullanarak entelektüel sermaye bileşenlerinin turizm sektöründe yer alan işletmelerin firma değerleri üzerindeki etkisini incelemiş ve analiz sonucunda entelektüel sermaye bileşenlerinin firma değeri üzerinde etkisi olduğu tespit edilmiştir. Akdağ (2012), otel işletmelerinde entelektüel sermaye ve örgüt performansı ilişkisini Akdeniz Bölgesindeki dört (4) ve beş (5) yıldızlı otel işletmelerinde incelediği doktora tezinde otel işletmelerinin yöneticilerinden anket yöntemiyle topladığı veriler ışığında entelektüel sermaye ve örgüt performansı ilişkisinde müşteri sermayesinin örgüt performansı ile en yüksek düzeyde ilişkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Taşgıt vd. (2015) otel işletmelerinde entelektüel sermayenin temel belirleyicilerini tespit etmeyi amaçladıkları çalışmalarında otel yöneticilerinden anket tekniğiyle elde edilen verilere göre; otel işletmelerinde yöneticilerin entelektüel sermayeyi dört boyutlu bir kavram

olarak algıladıkları ve bu boyutların sırasıyla, “çalışan özellikleri” “organizasyonel yapı”, “müşterilerle ilişkiler” ve “paydaş ilişkileri” olduğunu tespit etmişlerdir. Türkoğlu (2016) doktora tezinde konaklama işletmelerinde kurumsallaşma, entelektüel sermaye ve rekabet gücü ilişkisini incelemiştir. Dört (4) ve Beş (5) yıldızlı konaklama işletmesi yöneticilerine uygulanan anketle elde edilen verilere göre kurumsallaşma ve entelektüel sermaye ile rekabet gücü arasında ilişkinin olduğu sonucuna ulaşmıştır. Müşteri sermayesi ve insan sermayesi ile rekabet gücü arasında pozitif ve anlamlı ilişki olduğu saptanmıştır.

Turizm alanında yapılan çalışmalar incelendiğinde, genel olarak işletmelerin entelektüel sermayelerinin bileşenlerini tanımlamak, entelektüel sermayenin işletme performansı, örgüt performansı ve işletme değeri üzerindeki etkilerinin irdelendiği ayrıca entelektüel sermayeyi ölçen yöntemlerden katma değer katsayısı yönteminin kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla turizm literatüründe entelektüel sermayeyi işletme bazında ölçen yöntemlere yeterince yer verilmediği anlaşılmaktadır. Bu çalışmanın turizm işletmelerinde entelektüel sermayeyle ilgili alanyazında tespit edilen boşluğa katkı sağlaması hedeflenmektedir. Bu doğrultuda yürütülen çalışmada turizm işletmelerinin entelektüel sermayeleri, finansal veriler ışığında ve işletme bazında ölçmeyi amaçlayan “Hesaplanmış Maddi Olmayan Değer Yöntemi” kullanılarak ölçülmüş böylece maddi olmayan ve muhasebeleştirilemeyen varlıkları parasal değerlerle belirlenmeye çalışılmıştır.

Günümüz ekonomilerinde işletmeler, entelektüel sermaye kavramını rekabet avantajı sağlayabilmek ve şirket performansını arttırabilmek için önemli bir unsur olarak görmektedirler. (Yıldız, 2011). Literatürde son 50 yıldır ele alınmaya başlanan “Entelektüel Sermaye” kavramını 1969 yılında kullanan ilk ekonomist J.K. Galbraith'tır (Lentjushenkova & Lapina, 2014). 1991'de entelektüel sermayeyi ilk araştıran ekonomist ise T.A. Stewart'tır. Stewart, entelektüel sermaye kavramını; patentler, süreçler, yönetim becerileri, teknolojiler, müşteriler ve tedarikçiler hakkındaki bilgiler ve geçmiş tecrübeler olarak tanımlamıştır. Hashim, Osman ve Alhabshi (2015)'ye göre ise, şirket bilançosunda yer almayan fakat işletmeler için fiziksel varlıklardan daha fazla değer taşıyan entelektüel sermayenin, “bir kuruluşa değer katan bilgi” olduğu ileri sürülmüştür. Kianto vd. (2018), entelektüel sermayeyi, değer yaratmanın somut olmayan temelleri olarak ifade etmektedir. Bu tanımların yanı sıra, entelektüel sermaye kaynak yaklaşımı kullanılarak, insan, örgütsel ve ilişkisel kaynaklara bölünmüş şirket kaynaklarının bir parçası olarak açıklanabilir (Lentjushenkova & Lapina, 2014). Bu bağlamda, değer yaratma sürecinde işletmelerin ihtiyaç duyduğu bilgi, geçmiş tecrübeler, yönetim becerileri gibi kavramları ifade eden entelektüel sermayenin

fiziksel varlıklardan daha önemli olduğu söylenebilir. Muhasebe sistemlerinin yönetici ve yatırımcılar için gerçeği yansıtamaması, birçoğu maddi olmayan kaynakların gelecekte işletmeye nasıl bir değer katacağını açıklayamamalarından kaynaklanmaktadır. Entelektüel sermaye işletmelerin sürdürülebilirliği ve rekabet üstünlüğü sağlayabilmesi için önemli bir faktördür (Gogan, 2014).

Turizm işletmelerinin dinamik ortamlara başa çıkmak ve değişen müşteri ihtiyaçlarına ayak uydurmak için hem işletme içinde hem de işletme dışında yer alan entelektüel sermaye unsurlarını analiz ederek yeteneklerini güçlendirmeleri sürdürülebilirlik ve rekabet edebilirlik açısından önemlidir (Li & Liu, 2018). Günümüz bilgi ekonomilerinde modern işletmeler için entelektüel sermaye pazar koşullarıyla başa çıkmanın ve ekonomik büyümenin temel faktörü olarak kabul edilmektedir. Entelektüel sermayeyi oluşturan insan, yapısal sermaye ve müşteri unsurları emek yoğun bir sektör olan turizm için ayrı bir öneme sahiptir (Bayer, 2004). Hizmetin sektörünün yapısından kaynaklanan, çalışanların üretim sürecindeki etkinliği ve müşterilerle olan ilişkilerinin hizmet algısı üzerindeki etkileri entelektüel sermaye bileşenlerinin turizm işletmeleri açısından önemini ortaya koymaktadır (Türkoğlu & Çizel, 2016).

Hizmet sektöründe çalışanların bilgi, deneyim, beceri, dış görünüş gibi özellikleriyle ortaya çıkan değer ve müşteriyle olan ilişkilerinin sonucunda algılanan hizmet kalitesi işletmelerin rakiplerine göre farklılığını ve değerini ortaya koymaktadır (Şetbetçi, 2003). Bu değerlerin ortaya çıkması için işletmelerin yapısal sermayeleri çalışanların desteklenmesi açısından önemlidir. Bu durum entelektüel sermaye bileşenlerinin turizm işletmelerinin değer yaratma sürecinde etkili olduğunu göstermektedir. Dinamik bir pazar yapısında rekabet üstünlüğü sağlamak isteyen turizm işletmelerinin insan, müşteri ve yapısal sermayelerinin etkinliğini en iyi şekilde yönetebilmesine bağlıdır. Söz konusu bileşenlerin etkinliğini arttırmak bu bileşenlerin parasal değerinin bilinmesi ve firma değeri üzerinde somut etkilerinin anlaşılmasıyla sağlanabilir (Uzkurt & Torlak, 2007). Günümüzde küresel boyuta ulaşmış rekabet ortamında ayakta kalabilmek için işletmelerin entelektüel sermaye unsurlarına yatırım yapmaları gerekmektedir.

3. Sermaye Kavramı

Günümüz ekonomilerinde işletmeler, entelektüel sermaye kavramını rekabet avantajı sağlayabilmek ve şirket performansını arttırabilmek için önemli bir unsur olarak görmektedirler. (Yıldız, 2011). Literatürde son 50 yıldır ele alınmaya başlanan “Entelektüel

Sermaye” kavramını 1969 yılında kullanan ilk ekonomist J.K. Galbraith'tır (Lentjushenkova & Lapina, 2014). 1991'de entelektüel sermayeyi ilk araştıran ekonomist ise T.A. Stewart'tır. Stewart, entelektüel sermaye kavramını; patentler, süreçler, yönetim becerileri, teknolojiler, müşteriler ve tedarikçiler hakkındaki bilgiler ve geçmiş tecrübeler olarak tanımlamıştır. Hashim, Osman ve Alhabshi (2015)'ye göre ise, şirket bilançosunda yer almayan fakat işletmeler için fiziksel varlıklardan daha fazla değer taşıyan entelektüel sermayenin, “bir kuruluşa değer katan bilgi” olduğu ileri sürülmüştür. Kianto vd. (2018), entelektüel sermayeyi, değer yaratmanın somut olmayan temelleri olarak ifade etmektedir. Bu tanımların yanı sıra, entelektüel sermaye kaynak yaklaşımı kullanılarak, insan, örgütsel ve ilişkisel kaynaklara bölünmüş şirket kaynaklarının bir parçası olarak açıklanabilir (Lentjushenkova & Lapina, 2014). Bu bağlamda, değer yaratma sürecinde işletmelerin ihtiyaç duyduğu bilgi, geçmiş tecrübeler, yönetim becerileri gibi kavramları ifade eden entelektüel sermayenin fiziksel varlıklardan daha önemli olduğu söylenebilir. Muhasebe sistemlerinin yönetici ve yatırımcılar için gerçeği yansıtamaması, birçoğu maddi olmayan kaynakların gelecekte işletmeye nasıl bir değer katacağını açıklayamamalarından kaynaklanmaktadır. Entelektüel sermaye işletmelerin sürdürülebilirliği ve rekabet üstünlüğü sağlayabilmesi için önemli bir faktördür (Gogan, 2014).

Turizm işletmelerinin dinamik ortamlara başa çıkmak ve değişen müşteri ihtiyaçlarına ayak uydurmak için hem işletme içinde hem de işletme dışında yer alan entelektüel sermaye unsurlarını analiz ederek yeteneklerini güçlendirmeleri sürdürülebilirlik ve rekabet edebilirlik açısından önemlidir (Li & Liu, 2018). Günümüz bilgi ekonomilerinde modern işletmeler için entelektüel sermaye pazar koşullarıyla başa çıkmanın ve ekonomik büyümenin temel faktörü olarak kabul edilmektedir. Entelektüel sermayeyi oluşturan insan, yapısal sermaye ve müşteri unsurları emek yoğun bir sektör olan turizm için ayrı bir öneme sahiptir (Bayer, 2004). Hizmetin sektörünün yapısından kaynaklanan, çalışanların üretim sürecindeki etkinliği ve müşterilerle olan ilişkilerinin hizmet algısı üzerindeki etkileri entelektüel sermaye bileşenlerinin turizm işletmeleri açısından önemini ortaya koymaktadır (Türkoğlu & Çizel, 2016).

Hizmet sektöründe çalışanların bilgi, deneyim, beceri, dış görünüş gibi özellikleriyle ortaya çıkan değer ve müşteriyle olan ilişkilerinin sonucunda algılanan hizmet kalitesi işletmelerin rakiplerine göre farklılığını ve değerini ortaya koymaktadır (Şetbetçi, 2003). Bu değerlerin ortaya çıkması için işletmelerin yapısal sermayeleri çalışanların desteklenmesi açısından önemlidir. Bu durum entelektüel sermaye bileşenlerinin turizm işletmelerinin değer

yaratma sürecinde etkili olduğunu göstermektedir. Dinamik bir pazar yapısında rekabet üstünlüğü sağlamak isteyen turizm işletmelerinin insan, müşteri ve yapısal sermayelerinin etkinliğini en iyi şekilde yönetebilmesine bağlıdır. Söz konusu bileşenlerin etkinliğini arttırmak bu bileşenlerin parasal değerinin bilinmesi ve firma değeri üzerinde somut etkilerinin anlaşılmasıyla sağlanabilir (Uzkurt & Torlak, 2007). Günümüzde küresel boyuta ulaşmış rekabet ortamında ayakta kalabilmek için işletmelerin entelektüel sermaye unsurlarına yatırım yapmaları gerekmektedir.

4. Entelektüel Sermaye Unsurları

Entelektüel sermayenin ölçülebilmesi için kavramı meydana getiren bileşenlerin belirlenmesi gerekmektedir. Entelektüel sermaye genel kabul gören görüşe göre insan sermayesi, yapısal sermaye ve müşteri (ilişkisel) sermayesi bileşenlerinden oluşmaktadır. (Kianto vd., 2018). İnsan sermayesi, işletme çalışanlarının bilgi, deneyim ve tecrübelerinin toplamı olarak ifade edilebilir (Bontis vd., 2000). Çalışanlara özgü bir nitelik olan insan sermayesi yeniliğin temel kaynağı olarak kabul edilir. Bir örgütte çalışanları destekleyen tüm unsurlar yapısal sermayeyi oluşturmaktadır. Yapısal sermaye, işletmenin mal ve hizmet üretebilmesi, örgüt felsefesi ve işletmenin faaliyetlerine devam edebilmesi için gerekli olan tüm unsurları kapsamaktadır (Mansourabad, 2016: 17). İlişkisel sermaye, işletmelerin tüm faaliyetlerini etkileyen işletme dışı faktörlerle olan ilişkiler olarak ifade edilebilir. Müşteriler, tedarikçiler, dağıtım kanalları ilişkisel sermayeye örnek olarak gösterilebilir (Bayazıtlı, 2000).

5. İşletme Bazında Entelektüel Sermaye Hesaplama Yöntemleri

Bilgi organizasyonları, bölgeler ve milletler için rekabet avantajı önemli bir faktör haline geldikçe, bu faktörü etkileyen unsurlardan biri olan entelektüel sermayenin ölçülmesi büyük önem kazanmıştır. Geleneksel muhasebe yöntemlerinde kullanılan değerlendirme araçları şirketler için entelektüel sermayeyi değerlendirmek ve ölçmekten çok uzaktırlar (Gogan, 2014). Son yirmi yılda, entelektüel sermaye düşünce okulu, akademide iyi bilinen bir konuma sahip olan, değer yaratmanın somut olmayan temellerini yakalamak için çok sayıda ölçüm çerçevesi ve modeli üretmiştir (Kianto vd., 2018). Entelektüel sermayenin hesaplanması ve raporlanmasına yönelik, işletme düzeyinde ve entelektüel sermaye bileşenleri düzeyinde hesaplama yöntemleri bulunmaktadır (Aslanoğlu & Zor, 2006).

İşletme düzeyinde entelektüel sermayeyi ölçmeye yönelik yöntemler, Piyasa Değeri / Defter Değeri Oranı, Tobin'in Q Oranı ve Hesaplanmış Maddi Değer Yöntemi olarak sıralanabilir (Çıkrıkçı & Daştan, 2002). Bu yöntemler işletmenin tümünü kapsayarak

entelektüel sermayeyi hesaplamaya çalışmaktadır. Entelektüel sermayenin hesaplanmasında kullanılan bir diğer yöntem ise unsur bazında ölçme tekniğidir. Bunlar; Sakandia Klavuzu, VAIC (Value Added Intellectual Coefficient), Balanced Score Card (Dengeli Skor Kartı), Teknoloji Brokeri gibi yöntemlerdir (Şamiloğlu, 2006).

5.1.Piyasa Değeri Eksi Defter Değeri Yöntemi

Piyasa değeri, işletmelerin hisse senetlerinin toplam tutarı olarak ifade edilir. İşletmelerin hisse senetlerinin birim fiyatı ile5. toplam hisse senedi sayısının çarpımıyla hesaplanır. Defter değeri ise işletmelerin sahip oldukları varlıklardan tüm borçlarının çıkarılmasıyla elde edilen değerdir.

Piyasa Değeri Eksi Defter Değeri entelektüel sermayenin hesaplanmasında kullanılacak en basit yöntemdir. Bu yöntemde işletmenin dolaşımda olan hisselerinin oluşturduğu piyasa değerinden defter değeri çıkarılarak elde edilen fark işletmenin bilançosunda görünmeyen maddi olmayan varlıklarını gösterir (Stewart & Ruckdeschel, 1998).

$$\text{Entellektüel Sermaye (ES)} = \text{Piyasa değeri (PD)} - \text{Defter değeri (DD)}$$

5.2.Piyasa Değeri / Defter Değeri Yöntemi

Entelektüel sermayeyi hisse senetlerini ve defter değerine oranlanmasıyla hesaplayan bu yöntemde dolaşımdaki hisse başına düşen defter değerini ifade eder. Bu yöntemde ortaya çıkan sonuç ne kadar yüksekse entelektüel sermayenin de o kadar yüksek olduğu anlamına gelir. (Uzay & Savaş, 2003).

$$\text{Entellektüel Sermaye (ES)} = \text{Piyasa değeri (PD)}/\text{Defter değeri (DD)}$$

İşletmelerin piyasa değerlerinin çeşitli faktörlerden etkilenmektedir. Borsadaki fiyatlar ekonomik ve siyasi olayların etkisinde kalabilmekte bazen herhangi bir sektörde ortaya çıkan rant nedeniyle değişimler yaşanabilmektedir. Dolayısıyla piyasa değeri ve defter değeri üzerinden entelektüel sermayeyi hesaplamaya çalışan piyasa değeri ve defter değeri yöntemleri oluşan bu değişimleri entelektüel sermaye olarak yorumlayabilir. Bu durum piyasa değeri ve defter değeri hesaplama yöntemlerinin diğer yöntemlere nazaran güvenilirliğini olumsuz yönde etkilemektedir (Erkuş, 2003).

5.3. Tobin'in Q Oranı

James Tobin tarafından geliştirilen bu yöntem firmaların piyasa değerleri ile varlıklarının yenileme maliyeti arasındaki ilişkiyi ölçmektedir. İşletmelerin piyasa değerinin sahip olduğu varlıkları aşan kısmı entelektüel sermaye olarak kabul edilir (Canbaş vd., 2020).

$$Tobin\ Q = \frac{Varlıkların\ Piyasa\ Değeri}{Varlıkların\ Yenileme\ Maliyeti}$$

İşletmede kullanılan varlıkların sahip olmuş olduğu piyasa değeri ile bu varlıkların söz konusu hesaplama zamanında satın alınması halinde ödenmesi gereken değer oranı ne kadar yüksek çıkarsa entelektüel sermaye o kadar yüksek kabul edilir. Oranın 1 'den büyük çıkması piyasa değerinin yenileme maliyetinden yüksek olduğunu oranın 1' den küçük olması ise varlıkların piyasa değerinin yenileme maliyetinden düşük olduğu anlamına gelmektedir (Lindenberg & Ross, 1981: 12).

5.4. Hesaplanmış Maddi Değer Yöntemi

Hesaplanmış maddi olmayan değer yöntemi, firmanın maddi varlıklardan elde ettiği kazanç dışında, ek olarak ne kadar gelir elde ettiğini (ek kazanç) ve bu aradaki farkın ne ölçüde maddi olmayan varlıklara ait olduğunu ifade etmektedir. Yöntem yedi aşamalı bir süreçten oluşmaktadır. Bu yöntemde izlenmesi gereken adımlar aşağıda ifade edilmiştir (Stewart, 1997: 302).

Birinci aşamada firmaların üç yıl için ortalama vergi öncesi kar hesaplanır. İkinci aşamada dönem sonu bilançosundan ortalama maddi varlık değerleri alınır ve üç yılın ortalaması hesaplanır. Üçüncü aşamada, firmanın kar ortalaması, firmanın maddi varlıkların ortalama değerine bölünerek maddi varlıkların getirisi bulunur. Bu aşamada negatif değere sahip işletmeler için entelektüel sermaye hesaplama işlemi sona erer. Dördüncü aşamada sektörün son üç yıla ait vergi öncesi kar ortalaması, sektördeki işletmelerin son üç yılına ait ortalama maddi varlıklarına bölünerek sektörün maddi varlık karlılığı hesaplanır. Beşinci aşamada öncelikle, sektörün maddi varlık karlılığı ile işletmelerin hesaplanan ortalama maddi varlık tutarları ile çarpılarak normal kazanç tutarları bulunur. Bulunan değer birinci aşamada firmanın ortalama vergi öncesi karından düşülerek ek kazanç bulunur. Bu rakam, sektördeki ortalama bir işletmenin maddi varlıklardan kazanabileceği tutarı ifade eder. Altıncı aşamada, üç yıl için ortalama vergi hesaplanır ve hesaplanan vergi oranı ek kazançlar ile düzeltilerek vergi sonrası net ek kazanç belirlenir. Bu aşamada sektörün ortalama vergi oranı kullanılarak da yapılabilir. Hesaplanan net ek kazanç, aynı zamanda işletmenin maddi olmayan sermayesi

olarak ifade edilir. Yedinci aşamada, net ek kazancın, net bugünkü değeri hesaplanır. Bunun için işletmenin sermaye maliyeti esas alınabilir. İşletmelerin hesaplanan net ek kazançları her bir işletmeye ait ağırlıklı ortalama sermaye maliyetine bölünerek entelektüel sermayeleri hesaplanır.

Hesaplanmış maddi değer yöntemi işletmenin bütünü ele alan ve özünde işletmelerin finansal tablolarında yer alan maddi varlıklarından hareketle işletmenin maddi olmayan varlıklarını hesaplamayı amaçlamaktadır. Hesaplanmış maddi değer yöntemi, finansal tablolar aracılığıyla bilgilerin kolay elde edilebilir olması, sektör içinde ve sektörler arası kıyaslamaya imkân sağlaması ve sonuçlarının karşılaştırılabilir olması bakımından entelektüel sermayenin hesaplanmasında diğer yöntemlere göre avantaj sağlar. Yöntemin dezavantajı karmaşık ve zaman alıcı bir uygulamaya dayanması olarak ifade edilebilir (Çıkrıkçı & Daştan, 2002: 26).

6. Metodoloji

Çalışmanın amacı hesaplanmış maddi olmayan değer yöntemini kullanarak Borsa İstanbul'da işlem gören turizm işletmelerinin entelektüel sermayelerini hesaplamak olarak ifade edilebilir. Böylece İşletmelerin finansal tablolarında yer alan maddi olmayan insan, yapısal sermaye ve müşteri unsurlarının işletme açısından parasal değerinin ortaya konması amaçlanmaktadır. Bu amaçla, çalışma nitel araştırma yöntemlerine göre desenlenmiş ve veri toplama tekniği olarak doküman incelemesi tekniği kullanılmıştır.

Örnekleme yöntemi olarak, tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden amaca göre örnekleme yöntemi seçilmiştir. Amaca göre örnekleme temsili olmadığı için ana kütle hakkında genelleme yapma olanağına imkân vermez (Kuşluyan & Kuşluyan, 2005: 183-203). Bu nedenle sadece Borsa İstanbul'da (BİST) işlem gören turizm işletmeleri hakkında genelleme yapılabilmektedir. Bu durum çalışmanın sınırlılığı olarak ifade edilebilir. Çalışmanın örnekleme olarak seçilen BİST'e kayıtlı turizm işletmelerinin 2015-2017 yılların ait finansal tablolar incelenmiştir. Elde edilen verilerin analizinde hesaplanmış maddi olmayan değer yöntemi kullanılmıştır.

Çalışma turizm işletmelerinin yatırımcı ve ilgililer için hazırladığı resmi finansal dokümanlardan yararlanarak özünde maddi varlıkların karlılığı üzerinden maddi olmayan varlıkları hesaplamaya çalışmıştır. Bulgular bölümünde elde edilen veriler ve analizine yer verilmiştir.

7. Bulgular ve Analiz

Araştırma BİST'e kayıtlı turizm alanında faaliyet gösteren turizm işletmelerini kapsamaktadır. BİST'e kayıtlı bazı şirketlerin ticari unvanlarında Turizm sektörüne yer verilse de turizm alanında (Otel, Lokanta/Restoran/Eğlence vb.) faaliyette bulunmamaktadır. Bu nedenle işletmelerin BİST'e yer alan bilgileri incelenerek faaliyet alanı çalışma amacına uygun olan firmalar seçilmiştir. Çalışma kapsamında değerlendirilen Borsa İstanbul'da işlem gören 12 Turizm İşletmesi ve borsadaki kısaltmaları Tablo 1'de gösterilmiştir. Çalışmanın bundan sonraki aşamalarında şirketler, borsada kayıtlı oldukları kısaltmalarla temsil edilecektir.

Tablo 1
BİST'e Kayıtlı Turizm İşletmeleri

Turizm İşletmeleri	Borsa Kısaltmaları
Flap Kongre Toplantı Hizmetleri	FLAP
Etiler Gıda ve Ticari Yatırımlar Sanayi ve Ticaret A.Ş.	ETILR
Kuştur Kuşadası Turizm Endüstri A.Ş. 2018	KUSTUR
Marmaris Altinyunus Turistik Tesisler A.Ş.	MAALT
Martı Otel İşletmeleri A.Ş.	MARTI
Merit Turizm Yatırım ve İşletme A.Ş.	MERIT
Metemtur Otelcilik ve Turizm İşletmeleri A.Ş.	METUR
Petrokent Turizm A.Ş.	PKENT
Tek-Art İnşaat Ticaret Turizm Sanayi ve Yatırımlar A.Ş.	TEKTU
Ulaşlar Tur.Yatırımları ve Dayanıklı Tüketim Malları Ticaret Pazarlama A.Ş.	ULAS
Utopya Turizm İnşaat İşletmecilik Ticaret A.Ş.	UTPYA
Altın Yunus Çeşme Turistik Tesisler A.Ş.	AYCES

Kaynak: Kamu Aydınlatma Platformu (KAP).

Yöntemde belirtilen aşamalara uygun olarak işletmelerin finansal tabloları incelenerek son üç (2015-2017) yıllık finansal tabloları incelenmiş şirketlerin net karlılıkları ve maddi varlık ortalamaları ile sektör ortalamaları Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2
2015-2017 Yıllarına Ait Vergi Öcesi Kar Ortalamaları ve Vergi Öncesi Kar Sektör Ortalaması

Turizm İşletmeleri	Vergi Öncesi Karlar			Vergi Öncesi Kar Ortalaması
	2015	2016	2017	
FLAP	13.731.005	12.322.667	15.581.413	13.878.362
ETILR	359.019	1.893.941	(-) 2.856.066	(-) 201.035
KUSTUR	5.057.646	1.673.586	6.159.434	4.296.889
AYCES	3.968.550	1.094.773	3.001.374	2.688.232
MARTI	(-) 63.885.342	(-) 78.121.418	(-) 20.403.986	(-) 54.136.915
MERIT	2.308.439	2.939.979	4.801.009	3.349.809
METUR	17.668.594	9.225.473	-698.255	8.731.937
PKENT	943.349	(-) 11.911.984	3.286.138	(-) 2.560.832
TEKTU	2.987.344	(-) 16.030.063	20.101.812	2.353.031
ULAS	(-) 6.708.934	(-) 4.922.794	18.226.365	2.198.212
UTPYA	(-) 23.115.228	(-) 29.995.936	(-) 23.239.785	(-) 25.450.316
MAALT	(-) 1.530.235	(-) 8.231.144	(-) 5.218.394	(-) 4.993.258
VÖK Sektör Ortalaması			(-) 4.153.854	

Tablo 2'ye göre Flap kongre hizmetleri A.Ş. en yüksek vergi öncesi kar'a sahip iken UTPYA, 23.115.228 ile en fazla zarar gösteren şirket olarak tespit edilmiştir. Turizm sektörünün VÖK ortalaması negatif (zarar) çıkmış ve sektörün vergi öncesi kar ortalamaları (-) 4.153.854 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 3
2015-2017 Yıllarına Ait Maddi Varlık Ortalamaları ve Maddi Varlık Sektör Ortalaması

Turizm İşletmeleri	Toplam Maddi Varlıklar			Maddi Varlık Ortalaması
	2015	2016	2017	
FLAP	4.641.776	4.485.622	4.430.566	4.519.321,333
ETILR	445.162	1.044.144	1.085.223	858.176,33
KUSTUR	25.021.852	24.415.568	24.465.835	24.634.418,33
AYCES	14.927.120	15.180.982	14.909.956	15.006.019,33
MARTI	580.287.611	596.053.312	629.937.810	602.092.911
MERIT	0	0	0	0
METUR	2.683.920	125.293	20.275.074	7.694.762,33
PKENT	30.320.203	29.660.667	28.972.674	29.651.181,33
TEKTU	107.991.117	146.515.088	176.821.853	143.776.019,33
ULAS	10.465.746	598.986	948.458	4.004.396,67
UTPYA	203.917.610	198.643.611	250.307.553	217.622.924,67
MAALT	173.406.079	173.705.367	186.413.692	177.841.712,67
Sektör Ortalama Maddi Duran Varlık		102.308.486,94		

Kaynak: Kamu Aydınlatma Platformu (KAP).

Yapılan maddi varlık ortalaması hesaplamaları neticesinde MARTI şirketi en fazla maddi varlığa sahip işletme olurken ETILR şirketinin en az maddi varlığa sahip işletme olduğu tespit edilmiştir. Sektörün maddi duran varlık ortalaması 102.308.486,94 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 3'te MERIT şirketinin maddi duran varlıklarının olmadığı (sıfır) görülmektedir. Bu durum sektör ortalamalarını etkileyerek sonuçları değiştireceğinden sektör ortalaması hesaplamaları Merit turizm çıkarılarak tekrar yapılmıştır.

Tablo 4

Merit Turizm A.Ş. Değerlendirme Dışı Birakılarak Hesaplanan 2015-2017 Yıllarına Ait Vergi Öcesi Kar Ortalamaları ve Vergi Öncesi Kar Sektör Ortalaması

Turizm İşletmeleri	Vergi Öncesi Karlar			Vergi Öncesi Kar Ortalaması
	2015	2016	2017	
FLAP	13.731.005	12.322.667	15.581.413	13.878.362
ETILR	359.019	1.893.941	(-) 2.856.066	(-) 201.035
KUSTUR	5.057.646	1.673.586	6.159.434	4.296.889
AYCES	3.968.550	1.094.773	3.001.374	2.688.232
MARTI	(-) 63.885.342	(-) 78.121.418	(-) 20.403.986	(-) 54.136.915
METUR	17.668.594	9.225.473	-698.255	8.731.937
PKENT	943.349	(-) 11.911.984	3.286.138	(-) 2.560.832
TEKTU	2.987.344	(-) 16.030.063	20.101.812	2.353.031
ULAS	(-) 6.708.934	(-) 4.922.794	18.226.365	2.198.212
UTPYA	(-) 23.115.228	(-) 29.995.936	(-) 23.239.785	(-) 25.450.316
MAALT	(-) 1.530.235	(-) 8.231.144	(-) 5.218.394	(-) 4.993.258
VÖK Sektör Ortalaması		(-) 4.835.972		

Tablo 5

Merit Turizm A.Ş. Değerlendirme Dışı Birakılarak Hesaplanan 2015-2017 Yıllarına Ait Maddi Varlık Ortalamaları ve Maddi Varlık Sektör Ortalaması

Turizm İşletmeleri	Toplam Maddi Varlıklar			Maddi Varlık Ortalaması
	2015	2016	2017	
FLAP	4.641.776	4.485.622	4.430.566	4.519.321,33
ETILR	445.162	1.044.144	1.085.223	858.176,33
KUSTUR	25.021.852	24.415.568	24.465.835	24.634.418,33
AYCES	14.927.120	15.180.982	14.909.956	15.006.019,33
MARTI	580.287.611	596.053.312	629.937.810	602.092.911
METUR	2.683.920	125.293	20.275.074	7.694.762,33
PKENT	30.320.203	29.660.667	28.972.674	29.651.181,33
TEKTU	107.991.117	146.515.088	176.821.853	143.776.019,33
ULAS	10.465.746	598.986	948.458	4.004.396,67
UTPYA	203.917.610	198.643.611	250.307.553	217.622.924,67
MAALT	173.406.079	173.705.367	186.413.692	177.841.712,67
Sektör Ortalama Maddi Duran Varlık			111.609.258,48	

Kaynak: Kamu Aydınlatma Platformu (KAP).

Sonuçlara incelendiğinde Merit turizm hesaplanmadan sektör maddi varlık ortalaması 111.609.258,48 ve sektörün vergi öncesi karı 4.835.972 olarak tespit edilmiştir. Tablo 3'te yer alan maddi varlık sektör ortalamasında MERIT şirketinin maddi duran varlıklarının olmaması sektör ortalamasını aşağı çekmiş bu durum bir sonraki aşamalara etki edeceği düşünülerek MERIT şirketi hesaplama dışında bırakılmıştır.

Hesaplanmış maddi olmayan değer yöntemin bir diğer aşaması için işletmelerin maddi varlıklarının getiri oranı hesaplanmış ve sonuçlar Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6
Şirketlerin Maddi Varlıklarının Getiri Oranı

TURİZM İŞLETMELERİ	VÖK ortalaması (a)	Maddi varlık ortalaması (b)	Maddi varlık kazanç oranı (a)/(b)
FLAP	13.878.362	4.519.321	3,070895084
ETILR	-201.035	858.176	-0,234258771
KUSTUR	4.296.889	24.634.418	0,174426228
AYCES	-4.993.258	177.841.712	-0,028076977
MARTI	-54.136.915	602.092.911	-0,089914554
METUR	8.731.937	7.694.762	1,134789738
PKENT	-2.560.832	29.651.181	-0,086365272
TEKTU	2.353.031	143.776.019	0,016365949
ULAS	2.198.212	4.004.396	0,548949696
UTPYA	-25.450.316	217.622.924	-0,116946854
MAALT	2.688.232	15.006.019	0,179143601

Tablo 6’da yer alan verilere göre ETILR, PKENT, AYCES, MARTI ve UTPYA şirketlerinin maddi duran varlık yatırımlarından elde ettikleri kazanç oranı negatif (-) çıkmıştır. En yüksek maddi varlık kazanç oranı FLAP şirketine ait olup METUR ve ULAS şirketleri sırasıyla sektörün en fazla maddi varlık kazanç oranına sahip şirketleridir.

Tablo 7
Sektör Maddi Varlıkların Karlılığı

Sektör	VÖK ortalaması (a)	Maddi varlık ortalaması (b)	Maddi varlık karlılığı (a)/(b)
Turizm İşletmeleri	-4.835.972	111.609.258,48	0,05

Sektör maddi varlık karlılığı 0,05 olarak belirlenmiş ve elde edilen bu sonuca göre Tablo 6’da maddi varlık kazanç oranı sektör maddi varlık karlılığının altında olan ETILR, MARTI, PKENT, TEKTU, UTPYA, AYCES şirketleri yöntem gereği sonraki aşamalarda hesaplama dışında bırakılmıştır. Böylece daha önce hesaplamadan çıkarılan MERIT şirketiyle birlikte bu şirketler de bundan sonraki aşamalarda değerlendirilmeyecektir.

Yöntemin beşinci aşaması için maddi varlık karlılığı sektör ortalamasının üzerinde olan şirketler için brüt ek kazanç tutarı hesaplanmıştır. Brüt ek kazanç tutarı şirketlerin sektör

maddi varlık karlılığı baz alınarak maddi varlıklarından elde ettikleri karın vergi öncesi kar ortalamalarından çıkarılarak hesaplanmaktadır.

Tablo 8
Şirketlerin Brüt Ek Kazanç Tutarı

TURİZM İŞLETMELERİ	Maddi Varlık Ortalaması	Sektör Maddi Varlık Karlılığı	Kazanç Tutarı	VÖK Ortalaması	Brüt Ek Kazanç Tutarı
	(a)	(b)	(a)*(b)	(c)	(c)- (a)*(b)
FLAP	4.519.321,33	0,05	225.966,06	13.878.362	13.652.395,97
KUSTUR	24.634.418	0,05	1.164.432,83	4.296.889	3.132.455,84
MAALT	15.006.019	0,05	709.312,53	2.688.232	1.978.919,80
METUR	7.694.762	0,05	363.720,13	8.731.937	8.368.217,20
ULAS	4.004.396	0,05	189.281,96	2.198.212	2.008.930,37

Hesaplama sonucu Tablo 8’ de yer alan veriler doğrultusunda FLAP şirketinin brüt ek kazancı en yüksek şirket olduğu buna karşın MAALT şirketinin en düşük brüt ek kazançta sahip şirket olduğu tespit edilmiştir. Maddi varlıklar ortalaması en yüksek şirket olmasına rağmen KUSTUR, brüt ek kazancı en yüksek üçüncü şirket olmuştur. KUSTUR şirketinin vergi öncesi karının maddi varlık ortalamasına oranının düşük olması brüt ek kazancını olumsuz etkilemiştir.

Yöntemin altıncı aşamasında şirketlerin vergi oranını ek kazançlarından çıkartarak net ek kazançları belirlenecektir. Kurumlar vergisi oranı dikkate alınarak ortalama vergi oranı %20 kabul edilmiş ve net ek kazanç hesaplaması yapılan şirketler için bu oran uygulanmıştır. Şirketlere ait net ek kazanç tutarları Tablo 9’da sunulmuştur.

Tablo 9
Net Ek Kazanç Tutarı

TURİZM İŞLETMELERİ	Brüt Ek Kazanç Tutarı (a)	Vergi oranı (b)	Vergi tutarı (a)*(b)	Net ek kazanç tutarı (a)- (a)*(b)
FLAP	13.652.395,97	0,20	2.730.479,19	10.921.916,77
KUSTUR	3.132.455,84	0,20	626.491,16	2.505.964,66
MAALT	1.978.919,80	0,20	395.783,96	1.583.135,84
METUR	8.368.217,20	0,20	1.673.643,44	6.694.573,76
ULAS	2.008.930,37	0,20	401.786,07	1.607.144,29

Vergi oranı bütün işletmeler için eşit uygulandığından en yüksek ek kazançta sahip işletme değişmemiştir. Hesaplamanın son aşamasında işletmelerin net ek kazançları Ağırlıklı ortalama sermaye maliyetlerine bölünerek entelektüel sermayeleri hesaplanır. Bu işlemler için şirketlerin AOSM belirlenmesi gerekmektedir. Ağırlıklı sermaye maliyeti aşağıdaki formülle hesaplanabilir (Topal, 2008: 254);

$AOSM = (Borçların Oranı * Borçların Maliyeti) + (Öz sermayenin Oranı * Öz sermayenin Maliyeti)$

Hesaplama yapılırken öz kaynak maliyeti finansal tablolarda gösterilmeyen farazi bir maliyet olduğundan Yükçü ve Atağan (2010)'un çalışmalarında kullanılan orandan faydalanılarak öz kaynak maliyeti %14 olarak kabul edilmiştir.

Tablo 10
Şirketlerin Ağırlıklı Ortalama Sermaye Maliyetleri

KSTUR	Borç Tutarı (a)	Özsermaye Tutarı (b)	Kaynak Toplamı (c)	Borç Oranı (a)/(c)	Özsermaye Oranı (b)/(c)	Finansman Gideri (d)	Borç Maliyeti (d)/(a)	Özsermaye Maliyeti
2017	2.455.293	35.637.531	38.092.824	0,06	0,93	1662562	0,67	0,14
2016	1775862	33.044.144	34.820.006	0,05	0,94	851.806	0,47	0,14
2015	7.294.054	34.332.590	41.626.644	0,17	0,82	737.550	0,10	0,14
KSTUR	AO Öz kaynak Maliyeti	AO Borç Maliyeti	AO Sermaye Maliyeti					
2017	0,13	0,04	0,17					
2016	0,13	0,02	0,15					
2015	0,11	0,01	0,13					
2015-2017 Ağırlıklı Ortalama Sermaye Maliyeti						0,15		
FLAP	Borç	Özsermaye	Kaynak	Borç	Özsermaye	Finansman	Borç	Özsermaye

	Tutarı (a)	Tutarı (b)	Toplamı (c)	Oranı (a)/(c)	Oranı (b)/(c)	Gideri (d)	Maliyeti (d)/(a)	Maliyeti
2017	23.719.062	128.434.631	152.153.693	0,15	0,84	1.291.799	0,05	0,14
2016	43.374.784	83.782.210	127.156.994	0,34	0,65	821.153	0,01	0,14
2015	62.309.148	47.725.390	110.034.538	0,56	0,43	1.268.496	0,02	0,14
FLAP	AO Özkaynak Maliyeti	AO Borç Maliyeti	AO Sermaye Maliyeti					
2017	0,11	0,008	0,12					
2016	0,09	0,006	0,09					
2015	0,06	0,01	0,07					
	2015-2017 Ortalama Sermaye Maliyeti					0,09		
MAALT	Borç	Özsermaye	Kaynak	Borç	Özsermaye	Finansman	Borç	Özsermaye
	Tutarı (a)	Tutarı (b)	Toplamı (c)	Oranı (a)/(c)	Oranı (b)/(c)	Gideri (d)	Maliyeti (d)/(a)	Maliyeti
2017	10.282.397	57.707.280	67.989.677	0,15	0,84	3.274.167	0,31	0,14
2016	7.504.228	55.273.465	62.777.693	0,11	0,88	683.861	0,09	0,14
2015	2.420.923	57.145.008	59.565.931	0,04	0,95	429.546	0,17	0,14
MAALT	AO Özkaynak Maliyeti	AO Borç Maliyeti	AO Sermaye Maliyeti					
2017	0,11	0,04	0,16					
2016	0,12	0,01	0,13					
2015	0,13	0,007	0,14					
	2015-2017 Ortalama Sermaye Maliyeti					0,14		
METUR	Borç	Özsermaye	Kaynak	Borç	Özsermaye	Finansman	Borç	Özsermaye
	Tutarı (a)	Tutarı (b)	Toplamı (c)	Oranı (a)/(c)	Oranı (b)/(c)	Gideri (d)	Maliyeti (d)/(a)	Maliyeti
2017	22.997.876	15.041.050	38.038.926	0,60	0,39	1.132.332	0,04	0,14
2016	2.170.985	15.424.091	17.595.076	0,12	0,87	495.190	0,22	0,14
2015	41.204.565	8.451.006	49.655.571	0,82	0,17	10.473.459	0,25	0,14
METUR	AO Özkaynak Maliyeti	AO Borç Maliyeti	AO Sermaye Maliyeti					
2017	0,05	0,02	0,08					
2016	0,12	0,02	0,15					
2015	0,02	0,21	0,23					
	2015-2017 Ortalama Sermaye Maliyeti					0,15		
ULAS	Borç	Özsermaye	Kaynak	Borç	Özsermaye	Finansman	Borç	Özsermaye
	Tutarı (a)	Tutarı (b)	Toplamı (c)	Oranı (a)/(c)	Oranı (b)/(c)	Gideri (d)	Maliyeti (d)/(a)	Maliyeti
2017	10.892.354	25.216.979	36.109.333	0,30	0,69	2.898.157	0,26	0,14
2016	29.884.986	8.721.887	38.606.873	0,77	0,22	4.255.567	0,14	0,14
2015	24.987.918	11.590.618	36.578.536	0,68	0,31	4.785.698	0,19	0,14
ULAS	AO Özkaynak Maliyeti	AO Borç Maliyeti	AO Sermaye Maliyeti					
2017	0,09	0,08	0,17					
2016	0,03	0,11	0,14					

2015	0,04	0,13	0,17	
2015-2017 Ortalama Sermaye Maliyeti				0,16

Kaynak: Kamu Aydınlatma Platformu (KAP).

Ağırlıklı ortalama sermayeleri hesaplanan şirketlerin entelektüel sermaye değerlerinin miktarını belirlemek için altıncı aşamada elde edilen net ek kazançlar, AOSM değerlerine bölünmüş ve Tablo 11'deki sonuçlara ulaşılmıştır.

Tablo 11
Şirketlerin Entelektüel Sermaye Değerleri

TURİZM İŞLETMELERİ	Net ek kazanç (a)	AOSM (b)	Entelektüel Değer (a)/(b)
FLAP	10.931.791,97	0,09	121.464.355,32
KUSTUR	2.505.964,66	0,15	16.706.431,12
MAALT	1.583.135,84	0,14	11.308.113,16
METUR	6.694.573,76	0,15	44.630.491,74
ULAS	1.607.144,29	0,16	25.714.308,79

Tablo 11'de yapılan hesaplama göre en yüksek entelektüel sermaye değeri FLAP şirketine aittir. Bunu sırasıyla METUR ve KUSTUR takip etmektedir. En düşük entelektüel sermaye değeri ise ULAS şirketine aittir.

7.Sonuç

Günümüz ekonomisinde, işletmeler rekabet üstünlüğü sağlamak için bilgi üretmek ve sahip olduğu değerleri en etkin şekilde kullanmak zorundadır. İşletmeler sahip oldukları maddi varlıklar yanında maddi olmayan varlıklara da sahiptirler. Çalışanlar, müşteriler ve yapısal sermayeden oluşan maddi olmayan entelektüel sermaye firmanın gerçek değerini ortaya koymaktadır. Turizm sektörünün de içinde yer aldığı hizmet sektörü entelektüel sermaye unsurlarının en etkin kullanıldığı sektörlerden biridir. Rekabet ve sürdürülebilirlik açısından işletmelere değer katan söz konusu entelektüel sermaye unsurlarının farkında olmak ve bu unsurları yönetmek firmaların finansal performanslarını olumlu yönde etkileyeceğinden kuşku yoktur.

Entelektüel sermaye, belirlenebilme, kontrol edilebilme ve maliyetinin güvenilir bir şekilde ölçülememesi gibi özelliklerinden ötürü maddi olmayan varlıklar olarak muhasebeleştirilmemektedir. Bu durum işletmede bilgi kullanıcılarının işletme değeri hakkında gerçek bilgi edinememelerine yol açmaktadır. Bu noktada entelektüel sermaye

ölçüm yöntemleri firmanın maddi olmayan varlıklarının parasal değerlerinin ortaya konmasında önemli rol oynamaktadır.

İşletme bazında entelektüel sermayeyi ölçen çeşitli yöntemler geliştirilmiştir. Bu yöntemlerin birbirlerine göre avantaj ve dezavantajları olmakla birlikte temelde ölçüm için yeterli ve kullanışlıdır. Araştırmada kullanılan “hesaplanmış Maddi Olmayan Değer yöntemi” bu yöntemler arasında işletme ve sektör ortalamalarını baz alarak Finansal tabloların kullanıldığı karmaşık fakat etkili bir ölçüm metodudur.

Turizm sektöründe faaliyet gösteren ve BİST’e kayıtlı turizm işletmeleri üzerinde yapılan çalışmada elde edilen veriler bu işletmelerden beş (5) tanesinin entelektüel sermayelerinin hesaplanabildiğini göstermektedir. Geriye kalan işletmeler hesaplamadaki çeşitli kısıtlamalar nedeniyle dışarda bırakılmıştır. Ele alınan işletmeler arasında Merit Turizm A.Ş.’nin finansal tablolarında maddi varlıklarının bulunmaması yöntemin uygulanmasını olumsuz etkilemiştir. Sektörün maddi varlık ortalaması alınırken Merit Turizm A.Ş.’nin bu durumu ortalamanın düşük çıkmasına neden olmuştur. Bu nedenle Merit Turizm A.Ş. hesaplama dışında bırakılarak sektörde geri kalan firmalar analize tabii tutulmuştur. Yönteme göre işletmelerin vergi öncesi net karlılığı ve maddi varlık ortalamaları hesaplanarak maddi varlıkların kazanç oranı elde edilmiştir. Yöntemin kuralı gereği vergi öncesi net karı negatif olan işletmelerde analizden çıkarılarak hesaplamaya vergi öncesi net karı pozitif olan işletmelerle devam edilmiştir.

Çalışmada elde edilen bulgulara göre Flap A.Ş.’ye en düşük değer ise Ulaş işletmesine ait olduğu belirlenmiştir. Hesaplama kullanılan ortalama sermaye maliyeti her işletme için ayrı ayrı hesaplanmış ve farazi bir değer kullanmaktan kaçınılmıştır. Böylelikle sonuçların daha gerçekçi değerler çıkması sağlanmıştır.

Maddi duran varlık ortalaması yüksek olan firmaların entelektüel sermayelerinin hesaplanamaması veya daha az maddi varlıkla çalışan firmalara göre daha düşük çıkması, maddi varlıklarla entelektüel sermaye arasında bir ilişki olmadığını göstermiştir. Sektörde faaliyet gösteren firmalara göre vergi öncesi karlılığı yüksek buna karşın maddi varlıkları düşük şirketlerin entelektüel sermayelerinin yüksek çıktığı belirlenmiştir. Bu durum vergi öncesi net kar ile maddi duran varlıklar arasında ters orantının olduğunu göstermektedir.

Turizm işletmeleri emek yoğun işletmeler olup insan sermayesine dayalı üretim yapmaktadırlar. Günümüz rekabet koşullarında teknolojik gelişmeleri takip etmek ve bu alanda

yatırımlar yapmak rekabet avantajı sağlasada hizmet işletmelerinde, çalışanlarla müşterilerin etkileşim yoğunluğu hizmet kalitesine ve işletme performansına etki eden başlıca unsur olduğu kabul edilmektedir. Bu nedenle insan sermayesi, müşteri sermayesi ve yapısal sermayeye yapılacak yatırımlar maddi varlıklara göre karlılık üzerinde daha fazla etkili olmaktadır. Arastirmada tespit edilen maddi varlıklarla net karlılık arasındaki ters orantıda bu bağlamda değerlendirilebilir.

Çalışmada turizm sektöründe BİST'e kayıtlı sadece 5 işletmede entelektüel sermaye hesaplanabilmiştir. Pazarda yer alan işletmelerin entelektüel sermaye bağlamında sektörel yapıyı dikkate alarak çalışanlarla müşteriler arasında kuvvetli bağlar kurulmasını sağlayacak insan kaynaklarına yatırım yapmaları gerektiği söylenebilir. Maddi varlıklara yapılacak yatırımların yanında müşterilere yönelik soyut tatminler oluşturacak yatırımlarla müşteri sermayesi geliştirilebilir. Ayrıca organizasyon yapısının insan kaynaklarını ve müşterileri tatmin edecek düzeyde yapılandırılmasına özen gösterilebilir. Bu çalışma turizm işletmelerinin entelektüel sermayelerinin hesaplanmasında sadece BİST'te kayıtlı işletmeleri ele almıştır. Bundan sonraki çalışmalarda BİST dışındaki firmalarında entelektüel sermayeleri hesaplanabilir. Ayrıca farklı bir entelektüel sermaye hesaplama yöntemi kullanılarak veya turizm işletmeleri kendi içinde eğlence, ulaşım, konaklama gibi sınıflara ayrılarak ele alınabilir.

KAYNAKÇA

- Akdağ, G. (2012). *Otel işletmelerinde entelektüel sermaye ve örgüt performansı ilişkisi: Akdeniz bölgesindeki dört ve beş yıldızlı otel işletmelerinde bir araştırma*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Akpınar, O & Akpınar, A. (2016). Entelektüel sermaye bileşenlerinin işletme değerine ve performansına etkisi: Türkiye'deki imalat işletmeleri örneği. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12 (2), 142-153.
- Aslanoğlu, S. & Zor, İ. (2006). Bilgi varlıklarının değerlendirilmesi: Entelektüel sermaye ölçüm ve değerlendirme modelleri: Karşılaştırmalı bir analiz. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 29, 152-165.
- Bayazıtlı, E. (2000). Entelektüel sermaye gelecek bin yılın katma değer başarısında anahtar. *Muhasebe ve Denetim Bakış Dergisi*, 1 (2) 121.
- Bayer, E. (2005). Entelektüel sermaye ve bileşenlerinin işletmelerin kurumsallaşma süreçlerine etkilerinin geliştirilmesinde yöneticilerin liderlik rollerinin belirlenmesi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3 (1), 91-103.
- Bontis, N. (1998). Intellectual capital: An exploratory study that develops measures and models. *Management Decision*, 36 (2), 63-76.
- Bontis, N., Chua Chong Keow, W. & Richardson, S. (2000). Intellectual capital and business performance in Malaysian industries. *Journal Of Intellectual Capital*, 1 (1), 85-100.
- Bölükbaşı, Y. (2014). Entelektüel sermayenin işletme bazında ölçülmesinde kullanılan yöntemler ve sigorta sektöründe bir araştırma. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 36 (1), 425-447.
- Broadbent, J. (2007). If you can't measure it, how can you manage it? Management and governance in higher educational institutions. *Public Money and Management*, 27 (3), 193-198.
- Canbaş, S., Doğanlı H. & Düzakın H. (2004). Tobin Q oranı ve günümüzde işletme kararları açısından önemi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13 (2), 57-74.
- Çıkrıkcı, M. & Daştan, A. (2002). Entelektüel sermayenin temel finansal tablolar aracılığıyla sunulması. *Bankacılar Dergisi*, 43, 18-32.
- Erkuş, H. (2003). *Entelektüel sermayenin ölçülmesi ve raporlanması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Ertaş, F. C. & Coşkun, M. (2005). Turizm İşletmelerinde entelektüel sermayenin ölçülmesi ve İMKB'deki turizm şirketlerinde ampirik bir uygulama. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 5 (10), 121-138.
- Gogan, M. L. (2014). An innovative model for measuring intellectual capital. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 124, 194-199.
- Hashim, M. J., Osman, I. & Alhabshi, S. M. (2015). Effect of intellectual capital on organizational performance.

Procedia-Social and Behavioral Sciences, 211, 207-214.

Karacaer, S. & Kapusuzoğlu, A. (2010). İMKB turizm sektöründe entelektüel sermayenin firma değeri üzerindeki etkisinin analizi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 21 (19), 98-108.

Karacaer, S. & Aygün, M. (2009). Entelektüel sermayenin firma performansı üzerindeki etkisi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27 (2), 127140.

Kianto, A., Ritala, P., Vanhala, M. & Hussinki, H. (2018). Reflections on the criteria for the sound measurement of intellectual capital: A knowledge-based perspective. *Critical Perspectives On Accounting*, 70, 1-15.

Kuşu, T. D. (2016). Hesaplanmış maddi olmayan değer yöntemi ile entelektüel sermayenin hesaplanması ve Borsa İstanbul'da bir uygulama. *Journal of Human Sciences*, 13 (3), 4675-4684.

Kuşlivan, Z. & Kuşlivan, S. (2005). Otel işletmelerinde iş ve işletme ile ilgili faktörlerin işgören tatmini üzerindeki görece etkisi: Nevşehir örneği. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 16 (2), 183-203.

Lentjushenkova, O. & Lapina, I. (2014). The classification of the intellectual capital investments of an enterprise. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 156, 53-57.

Li, Y. Q. & Liu, C. H. S. (2018). The role of problem identification and intellectual capital in the management of hotel's competitive advantage-an integrated framework. *International Journal of Hospitality Management*, 75, 160-170.

Lindenberg, E. B. & Ross S., A. (1981). Tobin's q ratio and industrial organization, *Journal of Business*, 54 (1), 1-32.

Mansourabad, M. A. (2016). *Entelektüel sermaye'nin iflas riski üzerine etkisi: borsa istanbul üzerine bir uygulama*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.

Pazarceviren, S. Y. & Kaya, H. P. (2018). Entelektüel sermayeyi hesaplanmış maddi olmayan değer yöntemi ile ölçme ve raporlama. *Business and Economics Research Journal*, 9 (2), 331-348.

Stewart, T. (1997). *Entelektüel sermaye kuruluşların yeni zenginliği*, (Çev. N. Elhüseyni), 1. Basım, Bzd Yayıncılık.

Stewart, T. A. (1991). Brainpower: intellectual capital is becoming corporate America's most valuable asset and can be its sharpest competitive weapon. *Fortune*, 123, 44-60.

Stewart, T. & Ruckdeschel, C. (1998). Intellectual capital: The new wealth of organizations, *Performance Improvement*, 37 (7), 56-59.

Şamiloğlu, F. (2006). Entelektüel Sermaye: İMKB'de hisse senetleri işlem gören bankalar üzerine bir uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 31, 78-89.

Şetbetçi, D. (2003). 21. yy. işletmelerinin gerçek zenginlik kaynağı: İnsan sermayesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 1-18.

Taşgıt, Y. E., Çömlekçi, İ. & Öncü, M. A. (2015). Beş yıldızlı otel işletmelerinde entelektüel sermayenin belirleyicileri: Yöneticilerin bakış açısına dayanan bir değerlendirme. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 26 (2), 238-250.

Topal, Y. (2008). Ekonomik katma değer (eva) ve pazar katma değer (mva) arasındaki ilişki İMKB imalat işletmelerinden örnek. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13 (2), 249-261.

Turgut, O. (2016). Borsa İstanbul'da işlem gören bankaların entelektüel sermayelerini etkileyen faktörler: 1990-2014 dönemi. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 53 (616), 39-48.

Türkoğlu, N. (2016). *Konaklama işletmelerinde kurumsallaşma, entelektüel sermaye ve rekabet gücü ilişkisinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Türkoğlu, N. & Çizel, B. (2016). Konaklama işletmelerinde entelektüel sermayenin rekabet gücüne etkisi, *Turizm Akademik Dergisi*, 3 (2), 37-53.

Uzay, S. & Savaş O. (2003). Entelektüel sermayenin ölçülmesi: Mobilya sektöründe karşılaştırmalı bir uygulama örneği. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20, 163-181.

Uzkurt, C. & Torlak, Ö. (2007). İşletmelerin müşteri değeri yaratma çabaları üzerinde öğrenme ve pazar odaklı kültürün etkileri. *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25 (1), 239-257.

Yıldız S. (2011) Entelektüel sermayenin işletme performansına etkisi: Bankacılık sektöründe bir araştırma. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (3), 11-28.

Yorulmaz, M. & Alkan, G. (2018). Entelektüel sermaye bileşenlerinin örgüt performansına etkisi: Denizcilik sektöründe bir uygulama. *Thejournal*, 11 (58), 829-839.

Yükçü, S. & Atağan, G. (2010). Topsis yöntemine göre performans değerlendirme. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 45, 28-35.

Kamu Aydınlatma Platformu (KAP). 22 Aralık 2018, <http://www.kap.org.tr>.

ISSN: 2146-1740
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd>,
Derleme Makale

ÇOCUK HAKLARININ KORUNMASINDA ÇOCUK OMBUDSMANLIĞININ ÖNEMİ: NORVEÇ VE TÜRKİYE ÇOCUK OMBUDSMANLIĞI KARŞILAŞTIRMASI

THE IMPORTANCE OF CHILD OMBUDSMAN IN THE PROTECTION OF
CHILDREN'S RIGHTS: COMPARISON OF NORWAY AND TURKEY OMBUDSMAN
FOR CHILDREN

Nilgün KAHRAMAN¹

Öz

Makale Bilgi

Gönderilme:
10/11/2020

Kabul:
24/11/2020

Kamu yönetiminde yaşanan dönüşümlerle birlikte yeni kamu yönetimi anlayışı ile gelen saydam, katılımcı, performansa dayalı, vatandaş odaklı yönetim beraberinde halkın hesap sorma beklentisini arttırarak denetimin önemine vurgu yapmıştır. Bu sebeple de kullanılan klasik denetim yollarına alternatifler aranmış ve halkın hesap sorma isteğinin güçlenmesi ile de ombudsmanlık ya da dilimizdeki adı ile kamu denetçiliği kurumu kurulmuştur. Zaman içinde ombudsmanlık kurumu farklı konularla ilgilenmek amacıyla alt bölümlere ayrılmıştır. Çocuk ombudsmanlığı da bu bölümlerden birisi olmuştur. Bu ombudsmanlık ile çocukların haklarını aramasına aracılık edilmektedir. Bu çalışmada da öncelikle ombudsmanlık kurumunun tarihi gelişiminden bahsedilmiştir. Daha sonra ise ombudsmanlığın özel çalışma alanı olan çocuk ombudsmanlığı üzerinde durulmuştur. Çocuk ombudsmanlığı önce Norveç daha sonra Türkiye ülkelerinde olan uygulamalar üzerinden değerlendirilmiştir. Sonuç olarak, Türkiye çocuk ombudsmanlığı kurumunda eksiklikler olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ombudsman, Çocuk ombudsmanı, Norveç çocuk ombudsmanı.

Abstract

Article Info

Received:
10/11/2020

Accepted:

The transparent, participatory, performance-based, citizen-oriented management that has come with the new public administration approach with the transformations experienced in public administration has emphasized the importance of supervision by increasing the expectation of the public to ask for an account. For this reason, alternatives to the classical auditing methods used were sought ombudsman institution was established with the strengthening of the public's desire to ask for an account. Over time, the ombudsman institution has been subdivided to deal with different issues. The Ombudsman for Children has been one of these departments. With this ombudsman, children are mediated to seek their rights. In this study, firstly, the historical development of the ombudsman institution is mentioned. Later, the

¹ Araştırma Görevlisi, Fırat Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0003-3196-2643, nkahraman@firat.edu.tr.

24/11/2020

special field of work of the ombudsman, the children's ombudsman was emphasized. Before Norway's ombudsman for children in Turkey who were then assessed through applications that country. As a result, Turkey has concluded that there are deficiencies in the children's ombudsman institutions.

Keywords: Ombudsman, Child ombudsman, Norway child ombudsman.

1. Giriş

Her yönden tam anlamıyla etkin bir yönetim söz konusu olmuş olsa bile, “iyi örgütlenmiş ve iyi uygulanan bir denetim ile desteklenmedikçe” yönetimin başarılı sayılabilmesi, başarılı olsa bile bu başarısını sürekli devam ettirebilmesi mümkün görünmemektedir (Atay, 1999: 321). İyi bir denetim öncelikle “bağımsız, yasal, nesnel ve dürüst” olmalıdır. İdarenin denetlenmesinde, klasik denetim çeşitlerinin yetersiz kalması, yeni denetim yolları aranmasına yol açmıştır. Bu denetlemeler genelde “kamuoyu denetimi, parlamento denetimi, yargı denetimi, idarenin iç denetimi” gibi yollarla yerine getirilmektedir. Ancak zamanla geleneksel denetim araçları çağdaş kamu yönetimine ayak uyduramaz hale gelmiştir. Böylece ombudsmanlık ile halkın hesap sorabildiği bir sistem geliştirilmiştir. Hukuk devleti olmanın bir gereği olarak temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınması noktasında ombudsmanlık kurumu başarılı bir oluşumdur. Demokratikleşmenin de aracı olan bu kurum tüm dünyada büyük bir hızla yayılmaktadır.

Halkın hesap sormasına yardımcı olan ombudsmanlığın yayılması ile birlikte farklı ombudsmanlık çeşitleri oluşmuştur. Böylece, halkın hesap sorması yanında çocukların da sorunlarına çözüm yolunun bulunduğu yeni bir denetim aracına ihtiyaç olduğu ortaya çıkmıştır. Sonunda çocuk ombudsmanlığı kurularak on sekiz yaş altı çocukların da bizzat başvurarak meselelerini aktarabildiği bir sistem oluşturulmuştur. Bu sistemin dünyada ilk uygulandığı kurum Norveç çocuk ombudsmanlığıdır. İlk olması sebebi ile kendisinden sonra gelen uygulamalara örnek olmuştur. Bu sebeple Türkiye çocuk ombudsmanlığının bu kurum ile karşılaştırılması uygun görülmüştür.

2. Ombudsman Kavramı

“Demirbaş Şarl” olarak tanınan İsveç Kralı XII. Karl 1709 yılındaki Osmanlı-Rus savaşı sebebiyle Poltava’da padişah III. Ahmet döneminde Rusya’ya karşı yenilerek Osmanlı’ya sığınmıştır. Kral, Edirne’de beş yıl kalmış ve bu esnada kendisinin yokluğunda ortaya çıkan yolsuzlukları önlemek amacıyla kurumlarımızı incelemiş ve kamu görevlilerinin yasalara uygun hareket edip etmediklerini denetlemek için bir kişiyi yüksek vekil “Hogste

Ombudsmannen- Supreme Procurator” olarak atamıştır (Fendoğlu, 2010: 6). Bu yeni memurun rolü, İsveç'teki hâkimlerin, subayların ve memurların ülkenin yasalarını ve onlar için ortaya konan kuralları takip etmesini sağlamaktır (Diaw, 2019: 3). Bunun sonucu olarak 1713'te İsveç'te Ombudsmanlık Kurumu kurulmuştur. Bu tarih ülkede yolsuzluğun zirveye ulaştığı dönemdir kurulmuştur (Fendoğlu, 2010: 7). Ombudsman, köken olarak İsveç dilinde “aracı” anlamına gelen “ombuds” ve “kişi” anlamına gelen “man” kelimelerinden oluşmuştur ve “aracı kişi” anlamına gelmektedir. Buradaki “man” kelimesinin kadınlar aleyhine yorumlanmaması adına “ombudsperson” veya sadece “ombuds” olarak da adlandırılabilir (Küçüközyiğit, 2006: 94).

İngiltere’de de buna benzer olarak, ombudsmanlık, 1954 yılında Tarım Bakanlığı’nda çalışanların köylülere ait olan araziye el koymalarıyla kurulmuştur (Fendoğlu, 2010: 7). Çeşitli tartışmalar sonucunda ülkemizde de, kamu denetçisi kavramının kullanılması uygun görülmüştür.

Süregelen bu gelişmeler neticesinde haksızlığa ve zarara uğrayan vatandaşların başvuracakları çeşitli kurumlar ortaya çıkmıştır (Uyanık, 1994: 205). Bunlardan biri de ombudsmanlık kurumu olmuştur. Kavramın yaygınlaşması ise II. Dünya Savaşı sonuna rastlamaktadır, özellikle 1970 ve soğuk savaşın sona erdiği 1990 sonrası sayıları artmıştır (Fendoğlu, 2010: 15). Ombudsman kavramı ile ilgili çeşitli tanımlar mevcuttur. Ombudsman, kamu çalışanları hakkında gelen şikayetleri alan, gelen şikayetler üzerine ya da kendiliğinden harekete geçen, bunların sonucunda önerilerde bulunan ya da rapor hazırlayan bağımsız kişi (Fendoğlu, 2010: 6-7), idarenin işlem, eylem ve davranışlarını denetleyen fakat bağlayıcı kararlar alamayan bağımsız bir devlet organıdır.

Daha geniş tanımıyla ombudsman, şikâyet üzerine veya re'sen harekete geçerek, idarenin eylemleri, işlemleri ve davranışları üzerinde hukuka aykırılık ve yerindelik denetimi yapmaya ve hukuka aykırı bulduğu veya yerinde bulmadığı işlemlerin geri alınması, kaldırılması veya bu işlemlerden veya eylemlerden doğan zararın giderilmesi ve yurttaşlara yönelik uygunsuz davranışların düzeltilmesi için idare nezdinde girişimlerde bulunmaya ve hukuken bağlayıcı nitelikte olmayan kararlar almaya yetkili olan bağımsız bir devlet organı (Erhüman, 2000: 160) ve “sorun raporları düzenleyebilen, düzeltme tavsiyeleri verebilen, soruşturma gücü olan, kendi kişisel inisiyatifini kullanabilen, çalışanlar ve devlet daireleri tarafından incitilmiş, mağdur edilmiş insanların şikâyetlerini dinleyen, anayasa ve parlamento tarafından desteklenen, parlamentoya karşı sorumlu olan yüksek derecede bir hükümet

memurudur” (Arklan, 2006: 84). Yani ombudsmanın temel amacı idarenin iyileştirilmesi, en önemli özelliği ise bireysel hakları kamu ve özel bürokrasilerin aşırılıklarına karşı koruma yoluna sahip olmasıdır. Yine de ombudsman ile ilgili net bir tanım vermek güç olmaktadır çünkü her ülkenin kendine özgü bir yönetim sistemi olduğu için ombudsman tanımları da farklı olmaktadır.

Ombudsmanlık kurumunu ortaya çıkaran nedenler ise şunlardır (Arklan, 2006: 85-86);

- (1) Kişilerin bilgisizlik ve korku sebebiyle hukuki süreçleri başlatmaya çekinmeleri.
- (2) Ombudsmanlığın şeffaf bir kurum olması. Her türlü bilgiye erişim sağlayabilme özellikleri yönetsel işlemlerde “açıklık/şeffaflık (transparency)” ilkesinin yerleşmesine öncülük ettiklerini göstermektedir (Küçüközyiğit, 2006: 97).
- (3) Bağımsız bir kurum olarak kamu yönetimindeki yanlış uygulamalara kamuoyunun dikkatini çekebilme gücü olması.
- (4) Yolsuzlukların giderek artması ve kişilerin keyfi davranışlarla mücadele eden, tutarlı bir kuruma duyulan ihtiyacı.

Her ülkede ombudsmanlığın işleyişi farklı olmakla birlikte önemli bazı ortak özelliklerin de bulunması şarttır. Bu ombudsman sistemlerinin ortak özellikleri şunlardır (Tortop, 1998: 4);

- (1) Ombudsmanların yürütme karşısındaki bağımsız rolleri,
- (2) Şikâyetlerin kişiler tarafından yapılması,
- (3) Gelen şikâyetlerin adil şekilde değerlendirilmesi ve kötü yönetimin nedenlerine karşı alınan önlemler.

Bu özellikler her ombudsmanlık kurumunda olması gereken, kurumun düzgün işlemlerini sağlayan özelliklerdir. Bu özelliklerin yanında, Küçüközyiğit (2006: 98-99)’e göre ombudsmanın niteliğinin artması için bir takım özelliklerle çevrelenmiş olması gerekmektedir. Bu özellikler şunlardır;

- (1) Ombudsmanlık kurumunun anayasal statüde değerlendirilmiş olması bağımsız olması açısından önemlidir.
- (2) Ombudsman hangi kurum tarafından seçilirse seçilsin halkın desteğini almış olması önemlidir.

- (3) Ombudsman görevini sürdürürken her türlü siyasetten uzak kalmalıdır, tarafsızlığını koruyabilmelidir.
- (4) Aldığı kararlarda kamuoyunun güvenini kaybetmemek açısından tarafsız olmalıdır.
- (5) Ombudsmanlar kamu kurumları ile işbirliği içinde çalışmalıdırlar.
- (6) Ombudsman seçilecek kişi, işin ağırlığı da dikkate alınarak özenle seçilmelidir.
- (7) Ombudsmana ulaşmak ücretsiz ve kolay olmalıdır.
- (8) Ombudsmanın medya ile ilişkisinin aktif olması gerekmektedir.
- (9) Ombudsmanın niteliğinin yanında kendisine yardımcı olacak kurum çalışanları da yetkin olmalıdır.

Kişilerin idarenin karşısında korunmasını amaçlayan ombudsmanlık, idareye karşı bireylerin şikâyetini dinleyerek, idarenin eksik yanlarını ortaya çıkarmakta ve böylece elde ettiği sonuçları kamuoyunun bilgisine sunarak kamuoyunun dikkatini çekmektedir (Atay, 2014: 26). Bir ülkede ombudsmanlar “hak ve özgürlüklerin savunucusu” olarak görülüyorlarsa sadece “kötü yönetim” sonucu oluşan sorunlarla ilgilenmezler, bunun yanında mevcut yönetimi iyileştirme amacını da taşımaktadırlar. Bu durumda ombudsmanlar “tamamlayıcı misyon” görevi görmektedirler (Thery, 1998: 41).

Günümüzde giderek değişen siyasal, ekonomik, toplumsal etkilere bağlı olarak ombudsmanlık da çeşitlenmiştir. Bu çeşitlilik “Parlamento ombudsmanı, insan hakları ombudsmanı, çocuk hakları ombudsmanı, silahlı kuvvetler ombudsmanı, öğrenci ombudsmanı, basın ombudsmanı, yerel yönetimler ombudsmanı, sağlık ombudsmanı, adli hizmetler ombudsmanı, tüketici ombudsmanı, çocuk ombudsmanı, fırsat eşitliği ombudsmanı, cinsel yönlendirme temelli ayrımcılığa karşı ombudsman, etnik ayrımcılığa karşı ombudsman, bedensel engelliler ombudsmanı, üniversite ombudsmanı, bankacılık ombudsmanı, basın yakınmaları, ombudsmanı, haber ombudsmanları, internet ombudsmanı ve yargı ombudsmanı” şeklinde kendini göstermektedir (Gülener, 2013: 5-6). Bu ombudsmanlıkların içinde özellikle incelenecek olan çocuk ombudsmanlığıdır.

3. Türkiye’de Ombudsmanlık

Türkiye açısından ombudsmanlığın ilk gündeme gelmesi 1970’li yıllara denk gelmektedir. Yapılan ilk çalışma ise 1982 Anayasası hazırlanırken “Anayasa Önerisi” olarak verilmesi olmuştur fakat o dönemde üstünde çok durulmamıştır. “28.09.2006 tarih ve 5548 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu” ile ilk düzenleme yapılmıştır. Daha sonra ise açılan

dava sonucu bu kanunun yürürlüğü durdurulmuştur. Türkiye’de ombudsmanlık kurumu “6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu” ile düzenlenmiştir. 29 Mart 2013 tarihi itibarıyla kuruma şikâyetler ileilmeye başlanmıştır (Çiçek & Çiçek, 2013: 40). Türkiye’de ombudsmanlık kurumunun yapısı 6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu’nda belirtilmiştir.

6328 sayılı kanuna göre, Türkiye’de ombudsmanlık Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne bağlıdır, özel bütçelidir ve merkezi Ankara’da bulunmaktadır. Kurum, baş denetçilik ve genel sekreterlikten oluşmaktadır. Kurumda bir başdenetçi ve beş denetçi ile genel sekreter ve diğer personeller görev yapmaktadır (md. 4). Kurum görevlerini yerine getirirken yasama ve yargı yetkisinin kullanılmasına ilişkin kararları ve Türk Silahlı Kuvvetlerinin askeri nitelikteki faaliyetlerini kapsam dışında tutmaktadır. Kurumun yönetimi başdenetçidedir. Başdenetçi “kuruma gelen şikâyetleri incelemek, araştırmak ve idareye önerilerde bulunmakla, rapor hazırlamak ve bunu kamuoyuna duyurmakla, yokluğunda vekâlet edecek denetçiyi belirlemekle ve personeli atamakla” görevlendirilmiştir. Denetçiler ise başdenetçinin verdiği görevleri yapmakla yükümlüdür (md. 5-6-7).

Başdenetçi veya denetçi olabilmek için “Türk Vatandaşı olmak, başdenetçi için elli, denetçi için kırk yaşını doldurmuş olmak, tercihen hukuk, siyasal bilgiler, iktisadi ve idari bilimler, iktisat ve işletme fakülteleri olmak üzere dört yıllık eğitim veren fakülte mezunu olmak, en az 10 yıl tecrübe sahibi olmak, kamu haklarından yasaklı olmamak, belirli suçlardan mahkûm olmamak ve başvuru sırasında herhangi bir siyasi partiye üye olmamak” gerekmektedir (md. 10). Başdenetçi veya denetçilerden birinin görev süresi dolduğunda ya da herhangi bir sebeple sona erdiğinde bu durum on beş gün içinde kurum tarafından Başkanlığa bildirilmektedir. Süre içinde aday olmak isteyenler Başkanlığa başvuruda bulunmaktadır. Komisyon baş denetçi aday adaylarından 3 ismi Genel Kurula sunulmak üzere Başkanlığa bildirmektedir. Baş denetçi gizli oyla ve üye tamsayısının üçte iki çoğunluğu ile seçilmektedir. Denetçi seçiminde ise aday adayları arasından seçilecek denetçi sayısının üç katı kadar aday komisyona sunulmaktadır (md. 11).

Kuruma gerçek ve tüzel kişiler başvurabilmektedir. Başvurular Türkçe dilekçe ile ya da elektronik ortamda ya da diğer iletişim araçlarıyla yapılmaktadır. Kuruma başvuruda bulunabilmek için zorunlu idari yollarının tüketilmiş olması gerekmektedir. Başvurular ücretsiz olmaktadır (md. 17).

Araştırma ve inceleme başvuru üzerine en geç altı ay içinde sonuçlandırılmaktadır. Kurum sonuçları ve önerileri ilgili mercie bildirmektedir. Kurum, başvuran kişiye, başvuru yollarını, süresini ve başvurulacak makamı da göstermektedir. Eğer ilgili merci çözümü uygulanabilir bulmaz ise gerekçesini otuz gün içinde kuruma bildirmektedir (md. 20). Başvuru kurum tarafından reddedildiği, başvurunun kurum tarafından yerinde görüldüğü ve kurumun, inceleme ve araştırmasını, başvuru tarihinden itibaren altı ay içinde sonuçlandırmaması halinde durmuş olan dava açma süresi kaldığı yerden işlemeye devam etmektedir (md. 21).

Kurum her takvim yılı sonunda hazırlanan raporu komisyona sunmaktadır. Yıllık rapor ayrıca Resmi Gazetede yayımlanmak suretiyle kamuoyuna duyurulmaktadır. Faaliyetler hakkında açıklama yapma görevi başdenetçi ya da görevlendireceği denetçidedir (md. 22-23).

4. Çocuk Ombudsmanlığı

Çocuk ombudsmanlığının kurulma sebebi, on sekiz yaş altı çocukların hak ve menfaatlerinin güvence altına alınması ve Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi uyarınca ortaya konan ilkelerin gerçekleştirilmesidir (Avşar, 2012: 166). Çocuk Ombudsmanı, bir ülkedeki çocukların çıkarları için kamu tarafından atanan bir temsilcidir. Çocuklar için Ombudsman kavramı ilk olarak İskandinav ülkelerinde geliştirilmiştir. Save the Children İsveç, 1979'daki Uluslararası Çocuk Yılı ile bağlantılı olarak bu fikri aktif olarak desteklemiştir. Ombudsman olarak atanan ilk hükümet, Parlamento tarafından kabul edilen ulusal hukuka atıfta bulunarak 1981 yılında Norveç'te göreve başlamıştır (Miljeteig, 2006: 10).

İlk kez 1981 yılında Norveç'te kurulduktan sonra Çocuk Ombudsmanlığı sistemi diğer pek çok ülkede farklı isimler altında varlık kazanmıştır. “1987’de Kosta Rika’ da Çocuk Ombudsmanlığı, 1989’da Avustralya’da Federal Çocuk Ombudsmanı, 1989’da Yeni Zellanda’da Çocuk Komiserliği, 1991’de Belçika Fransız Toplumunda Çocuk Hakları Genel Delegesi, 1993’de İsveç Çocuk Ombudsmanlığı, 1994’de Danimarka’da Ulusal Çocuk Konseyi, 1995’de İzlanda Çocuk Ombudsmanı,1996’da İspanya’da Madrid Çocuk Ombudsmanlığı, 1997’de Belçika Flaman Toplumunda Çocuk Hakları Komiseri, 1999’da Eski Yugoslav Makedonya Cumhuriyetinde Makedonya Çocuk Ombudsmanı, 2000’de Fransa Çocuk Ombudsmanlığı” sistemleri kurulmuştur (UNICEF, 2001). Şu an birçok ülkede çocuk ombudsmanları faaliyet göstermektedir.

Çocuk ombudsmanlarının başlıca görevleri, çocukların güvenliğini temin etmek, onların toplum içinde söz sahibi olmalarını sağlamak ve daha iyi koşullarda yetişmeleri için denetimlerde bulunmaktır (Çocuk Hakları, 2019). Bunların yanında çocuk ombudsmanı, bağımsız olmalıdır. Kendi bütçesini yönetebilmeli ve çeşitli imkânlarla sahip olmalıdır. Çocuklarla rahat buluşabilmesi için erişilebilmesinin kolay olması gerekmektedir. Çocuk ombudsmanının bireysel bir gücü olmamalıdır (Yöret Vakfı, 2014).

Bir Çocuk Ombudsmanı, bir ülkede çocukların çıkarlarını temsil etmek ve haklarını ulusal düzeyde savunmak üzere alenen atanmaktadır. Etkin bir şekilde çalışabilmesi için, Ombudsmanın ulusal hukukta belirlenmiş bir yetkiye sahip olması ve bu yetkinin uygulanmasına yardımcı olacak bir kadroya sahip olması gerekmektedir. Ortak dilde, Çocuklar için Ombudsman terimi yalnızca bu sıfatla atanan kişiyi değil, aynı zamanda Ombudsman'ın ofisini de ifade etmektedir (Miljeteig, 2006: 2).

Çocuk ombudsmanlarının özel görevleri, çocuk ve çocuk hakları savunucusu olmak, bekçi (watchdog) gibi hareket etmek, kanunları ve kamu politikalarını etkilemek, çocukların durumu hakkında bilgi toplamak, çocuklar için diyalog partneri olmak, çocukların katılımını kolaylaştırmak, çocuk hakları ihlalleri ile ilgili şikâyetleri ele almaktır (Miljeteig, 2006: 29). Genel olarak, Çocuk Hakları Ombudsmanı, küçüklerin ihtiyaçlarını, haklarını ve çıkarlarını savunmakta, Çocuk Haklarına dair sözleşmeye uyulması için mücadele etmekte ve yayılmasını teşvik etmektedir. Ombudsman bir soruşturma yürütebilmektedir, eleştirel bir değerlendirme yapabilmektedir ve bir görüş yayınlayabilmektedir, ancak idari tedbiri, idari kararları değiştirme veya iptal etme hakkına sahip değildir. Ombudsman, çocukların doğrudan veya dolaylı olarak dâhil olduğu her türlü hukuk ve ceza davasında çocuk haklarını koruyarak yasal temsilcilerden, ebeveynlerden veya vasilerden ayrı olarak müdahale etmektedir (Lutfullayevna, 2016: 70).

Dünyada birçok ülke, politik ve yasal sistemleriyle uyumlu bir Çocuk Ombudsmanı ofisi organize etmek için çeşitli yollar seçmişlerdir. Ancak hepsinin belirli ortak özellikleri bulunmaktadır. Bunlar, “bağımsızlık, yetki ve yetkileri temizleme, gerekli kaynaklar, şeffaflık ve bilgiye erişim, hesap verebilirlik, çocuklar için erişilebilirlik, başkalarıyla işbirliği, çocuk hakları ihlallerine özel dikkat” konularıdır (Miljeteig, 2006: 2). Ombudsmanın misyonu dört aşamalıdır: (1) Çocuk Koruma Hizmetleri ile ilgili ilgili tüzük, kural ve politikaları izlemek ve bunlara uyulmasını sağlamak; (2) koruyucu bakım ve evlat edinme evlerine yerleştirilen çocukların yerleştirilmesi ve tedavisini izlemek; (3) yetki ve görevlerini, izlenen bölümlerin

müdüründen bağımsız olarak yerine getirmek; ve (4) Mevzuat ihtiyacı veya çocuk refahı kuralları ve politikalarındaki değişikliklerle ilgili tavsiyeler de dahil olmak üzere yıllık bir raporda valiye ve diğer yetkililere rapor vermek (Bearup ve Palusci, 1999: 450-451).

Bugüne kadar Çocuk ombudsmanı modeli şu modellere göre geliştirilmiştir (Lutfullayevna, 2016: 71):

(1) Yürütme Ombudsmanı. RF Başkanı tarafından atanan Rusya Federasyonu Başkanı Çocuk Hakları Komiseri.

(2) Bağımsız bir Ombudsman. Bu durumda, örnek İngiltere'deki Çocuk Hakları Komiseri'dir.

(3) Parlamento Ombudsmanı. Hükümetin yasama organındadır, Parlamento tarafından atanır (seçilir) ve hesap verebilir (veya onun tarafından kontrol edilir). Geniş yetkilere sahiptir ve Parlamento'dan bağımsızdır. Örneğin, Başkurdistan Cumhuriyeti (Rusya Federasyonu) Çocuk ombudsmanı.

5. Avrupa Çocuk Kamu Denetçiliği Ağı

Avrupa Çocuk Kamu Denetçileri Ağı (ENOC), 1997'de Norveç'in Trondheim kentinde, UNICEF ile birlikte 10 kurumdan oluşan ilk grubun bir araya geldiği bir toplantıda kurulmuştur (enoc.eu, 23.11.2020). Görevi, BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'nde yazıldığı gibi, çocukların haklarının tanıtımını ve korunmasını kolaylaştırmaktır. ENOC, bağımsız çocuk hakları kurumlarıyla (çocuk ombudsmanları, çocuk komisyoncuları veya ulusal insan hakları kurumlarında veya genel ombudsmanlık ofislerinde çocuk haklarına odaklanılan noktalarla) bilgi ve stratejiler oluşturmak ve bunları paylaşmak istemektedir. 2018 yılına gelindiğinde, Avrupa Konseyi içerisinde 34 ülkede, 23'ü AB üyesi olmak üzere 42 kurum yer almaktadır. ENOC, Paris'teki yıllık toplantısında Bağımsız Çocuk Hakları Kurumları Standartlarını kabul etmiştir. 2006 yılında Dublin'de düzenlenen özel bir üye toplantısında, üyelik için katı kriterler içeren (Fransızca olarak mevcut) tüzükleri kabul etmiştir. O zamandan beri tüzük iki kez, 2011'de Varşova'da ve 2012'de Lefkoşa'da olmak üzere revize edilmiştir (European Network of Ombudspersons for Children, 2019).

Kurumlar kendi gündemlerini belirleyip sürdürebilmeli ve kendi işlerini diğer bireylerden, organizasyonlardan, bölümlerden veya otoritelerden bağımsız olarak yürütebilmelidir. Kurumun işlevlerini yerine getirebilmesi için mali açıdan yeterli olması ve ofisin mümkün olduğunca finans kontrolünün siyasi kontrolden etkilenmemesi ve makul bir

süre için garanti altına alınması gerekmektedir. 2003 yılından beri her yıl farklı ülkelerde toplantı yapılmaktadır. (European Network of Ombudspersons For Children, 2019). Bu topluluğa Türkiye şartları sağlayamadığı için üye değildir.

Üyelik Bilgileri ve Kriterler

ENOC üyeliği kriterleri 1997 yılında kurulmasından bu yana gelişme göstermiştir. İki üyelik kategorisi belirlenmiştir: Tam ve Ortak. Tam üyelik için tüzüğün IV. Maddesinde belirtilen kriterleri karşılayan tüm bağımsız çocuk hakları kurumları başvurabilmektedirler. Tam üyelerin, ağız çalışma ve karar alma süreçlerine tam olarak katılma hakkı vardır. Tam üyeliğin kriterlerini karşılamayan bir kurum, aktif olarak bu kriterlere uymaya çalıştığını gösterirse, tam üyelik için düşünülebilmektedir. Ortak üyeler ENOC' nin çalışmalarına tam olarak katılabilirler, ancak büro üyesi olamazlar veya genel kurulda oy kullanamazlar (ENOC, 2013).

6. Norveç Çocuk Ombudsmanlığı

Norveç'te çocuk ombudsmanlığı adı "Barneombudet" olarak geçmektedir. Barneombudet'i kuran yasa, barneombud'a "çocukların çıkarlarını kamu ve özel otoriteler karşısında desteklemek ve çocukların büyüdüğü koşulların gelişimini takip etmek için" geniş bir takdir yetkisi sağlamaktadır (Melton, 1991: 203).

Norveç'te çocuk ombudsmanlığı 1981 yılında Barneombud Yasası ile yürürlüğe girmiştir. Yasa 7 maddeden oluşmaktadır. İlk olarak yasanın amacının çocukların toplumdaki çıkarlarının tanıtımına katkıda bulunmak olduğu belirtilmiştir.

Yasanın II. Maddesinde ombudsmanın atanmasından bahsedilmektedir. Bu maddeye göre, Çocuk Ombudsmanı, Kral tarafından, yeniden atanma hakkı olmaksızın altı yıllık bir süre için bir kabinede bir dönem için atanmaktadır.

III. maddede ise ombudsmanın görevleri yer almaktadır. Bu görevler şu şekilde listelenmiştir:

a) Kendi inisiyatifıyla veya bir danışma organı olarak, her alanda planlama ve değerlendirmeye bağlantılı olarak çocukların menfaatlerini korumak,

b) Norveç hukukunun ve idari uygulamaların, Norveç'in BM Çocuk Hakları Sözleşmesi kapsamındaki yükümlülüklerine uyup uymadığı dâhil olmak üzere, çocukların çıkarlarının korunmasına yönelik mevzuata uyulmasını sağlamak.

c) Çocukların yasal güvenliğini güçlendirebilecek önlemler önermek,

d) Çocuklar ve toplum arasındaki çatışmaları çözebilecek veya önleyebilecek önlem önerilerini teşvik etmek,

e) Kamu ve özel sektöre çocuk hakları ve ihtiyaç duydukları tedbirler konusunda yeterli bilgi verilmesini sağlamak.

IV. madde kuruma erişimi açıklamaktadır. Ombudsman, çocuklar için tüm kamu ve özel kurumlara ücretsiz erişime sahip olmaktadır. Kamu makamları ve çocuklar için kamu ve özel kurumlar, gizlilik görevini engellemeden, Ombudsmana bu yasa uyarınca Ombudsman görevlerini yerine getirmek için gereken bilgileri verecektir.

VI. maddede, kralın, Ombudsman organizasyonu ve idari prosedürler için genel talimatlar vermesinden bahsetmektedir. Gerisi için, görevlerini özerk ve bağımsız olarak yerine getirmektedir.

Barneombudet hızla Norveç'te yerleşik bir kurum haline gelmiştir. Barneombudet'in başarısının güçlü kanıtı, Kasım 1989'da Norveç nüfusunun temsili bir örneğinin UNICEF tarafından yaptırılan anketinden gelmektedir. Çocukların çıkarlarını korumaktan sorumlu ulusal bir kurumu belirtmeleri istendiğinde,% 63'ü Barneombudet'ten cevabını vermiştir (kelimenin yanlış biçimleri dahil edilmişse% 71), herhangi bir bilgi istemi verilmemiş olmasına rağmen (cevap serbest hatırlama idi), bölgeler arasında çok az farklılaşma ile ülke (% 59 ila % 67; kelimenin yanlış biçimleri dahil edilirse % 70 ila % 76). (Melton, 1991: 235). Bu anket sonuçları Norveç'te çocuk ombudsmanlığının bilinirliğini göstermiştir.

Kurumun kapsayıcı görevi, kamu ve özel otoriteler karşısında çocukların çıkarlarını desteklemek ve çocukların büyüdüğü koşulların gelişimini takip etmektir. Bu görev, yetkililerin çocuk haklarına ilişkin mevzuata uymalarını sağlamayı, yasa altında çocukların güvenliğini güçlendirebilecek önlemler önermeyi ve çocuklar ile toplum arasındaki çatışmaları çözebilecek veya önleyebilecek önlemler için önerilerde bulunmayı ve aynı zamanda çocukların dinlenmesini ve yetkililerin karar verirken görüşlerinin dikkate alınmasını sağlama görevini de içerir. Böylece, Ombudsman tarafından çocukların görüşlerini

almak ve onları toplumdaki hakları için bir bekçi olarak görevinin yerine getirilmesinde kullanmak için bir danışma kanalı olarak uzman toplantıları ve grupları oluşturulmuştur (Musinguzi ve Ellingsen, 2017: 6).

Çocuk ombudsmanlığı 2019 raporuna göre, 2019 yılında Çocuk Ombudsmanı 3.985 soruşturma almıştır ve ombudsman çocuk hakları ve temyiz olanakları konusunda rehberlik etmiştir. 2019'daki projeye bağlantılı olarak Çocuk Ombudsmanı, çocuk esirgeme kurumlarındaki çocuklarla ilgili 77 davaya ve çocukların suçlandığı 48 ceza davasına erişim talep etmiştir (Årsrapport Og Årsrekneskap, 2019: 6).

Barneombodet 2019'da çocuk esirgeme kurumlarında çocuklar üzerine bir proje tamamlamıştır. Ayrıca, çocuklarda ruh sağlığı üzerine ve çocuklar ve gençler için daha güvenli dijital günlük yaşam projesi başlatılmıştır. 2019'da ombudsmana gelen soruların çoğu okul, aile ve mahkemelerle ilgili olmuştur. Çocuk ombudsmanı, gençlik konseylerinin kanunla korunmasını sağlamıştır, iletişime geçen birçok ebeveyn ve çocuğa rehberlik etmiştir ve psikososyal okul ortamı ve özel eğitim hakkında birkaç konferans vermiştir (Årsrapport Og Årsrekneskap, 2019: 11).

7. Türkiye’de Çocuk Ombudsmanlığı

Türkiye İstatistik verilerine göre Türkiye’de 2018 yılı itibariyle 0-14 yaş arası toplam 19,184.329 çocuk ve bebek yaşamaktadır. Bu da toplam nüfusun %24’üne karşılık gelmektedir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2019). Ayrıca göç idaresi genel müdürlüğü verilerine göre ülkemizde geçici koruma kapsamında bulunan toplam Suriyeli sayısı 3.642.738’dir. Bunların 1.663,635 tanesi 18 yaş altı çocuk ve bebeklerden oluşmaktadır (Geçici Koruma Kapsamında Bulunan Suriyelilerin Yaş ve Cinsiyet Dağılımı, 2019).

Ülkemizde diğer ülkelere nazaran çocuk sayısının fazlalığının yanında ayrıca göç ile çok sayıda çocuğun da ülkemize yerleşmesi ile çocuk ombudsmanlığının varlığı daha da önem kazanmaktadır. Unicef 2017 raporuna göre, Türkiye’de gelirleri ortalamasının %60’ından daha düşük olan ailede yaşayan 0-17 yaş arası çocukların yüzdesi %31,8’dir. Ortalamasının %21 olduğu düşünüldüğünde %31,8 yüksek bir ortalama. Türkiye’de 15 yaş altı açlık tehdidi ile yaşayan çocukların oranı %33,4’tür. Türkiye’de her 1000 bebekten 28 gün içinde ölen bebek sayısı ortalama 7,3’tür. Ülkemizde 15-19 yaş arası her 1000 kız çocuğundan doğum yapan çocuk sayısı 26,8’dir. Türkiye’de 15-19 yaş arası istihdamda, eğitim ve öğretimde bulunmayan gençlerin yüzdesi 21’dir (United Nations Children’s Fund (UNICEF),

2017). Çocuklarla ilgili bu genel oranlara bakıldığında durumun çok iç açıcı olmadığı görülmektedir. Öncelikle çocuk sayısı çok fazladır ve göçler bu sayı daha da artmıştır. Verilen yüzdeler, ülkemizde korunmaya muhtaç çok sayıda çocuk bulunduğunu göstermektedir. Açlık tehdidi altında yaşayan, erken yaşta doğum yapmak zorunda kalan, okula gidemeyen, çalışmak zorunda kalan çocuk sayısının fazlalığı çocuk ombudsmanlığının aslında ne kadar etkin işleyebilecek bir kurum olduğunu göstermektedir.

Ülkemizde ombudsmanlık kurumunun kurulmasına zaten başlı başına çok geç kalındığı için doğal olarak çocuk ombudsmanlığı da geç kalınmış bir kurum olmuştur. 2008 yılında mecliste kurulan çocuk izleme komitesi çocuk ombudsmanlığı yolunda atılan ilk adım sayılabilmektedir. Bu komite 8 siyasi parti temsilcisinden oluşmaktadır. Şu an uygulanmakta olan çocuk ombudsmanlığının bir benzeri olarak, komite bünyesinde yer alan internet sitesi ile çocukların TBMM'ye doğrudan ulaşımı sağlanmıştır (TBMM, 2020).

Çocuk ombudsmanı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanununda 'kamu denetçisi' olarak yer almaktadır. Kurum, idarenin işleyişi ile ilgili şikâyet üzerine, idarenin her türlü eylem ve işlemleri ile tutum ve davranışlarını; insan haklarına dayalı adalet anlayışı içinde, hukuka ve hakkaniyete uygunluk yönlerinden incelemek, araştırmak ve idareye önerilerde bulunmakla görevlidir.

Türkiye'de 29.06.2012 tarihinde kabul edilip 28338 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 6328 sayılı kanun ile yasal süreci tamamlanan ombudsmanlık sonrasında çocukların şikâyetlerini iletebilmeleri, görüşlerini özgürce ifade edebilmeleri amacıyla 22 Nisan 2014 tarihinde çocuklara yönelik internet sayfası - www.kdkcocuk.gov.tr açılmıştır. Böylelikle çocuklar şikâyetlerini kuruma iletme şansına sahip olmuş olsalar bile bu düzenlemeyi ombudsmanlık olarak görmek mümkün değildir. Çocuk ombudsmanlığı, dilek ve şikâyetleri almanın ötesinde, "çocuk haklarını uygulamaya geçirmeyi amaçlayan, çocuk hak ihlallerini bulup saptayan ve bu durumlarda bizzat çocuğun tarafında yer alan, çocukları ilgilendiren politika yapım sürecinde çocukların yararı için danışmanlık yapan, çocukların durumu hakkında araştırma, inceleme yapan, veri sağlayan ve raporlar yayınlayan bu yönü ile de bir kamuoyu baskısı oluşturan" kurumlardır (Işıkçı, 2016: 127-128). Ombudsmanlığa 2013 yılından itibaren toplam 59,567 başvuru yapılmıştır. Bu başvurular 2016 yılında 5519, 2017 yılında 17.131, 2018 yılında ise 17,585 tanedir. Çocuk hakları ile yapılan başvuru sayısı 2017'de çok düşüktür. Bu sayı 2018'de artış göstermiştir. 2017 yılında 245, 2018 yılında 786 şikâyet yapılmıştır. (Kamu Denetçiliği Kurumu, 2019).

Baş denetçi Genel Kurul tarafından seçilirken çocuk ombudsmanı komisyon tarafından seçilmektedir. Ülkemizde çocuk ombudsmanları resen değil şikâyet üzerine harekete geçmektedir. Kurum, kurulduğundan itibaren UNICEF ile ortak çalışma içinde olmuştur. Çocuklar her konu ile ilgili başvuruda bulunabilmektedirler fakat çocukların kaldığı bakım kurumları ve belediyeler ile ilgilidir. Başvuru yapılırken kimlik numarası ve isim vermek gereklidir. Çocuklar için yapılan başvurularda menfaat ihlali aranmamaktadır. Çocuklarla ilgili başvuruları herkes yapabilmektedir (Yüksek Öğrenimde Rehberliği Tanıtma ve Rehber Yetiştirme Vakfı, 2015). Eğer şikâyet çocuklarla ilgili ise yerinde araştırma yapılabilmektedir. Şikâyetçi şikâyetinden vazgeçse dahi kurum incelemesine devam edebilmektedir.

Türkiye’de ayrı bir çocuk ombudsmanlığı kurumu bulunmadığı için çocukların yaptığı şikâyetler ombudsmanlık kurumu içinde incelenmiştir. Ombudsmanlık 2019 yılı raporuna göre, on sekiz yaş altı başvuru sayısı 470’dir. Bu toplam başvuru sayısının %2,24’üne karşılık gelmektedir. Bu başvuruların 266’sı erkek, 204 tanesi ise kız çocuklar tarafından yapılmıştır. Çocuk hakları ile ilgili yapılan toplam başvuru sayısı 459’dur. Bu da toplam başvuru sayısının %2,19’una denk gelmektedir (Kamu Denetçiliği Kurumu, 2020: 91).

Çocuk ombudsmanlığı görevini Celile Özlem Tunçak yürütmektedir. Celile Özlem Tunçak sadece çocuk ombudsmanlığı görevini yürütmemekte bunun yanında insan hakları, kadın, sosyal güvenlik konuları ile de ilgilenmektedir. Buradan ülkemizde sadece çocuklarla ilgilenen, çocukların şikâyetlerini dinleyen bir ombudsmanlık olmadığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple bu ombudsmana gelen şikâyet sayısı sadece çocuklar ile ilgili şikâyetler değildir. 2019 yılında toplam 3773 adet şikâyet gelmiştir. Çocuk hakları başlığı altında gelen şikâyetlerin 423’ü çocuk haklarına ilişkin diğer konular, 18’i çocuk ihmali ve istismarcılığı, 13’ü korunmaya, bakıma ve yardıma muhtaç çocuklar, 3’ü çocuklara yönelik sosyal hizmet ve yardım faaliyetleri, 2’si çocuklara karşı nefret söylemleridir (Kamu Denetçiliği Kurumu, 2020: 107).

Ombudsmanlığın 2019 yılı raporunda çocuklarla ilgili yapılan bazı başvurularda ve bu başvurular sonucunda alınan kararlara değinilmiştir. Hiçbir okula yerleşemediğini belirten bir çocuk ile görüşme sağlanmış ve bu görüşme sonucunda maddi durumunun yetersiz olduğu tespit edilmiştir. Çocuk bir okula yerleştirilerek rehber öğretmenden takibinin yapılması istenmiş, okul servislerinde ücretsiz faydalanması sağlanmış ve eğitim hakkı güvence altına alınmıştır. Bir diğer şikâyette ise başvuru yapan çocuk, çevrede bulunan fabrikanın havayı

kirletmesini şikayet etmiştir. Bununla ilgili alınan kararda bahse konu olan fabrikanın sık sık denetleneceği belirtilmiştir (Kamu Denetçiliği Kurumu,2020: 275-276).

8. Sonuç

Buraya kadar yapılan açıklamalar, Türkiye’de özel bir Çocuk Ombudsmanlığı Kurumu’nun kurulmasının ne derece önem arz ettiğini göstermektedir. Ülkede çok fazla olan çocuk nüfusunun yanı sıra son yıllarda göçlerle gelen çocukların sayıca artması da çocuklar ile özel olarak ilgilenilmesi gerekliliğini gözler önüne sermektedir. Diğer taraftan bakıldığında çocukların zaten kendileri hakkında verilen kararlara katılamamaları, sorunlarını dile getirememeleri, her açıdan güçsüz olmaları sebebiyle de kendileriyle özel ilgilenebilen bir kurumun varlığı şart olmaktadır. Çocukların kimseye bağlı kalmadan, kendi başlarına hareket edebilmelerini, çocukları denetim sürecine dahil ederek politika yapım sürecinde rol almalarını sağlayan bir sistem olan ‘çocuk ombudsmanlığı’ kurumu kurulması gerekli olmaktadır.

Ülkemizde ombudsmanlık kavramı bile çok yeni iken tabii ki çocuk ombudsmanlığı kurumunda da bir takım eksikler olması muhtemeldir. İlk olarak çocuk ombudsmanına yapılan şikâyetler internet üzerinden yapılmaktadır fakat ülkemizde ücra yerlerde yaşayan internete ulaşma imkanı olmayan çocukların olduğu da unutulmamalıdır. Bu sorun ile ilgili farklı bir sistem uygulanabilir. Bunun yanında çeşitli kurumlarda kalmak zorunda kalan çocuklar ile cezaevlerinde yaşamlarını devam ettirmek zorunda kalan çocukların da şikâyetlerini nasıl yapacakları konusu da önemlidir. Bu çocukların özellikle kurum çalışanlarına yönelik şikâyetlerini dile getirmeleri çocuklar yönünden güç olabilmektedir. Şikâyetlerinin geri dönüşünün nasıl olacağı ile ilgili endişe ve korku içinde olacak olan çocuklar, sorunla karşılaştıkları takdirde şikâyet başvurusunda bulunmayı tercih etmeyeceklerdir.

İnternet sitesinden başvuru esnasında kimlik numarasının istenmesi de diğer bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Çocuklar kimlik numaralarından kendi kimliklerinin açığa çıkma endişesi içinde oldukları için kimlik numaralarını ibraz etmek istememektedirler. Sonuç olarak başvuru yapmaktan kaçınıyor olabilmektedirler.

Daha fazla çocuğa ulaşabilmek adına medyanın gücü etkin olarak kullanılmalıdır. Medyanın kullanımının yanında okullarda da belirli aralıklarla bilgilendirmeler yapılmalıdır.

Özellikle bu aşamada olmak üzere her aşamada kurum diğer kamu kurumları, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları ile sürekli bir birliktelik ve dayanışma içinde olmalıdır.

Bunların dışında ayrıca göç ile ülkemize gelen, Türkçeyi konuşamayan çocukların da rahat başvuru yapabilmeleri için yeni bir düzenleme yapılması ya da şubeleşme ile bu çocuklara ulaşılması gerekmektedir. Bu çocuklar dil sorunu sebebi ile kendilerini rahatça ifade edemedikleri için ve dışarda çalışmaya mecbur bırakıldıkları için her türlü istismara son derece açık olmaktadır. Bu çocukların internet sitesine girerek şikâyet başvurusunda bulunmaları da güç görünmektedir. Bu sebeple bu çocuklar için de şikâyetlerini rahatça dile getirmeleri adına farklı bir sistem geliştirilmelidir.

Tablo 1
Norveç ve Türkiye Çocuk Ombudsmanlarının Karşılaştırılması

	NORVEÇ	TÜRKİYE
Kuruluş Yılı	1981	2014
Atanma	Bakanlar Kurulu	TBMM Komisyonu
Görev Süresi	6 yıl	4 yıl
Ayrı Mevzuat	Var	Yok
Ombudsmanın Erişimi	Ücretsiz	Ücretsiz
Bağımsızlık	Bağımsız	Bağımsız
Vakaların Ele Alınma Şekli	Kendiliğinden veya talep üzerine	Talep üzerine

Kaynak: Tablo yazar tarafından oluşturulmuştur

Türkiye çocuk ombudsmanlığının, Norveç çocuk ombudsmanlığı ile karşılaştırılması sonucu eksikliklerin ne olduğu daha belirgin olmaktadır. Bu tabloda da görüldüğü gibi Norveç'te çocuk ombudsmanlığı için ayrı bir mevzuat olmasına rağmen ülkemizde çocuk ombudsmanlığı, 6328 sayılı yasa içinde değerlendirilmektedir. Burada da sadece denetçilerin görevi adı altında II. bölüm VII. maddede çocuk haklarından bahsedilmektedir. Fakat açık olarak çocuk haklarını geliştirmek ile ilgili bir madde bulunmamaktadır. Çocuk ombudsmanı baş ombudsmana bağlı olduğu için genel mevzuata bağımlıdır. Çocuk ombudsmanlığı ile ilgili ayrı bir mevzuat oluşturulması bu kurumun işlevselliğini arttıracaktır.

Bir diğer kritere göre ise kurumlar, alanında çalışan kişilerden oluşmalıdır. Çocuk ombudsmanının sitede yer alan özgeçmişine bakıldığında daha önce çocuklarla çalışmasının olduğu görülmemektedir fakat büyük ihtimalle çocuklarla ilgili sorunlara daha duyarlı olabileceği düşünülerek çocuk ombudsmanı “kadın” olarak seçilmiştir.

ENOC kriterleri için de çok fazla eksikimiz bulunmaktadır. Bir kriter ise ombudsmanın atanması ve görevden alınmasının mevzuatta belirtilmiş olması ilgili olmaktadır. Bu kriter de daha önce değinilen hususlar dahilinde sağlanmaktadır. Ombudsmanın hangi şartlar içinde atanacağı ve görevden alınacağı mevzuatta belirtilmiştir fakat değinildiği gibi bu mevzuat çocuk ombudsmanına özel hazırlanan bir mevzuat değildir.

Ombudsmanlık kurumunun bağımsız olarak işleyebilmesi için en önemli husus yeterli kaynağa sahip olması olmaktadır. Kurumun bağımsızlığını zor durumda bırakacak finansal denetime tabi olmaması yerinde bir karar olmaktadır.

Sonuç olarak Türkiye çocuk ombudsmanlığının Avrupa Çocuk Kamu Denetçiliği Ağı (ENOC)' na tam üye olabilmesi için sayılan bu kriterleri taşıması gerekmektedir. Son zamanlarda ülkemizde çocuklara yönelik yaşanan elim olaylar, çocuk ombudsmanlığı kurumunun gücünün artırılmasının gerekliliğini göstermektedir. Norveç çocuk ombudsmanlığı ile karşılaştırıldığında eksikliklerin olduğu görülmektedir. İlk olarak çocuk ombudsmanlığı ile ilgili ayrı bir mevzuat oluşturulmalı ve bu ombudsmanlığın halk arasında bilinirliği artırılarak kurum daha işlevsel hale getirilmelidir. Çünkü bu haliyle tam anlamı ile bir denetim yapıldığı söylenememektedir. Ayrıca, ombudsmana yapılan başvuruların niteliğine ve bu başvuruların sonucunda getirilen çözümlere bakıldığında, Norveç çocuk ombudsmanının bu şikayetler karşısında kanun çıkartabilecek gücü ve etkinliği olduğu görülmektedir. Ülkemizde alınan kararlar ise daha çok tavsiye niteliğinde olmaktadır.

KAYNAKÇA

- Arklan, Ü. (2006). Bir kamu denetim sistemi olarak ombudsman ve Türkiye'de uygulanabilirliği. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 4 (3), 82-100.
- Årsrapport Og Årsrekneskap. (2019). Barneombudet, 24 Kasım 2020, <https://www.barneombudet.no/uploads/documents/Publikasjoner/Arsrapporter-og-tildelingsbrev/Arsrapport-2019.pdf>.
- Atay, C. (1999). *Devlet yönetimi ve denetimi*. Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Atay, E. (2014). Hukuk devleti ilkesi ışığında idarenin denetimi ve kamu denetçiliği kurumu. *Ombudsman Akademik Dergisi*, 1, 1-30.
- Avşar, Z. (2012). *Ombudsman- iyi yönetilen Türkiye için kamu hakemi*. Hayat Yayın Grubu.
- Bearup, R.S., & Palusci, V.J. (1999). Improving child welfare through a children's ombudsman. *Pergamon*, 23 (5), 449-457.
- Çiçek, H. G. & Çiçek, S. (2013). Ombudsmanlık (Kamu Denetçiliği) Kurumu. *Isparta Barosu Bülteni*, 3 (9), 38-40.
- Wikizero: Free Encyclopedia. (2019). Çocuk Hakları, 23 Şubat 2019, https://www.wikizero.com/tr/Çocuk_hakları.
- Diaw, C. M. (2019). The ombudsman story: a case study in public oversight, natural justice and state information. 15 Şubat 2019, https://www.researchgate.net/publication/312383206_Ombudsmen_People's_Defenders_And_Mediators_Independence_And_Administrative_Justice_In_State_Transformation.
- Enoc (2006). Enoc's standards for independent" 25 Şubat 2019, <http://enoc.eu/Wp-Content/Uploads/2015/01/Enoc-Standards-As-Approved-Paris-01.Pdf>.
- Enoc. (2020). Organization of Enoc. 23 Kasım 2020, https://enoc.eu/?page_id=8.
- Enoc (2013). European network of ombudspersons for children. 21 Şubat 2019, http://enoc.eu/?Page_Id=8.
- Erhüman, T. (2000). Türkiye için nasıl bir ombudsman formülü. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi*, 49 (1), 155-180.
- Enoc (2019). European network of ombudspersons for children, 10 Mart 2019, <http://enoc.eu>.
- Fendoğlu, H. T. (2010). Kamu Denetçiliği (Ombudsmanship). *Stratejik Düşünce Enstitüsü Dergisi*, (12), 1-20.
- İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. (2019). Geçici koruma kapsamında bulunan Suriyelilerin yaş ve cinsiyet dağılımı. 12 Mart 2019, http://www.goc.gov.tr/icerik3/gecici-koruma_363_378_4713.

- Gülener, S. (2013). Ombudsman-yargı ilişkileri ve yargı ombudsmanlığı sistemi: karşılaştırmalı bir inceleme. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8 (1), 1-27.
- Işıkçı, Y. M. (2016). Türkiye'de çocuk refahı için çocuk ombudsmanlığı önerisi. *Journal of Emerging Economies and Policy*, (1), 125-135.
- Kamu Denetçiliği Kurumu (2019). 2018 Yıllık Raporu, Ankara.
- Kamu Denetçiliği Kurumu (2020). 2019 Yıllık Raporu, Ankara.
- Küçüközyiğit, H. G. (2006). Ombudsmanlık kurumu-hukuksal ve siyasal bir inceleme. *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, 2 (5), 90-111.
- Lutfullayevna, M. F. (2016). Institute of children's ombudsman as a mechanism of protection of juveniles' rights. *International Journal of Law*, 5 (2), 70-73.
- Melton, G.B. (1991). Lessons from Norway: The children's ombudsman as a voice for children. *Case Western Reserve Journal of International Law*, 23 (2), 197-254.
- Miljeteig, P. (2006). *Children's ombudsman*. Independent Consultant.
- Musinguzi, P., & Ellingsen, I.T. (2017). The Norwegian ombudsman for children on child participation: perceptions, impacts and dilemmas. *Journal of Comparative Social Work*, 2, 1-23.
- They, J. F. (1998). Bağımsız idari otoritelerin yargısal denetimi. İçinde İ. Kabaoğlu (Ed.), *Bağımsız idari otoriteler*, Alkım Yayınları.
- Tortop, N. (1998). Ombudsman sistemi ve çeşitli ülkelerde uygulanması, *Amme İdaresi Dergisi*, 31 (1), 3-11.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (2020). TBMM çocuk hakları izleme komitesi kuruldu. 24 Kasım 2020. https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?p1=72943.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2019). Yıllara, yaş grubu ve cinsiyete göre nüfus. 10 Mart 2019. <http://tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>.
- United Nations Children's Fund (UNICEF). (2017). *Building the future: children and the sustainable development goals in rich countries*. Innocenti Report, Florence.
- Uyanık, S. (1994). İngiliz yerel yönetimlerinde ombudsman denetimi. *Türk İdare Dergisi*, 403 (66), 205-209.
- Yöret Vakfı. (2014). *Çocuk Haklarının Hayata Geçirilmesinde Çocuk Ombudsmanlığı Sempozyumu*. İstanbul.
- Yüksek Öğretimde Rehberliği Tanıtma ve Rehber Yetiştirme Vakfı (2015). Çocuk ombudsmanlığı yuvarlak masa toplantısı raporu, 10 Mart 2019, http://selinberghan.com/wp-content/uploads/2018/05/%C3%87ocuk_ombudsmanligi_toplantisi.pdf.

ISSN: 2146-1740
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd>,

Derleme Makalesi

COVID-19'UN İŞLETMELER VE ÇALIŞANLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: ALMANYA, AMERİKA VE BELÇİKA'DAN ÖRNEKLER

THE IMPACT OF COVID-19 ON BUSINESSES AND EMPLOYEES:
EXAMPLES FROM GERMANY, AMERICA AND BELGIUM

Sevgi IŞIK EROL¹

Öz

Makale Bilgi

Gönderilme:
25/11/2020

Kabul:
27/11/2020

Covid-19 salgını hızla yayılmaya devam ederken, virüsün kontrol altına alındığına dair net bir gelişme yaşanmamıştır. Covid-19'un neden olduğu endişe ve belirsizlik tüm dünyada devam etmektedir. Sosyo-ekonomik olarak işletmeler ve çalışanları bu durumdan önemli ölçüde etkilenmektedir. Günümüzde ikinci dalga yaşanırken birçok ülke Covid-19'u kontrol altına almak için ardı ardına yeni kısıtlamalar uygulamaya başlamıştır. Bu kapsamda çalışanların olabildiğince esnek çalışmaları teşvik edilmekte, seyahat ve turizm kısıtlamaları getirilmekte, alışveriş merkezleri, restoran ve kafeler kapatılmaktadır. Alınan karantina önlemleri mal ve hizmet taleplerini belirsizleştirmekte, tedarik zincirlerini bozmakta, işletmelerin nakit ve sermaye gereksinimlerini artırmaktadır. Bu durum başta Mikro, Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri (MKOBİ) olmak üzere birçok işletmeyi etkilemekte ve krizin belirsizliği süreci daha da zorlaştırmaktadır. Bu süreçte gerekli önlemler alınmazsa iflas ve işten çıkarmaların arka arkaya gelmesi çok olasıdır.

Anahtar Kelimeler: Kovid-19, İşletme, Çalışanlar, Çalışma hayatı, İşsizlik.

Abstract

Article Info

Received:
25/11/2020

Accepted:
27/11/2020

While the Covid-19 outbreak continues to spread rapidly, there has been no clear development that the virus has been contained. The anxiety and uncertainty caused by Covid-19 continues around the World. Socio-economically, businesses and their employees are significantly affected by this situation. Nowadays, when the second wave is taking place, many countries have started to apply new restrictions one after another in order to control Covid-19. In this context, employees are encouraged to work flexibly as possible, travel and tourism restrictions are placed, shopping centers, restaurants and cafes are closed. The quarantine measures taken make the demands for goods and services uncertain, disrupt supply chains and increase the cash and capital requirements of businesses. This situation affects

¹ Doçent Doktor, Batman Üniversitesi, ORCID ID: 0000-001-9925-1704, sevgi.isik@windowslive.com.

many businesses, especially Micro, Small and Medium Enterprises (MSMEs) and the uncertainty of the crisis makes the process more difficult. If the necessary measures are not taken in this process, it is very likely that bankruptcy and dismissals will come in a row.

Keywords: Covid-19, Business, Employees, Working life, Unemployment.

1. Giriş

İlk olarak Aralık 2019 tarihinde Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan Covid-19 başta Çin başta olmak üzere dünyanın diğer birçok yerinde hızla yayılmaya devam etmektedir (Lai vd., 2020: 1). İlk olarak "2019-nCoV" adı verilen virüs daha sonra Koronavirüs veya Coronavirus olarak adlandırıldı. Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organization (WHO)) tarafından 11 Şubat 2020 tarihinde Koronavirüsün neden olduğu hastalığa "Covid-19"² adı verilmiş ve daha sonra küresel salgın anlamına gelen "pandemi" olarak ilan edilmiştir (BBC, 2020).

Dünya çapındaki pek çok ülke Covid-19 enfeksiyonlarının etkisini azaltabilmek için benzeri görülmemiş bir dizi kontrol önlemi uygulamaya başlatmıştır. Bu, sağlık bakım sistemlerinin çökmesini önlemek ve nihayetinde ölümlerin sayısını düşürebilmek içindir. Kontrol altına alma ve hafifletme stratejilerinin zamanlaması, doğası ve kapsamı, dünya ülkeleri arasında önemli ölçüde farklılık göstermiştir. Enfekte bireyin diğer insanlarla temasını tespit etmek ve izlemek için ilk çabalardan, ulusal sosyal ve ekonomik kısıtlamalara kadar ciddi sosyal-uzaklaştırma önlemleri alınmıştır. Covid-19'un kendi topraklarındaki erken salgını nedeniyle Çin, şubat ayı başlarında sıkı sınırlama önlemleri uygulayan ilk ülke olmuştur. Nisan ayı başlarında, benzer önlemler diğer ülkelerde de uygulamaya konmuş ancak zamanlama ve getirilen kısıtlamaların derecinde bazı farklılıklar yaşanmıştır. Bu önlemler, ülkeler içinde ve sınır ötesi hareketliliğin kısıtlanması ve okulların kapatılması, gerekli olmayan işlerin kapatılması ve halka açık toplantıların boyutunun sınırlanması gibi sosyal mesafe önlemlerinin uygulanmasını içeriyordu (ILO & OECD, 2020: 6).

Yaşanan ikinci dalga ile Covid-19 artık dünya çapında genel nüfus ve sağlık çalışanları için klinik bir tehdit haline gelmiş durumdadır (Lai vd., 2020: 10). Nitekim 25 Kasım 2020 itibarıyla dünyada vaka sayısı 58.900.547 kişi iken, ölen kişi sayısı 1.393.305 olarak gerçekleşmiştir. Covid-19 şu ana kadar 220 ülkeye ulaşmış durumdadır (WHO, 2020a). Covid-19'un etkisi sadece kamu sağlığı ile sınırlı değildir. Salgın insan geleceğini sosyal, ekonomik ve kalkınma başta olmak üzere birçok alanda tehdit altına almış durumdadır. Bu nedenle alınacak önlemler acil, koordineli, küresel olmalıdır. Bu süreçte en çok ihtiyaç

² Çalışmada genel olarak Covid-19 kavramı kullanılacaktır.

duyanlara anında yardım sağlamalıdır. Bu kapsamda birçok ülke, toplumlarını ve ekonomilerini korumak ve işçilere ve işletmelere nakit akışını sürdürmek için benzeri görülmemiş teşvik paketleri uygulamaya koymuştur. Bu önlemlerin etkinliğini en üst düzeye çıkarmak için hükümetlerin işveren örgütleri ve sendikalarla birlikte çalışarak insanları güvende tutan ve işleri koruyan pratik çözümler bulması da çok önemlidir (ILO, 2020b).

Konunun önemi nedeniyle bu çalışmada Covid-19'un işletmeler ve çalışanlar üzerindeki etkisi ve ülke uygulamaları ele alınmaya çalışılmıştır. Teorik çerçevede ele alınan bu çalışmada, öncelikle Covid-19 krizinin işletmeler ve çalışanlara yansımaları ardından Almanya, Amerika ve Belçika gibi vaka sayılarının yüksek olduğu ülkelerde, krize ilişkin alınan önlemlere değinilmiştir. Son olarak çalışmada, işletmelerin ve çalışanların Covid-19 ile mücadelede birlikte hareket etmelerini kolaylaştıracak sosyal diyalogun önemi ele alınmıştır.

2. Covid-19 Krizinin İşletmeler ve Çalışanlara Yansımaları

Covid-19'un dünya çapında hızla yayılmaya devam etmesi, ülkeleri önlem almaya ve bazı kısıtlamalara gidilmesine yöneltmiştir. Ancak getirilen kısıtlamalar aynı zamanda mal ve hizmet akışını kesintiye uğratmış, ekonomileri durma noktasına getirmiş ve küresel bir durgunluk yaşanmasına neden olmuştur (Szlezak vd., 2020). Getirilen kısıtlamalar dünya çapında 436 milyondan fazla işletmeyi etkilemektedir. Bu işletmelerin, yaklaşık 232 milyonu toptan ve perakende, 111 milyonu imalat, 51 milyonu konaklama ve yemek hizmetleri ve 42 milyonu gayrimenkul ve diğer ticari faaliyetler olmak üzere en çok etkilenen ekonomik sektörlerde faaliyet göstermektedir (ILO, 2020c). Öte yandan uluslararası yazında, Covid-19 krizinden dolayı küresel olarak yaklaşık 25 milyon işin kaybedilebileceği ve milyonlarca insanın işsiz kalacağı bu nedenle Covid-19'un küresel çalışma hayatı üzerindeki etkisinin hem çok derin hem de çok geniş olacağı belirtilmektedir (ILO, 2020a).

Oysaki, işletmeler ve çalışanları, dünyadaki günlük yaşamın sosyal ve ekonomik dokusunun önemli bir parçasıdır. Bu hayati rol, artık Covid-19'un benzeri görülmemiş etkileriyle tehdit edilmektedir. İşletmeler ve çalışanları küresel bir durgunluğun depresyona dönüşme olasılığı ile karşı karşıyadırlar. Bu durumda, Covid-19'u kontrol altına almak, işçilerin gelirlerini korumak ve çöken işletmelerin uzun vadeli maliyetlerini en aza indirmek esastır. Pek çok adım atılmasına rağmen daha iddialı programlara ve uluslararası yardımlara acilen ihtiyaç bulunmaktadır (ILO, 2020c).

Mevcut kriz öncekilerden oldukça farklı ve bu süreçte daha önce ayakta kalabilen işletmeler, devlet yardımı almazlarsa iflas edebilirler. Hizmet sektörüne daha bağımlı olan, kayıt dışılık düzeyi çok yüksek olan ve çalışanlarına yeterli istihdam güvencesi sağlayamayan ülkeler çok daha yüksek iş kayıpları yaşamaktadırlar. Buna ek olarak, bu ülkeler işgücü piyasasındaki dalgalanmalarla ve işletmelerinin çoğunun kayıt dışı ekonomide faaliyet gösteren mikro işletmeler olmasıyla karakterize edilmektedir. Uygun önlemler alınmadıkça Covid-19'un işletmeler, işler ve gelirler üzerindeki etkileri giderek şiddetli olmaya devam edecektir (ILO, 2020f).

Nitekim Covid-19 salgını nedeniyle küresel olarak çalışma saatlerinde keskin bir düşüş yaşanmakta, bu da kayıt dışı ekonomide 1,6 milyar işçinin (küresel işgücünün neredeyse yarısı) geçim kaynaklarının tükenme tehlikesiyle karşı karşıya olduğu anlamına gelmektedir (ILO, 2020d). Çalışma saati kayıplarının 2020 yılının üçüncü çeyreğinde %12,1 veya 48 saatlik çalışma haftası varsayıldığında 345 milyon tam zamanlı işe eşdeğer bir kayıptır. Ayrıca, 2020 yılının son çeyreğinde çalışma saati kayıplarının %8,6 veya 245 milyon tam zamanlı işe eşdeğer bir kayıp olarak öngörülmektedir (ILO, 2020ı: 1).

Bu yüksek çalışma saati kayıpları, işgücü gelirinde önemli kayıplara dönüşmüştür. İşgücü geliri kayıpları tahminleri (gelir destek önlemleri hesaba katılmadan önce) 2020'nin ilk üç çeyreğinde (2019'daki karşılık gelen döneme kıyasla) %10,7 diğer bir ifadeyle 3,5 trilyon \$'lık küresel bir düşüşe işaret etmektedir. İşgücü geliri kayıpları düşük-orta gelirli ülkelerde %15,1 iken, üst orta gelirli ülkelerde %11,4 oranında gerçekleşmektedir (ILO, 2020ı: 1). Bu bağlamda işletmeler, işçiler ve aileleri üzerinde farklı bir etkisi bulunan krize karşı aşağıdaki grupların özel olarak korunmasında toplumsal fayda bulunmaktadır.

- (1) Sağlık ve sosyal hizmet sektörlerindeki ve aynı zamanda kayıt dışı hizmet sektöründe ve emek yoğun imalat sektöründe işlerin %70'ine sahip olan ve bu nedenle genellikle krize müdahalede ön saflarda yer alan kadınlar,
- (2) Kayıt dışı ekonomi işçileri, geçici olarak çalışan işçiler,
- (3) İstihdam beklentileri talep dalgalanmalarına daha duyarlı olan genç işçiler,
- (4) Normal zamanlarda bile düzgün iş fırsatları bulmakta zorluklarla karşılaşan ve şimdi ek bir sağlık riski ile karşı karşıya olan yaşlı işçiler,
- (5) Mülteciler ve göçmen işçiler, özellikle ev işçisi olarak çalışanlar ve inşaat, imalat ve tarımda çalışanlar,

(6) Mikro girişimciler ve serbest meslek sahipleri gibi dezavantajlı kesimin özel olarak korunması gerekmektedir.

Aksi halde Covid-19 krizi işgücü piyasasında şikayetleri güvensizliği ve adaletsizliği artırıp, derinleştirebilir. Bu da kalkınmayı, sosyal barışı ve sosyal uyumu zayıflatabilecek sosyal gerilimlere yol açabilir. Uluslararası toplumların da desteğiyle, ülkelerin ekonomilerini güçlendirmek, işlerini ve gelirlerini korumak için belirli grupların kendine özgü risklerini dikkate alarak hızlı hareket etmek gerekmektedir (ILO, 2020f).

Bu dönemde ister kayıtlı olsun ister kayıt dışı olsun tüm işletmelerin önemli bir desteğe ihtiyacı bulunmaktadır. Bu destekler, işletmelerin şoktan çıkması ve daha bütünleşmiş ve uzlaşmacı bir piyasa ekonomisinin parçası haline gelmeleri için çok önemlidir. Alınacak önlemler, hedeflerle hem mikro hem de makro düzeylerde tutarlı ve tamamlayıcı olmalı aynı zamanda düzenli olarak izlenmelidir. Kaynakların kullanımı olağan parametrelerin ötesinde maksimize edilmelidir (ILO, 2020c).

Doğrudan kamu finansmanının aciliyetine ek olarak, hükümetlerin ortaya çıkan piyasa koşulları nedeniyle devreye girmesi gerekebilir. Kriz koşulları, özel finansın mevcudiyetini önemli ölçüde azaltabilir. Artan ekonomik belirsizlik, bankaları yatırım kararlarında daha seçici olmaya veya şu anda riskli olan borçlulara alışılmadık derecede yüksek marjlar yüklemeye itebilir. Bu, en çok ihtiyaç duyulduğunda, özellikle elinde yeterli nakit bulunmayan Mikro, Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri (MKOBİ)'leri finanse etmek için firmaları zorda bırakabilir. Özel finans kurumlarının bıraktığı boşlukları doldurmak için devlet müdahalesi gereklidir. Ancak yine de kendine özgü, işletmeye özgü kredi risklerinin, krizden kaynaklanan daha sistemik risklerden ayırt edilmesini sağlamak için özen gösterilmelidir. Bu, çok fazla sermayenin yanlış dağıtılmasının önlenmesi için önemlidir. Hükümetler, kriz zamanlarında işletmelere doğrudan yatırım yapmak zorunda kalabilir. Birçoğu, gerektiğinde mücadele eden şirketlere öz sermaye enjekte etmeye istekli olduklarını zaten açıklamışlardır. Hükümetler ayrıca, devletlerin kurtardıkları şirketlerde hesap verebilirliği teşvik etmenin, mali dezavantajları ve yükselişlerini eşit olarak paylaşmanın veya yabancıların eline geçmelerine karşı koruma sağlamanın bir yolu olarak hisse edinmeye başlamışlardır (OECD, 2020: 3).

Nitekim bu kriz döneminde şirketlerin en acil gereksinimi, nakde erişmek ve işletme maliyetlerini düşürmektir. Bu kritik ihtiyaçlar, acil faizsiz krediler veya nakit hibeler gibi tedbirlerle ve sabit işletme maliyetlerinin ödenmesinin askıya alınması veya ertelenmesi gibi

önlemlerle desteklenebilir. İş faaliyetlerine ilişkin bürokratik gereksinimler en aza indirilmelidir. Alınacak bu tür önlemler işletmelerin personel tutmalarına yardımcı olmak için çok önemlidir. Öte yandan ücretleri, eğitimi, verimlilik iyileştirmelerini, yeni ürün ve hizmetlerin geliştirilmesini desteklemeye yönelik hibeler işten çıkarmaların önlenmesine yardımcı olabilir. Yerel düzeyde, değerlendirme programları, işletmelerin yerel koşulları anlamasına ve üretim ve iş ağlarına daha etkili bir şekilde bağlanmasına yardımcı olabilir. Dijital platformlar, yerel pazarların daha iyi bir görünümünü vermek için bilgi ve verileri harmanlamada özellikle etkili olabilir (ILO, 2020c).

Covid-19'un ekonomik ve sosyal sonuçlarını kontrol altına almak için ülkeler mücadele ederken sosyal ve ekonomik yeterliliklerinin yanında ayrıca iklim değişikliği ve çevre faktörleri de endişe kaynağı olmaya devam etmektedir. Mümkün olduğu ölçüde, teşvik tedbirlerini iklim ve çevre hedefleriyle daha geniş bir şekilde uyumlu hale getirmek veya en azından bu tür önlemlerin mevcut sorunları artırmamasını veya şiddetlendirmemesini sağlamak için çaba gösterilmelidir. Daha genel olarak, işletmelere verilen destek, depresif faaliyetin birçok şirketin Ar-Ge ve personel eğitimi harcamalarını azaltmasına yol açabileceği bir zamanda yenilik çabalarının ve mevcut üretim kapasitesinin sürdürülmesine katkıda bulunabilir. Bu, kısa vadeli şokların uzun vadeli büyüme potansiyeline verebileceği zararı en aza indirmeye yardımcı olabilir (OECD, 2020: 3).

3. Ülke Uygulamaları

Covid-19 salgını dünya çapında derinden hissedilmeye ve iş dünyası bu salgından derinden etkilenmeye devam etmektedir. Halk sağlığına yönelik tehdidin yanı sıra, ekonomik ve sosyal kriz milyonlarca insanın uzun vadeli geçim kaynaklarını ve refahını da tehdit etmektedir. Salgın, küresel tedarik zincirleri de dahil olmak üzere emek piyasalarını, ekonomileri ve işletmeleri büyük ölçüde etkileyerek yaygın iş aksamalarına neden olmaktadır (ILO, 2020l). Bu bölümde Covid-19'un işletmeler ve çalışanlar üzerindeki etkisi azaltmaya yönelik ülke uygulamaları ele alınacaktır.

3.1. Almanya

WHO'nun 21 Kasım 2020 tarihli verilerine göre Almanya'da Covid-19 nedeniyle onaylanmış vaka sayısı 942.687 iken gerçekleşen ölüm sayısı ise 14.361'dir (WHO, 2020b). Covid-19 nedeniyle vaka sayısı, Avrupa'nın başka yerlerinde olduğu gibi Almanya'da da artmaya devam etmekte ve Covid-19'un yayılması hem insan sağlığını hem de ülke

ekonomisini etkilemeye devam etmektedir. Bu nedenle Federal Hükümet ve bazı eyaletler vaka sayısını yavaşlatmak ve Covid-19'un etkilerini azaltmak amacıyla önemli adımlar atmışlardır (Deutschland, 2020).

Esasen Almanya'da Covid-19 salgınına kontrol altına almak için alınan önlemler hem işletmeleri hem de çalışanları etkilemektedir. Çalışan kişilerle ilgili olarak, bu genellikle kısa süreli çalışma ve belirsiz bir süre için düşük gelir anlamına gelmektedir. Federal Hükümet, kısa süreli çalışma avantajlarına ve diğer araçlara daha kolay erişim sağlayarak, Covid-19 krizinin işgücü piyasası üzerindeki sonuçlarını hafifletmeyi amaçlamaktadır (Destatis, 2020). Ülkede kısa süreli çalışma ödeneği (Kurzarbeitergeld) alma koşulları değiştirilmiştir. Bu bağlamda bir işletmedeki tüm çalışanların onda biri işsiz olmalı ve geçici işçilerde dahil olmak üzere sosyal güvenlik primlerinin işverene tam olarak ödenmesi gerekmektedir (ILO, 2020j).

Sosyal Yasanın II. kitabına dayanan İşsizlik Parası II (Arbeitslosengeld II based on book II of Social Code) kapsamında, iş arayanların temel gelir desteğine erişme ihtiyacını kolaylaştırmak için de bir dizi önlem alınmıştır. Bu uygulama, iş arayanlar için temel gelir desteği almaya hak kazanan kişilerin sayısını, özellikle de bekar işçilerin ve iş bulma kurumlarının temel gelir desteği sağlama kararını hızlandırmaktadır (ILO, 2020j). Çalışanlarla ilgili alınan önlemlere rağmen ülkede birçok insan yine de işini kaybetme riski ile karşı karşıyadır (Destatis, 2020).

Federal Hükümet, Covid-19 krizinin üstesinden gelmek için çok sayıda devlet yardımı önlemi almaya karar vermiştir. Alman Maliye Bakanlığı'nın istikrar programına göre bu, kamu bütçelerine yaklaşık 450 milyar € yükleyecek ve federal ve eyalet hükümetleri yaklaşık 820 milyar € tutarında ek teminatlar sağlayacaktır. Federal Hükümet ayrıca 130 milyar €'luk kapsamlı bir ekonomik teşvik paketi ve gelecek için 50 milyar €'luk bir paket başlatmıştır. Ancak krizin nihai etkisi yine de tam olarak ölçülememektedir (Indonesien, 2020).

Almanya'da Kasım ayında restoranlar, barlar, tiyatrolar, sinemalar, spor salonları ve diğer eğlence tesisleri, günlük yeni enfeksiyonları yönetilebilir seviyelere indirmeyi amaçlayan dört haftalık bir "Dalga kırıcı kapatma (Wave-breaker shutdown)" adı verilen bir karar ile kapatılmış (Moulson, 2020) ancak işletmelerin kayıp gelirleri için Federal Hükümet tarafından %50'ye kadar geri ödeme sağlanmaktadır. Böylece söz konusu işletmeler Kasım 2019'a göre toplam gelirinin %75'ini alabilecekler. Ayrıca 30 Haziran 2021 tarihine kadar gastronomide servis edilen yemeklerin KDV'si %19'dan %7'ye düşürülmüştür (ILO, 2020j).

Federal Hükümet, federal eyalet yatırım bankası KfW aracılığıyla işletmeler için kredi limitlerini ve devlet garantilerini genişletmekte, her büyüklükteki işletme için krediler daha yüksek bir koruma seviyesiyle kolaylaştırılmakta ve Federal Hükümet, kredi tutarının %100'üne kadar güvence sağlamaktadır. Devlet bankası KfW'nin ondan az çalışanı olan şirketler için kredi programları açılmıştır (ILO, 2020j). Bu kapsamda serbest meslek sahipleri ve en fazla on çalışanı olan serbest meslek mensupları dahil olmak üzere ekonominin tüm sektörlerindeki küçük işletmeler için acil yardım (hibeler) programının bütçesi (daha öncede belirtildiği üzere) 50 milyar € olup beş kişiye kadar çalışanı olan işletmeler için üç ay boyunca 9.000 €'ya kadar tek seferlik ödeme sağlanırken, on çalışanı olan işletmeler için üç ay boyunca 15.000 €'ya kadar tek seferlik ödeme yapılmaktadır (BMWİ, 23 Mart 2020).

Almanya'da kabul edilen "Geçici Yardım III (Interim Aid III)" uyarınca, öncelikle mevcut geçici yardımdan genellikle yararlanamayan serbest meslek sahiplerini desteklemek için 5.000 €'ya kadar tek bir ödeme yapılmaktadır. Böylece serbest çalışanlar ve küçük işletmeler, işletmenin büyüklüğüne bağlı olarak Federal Hükümetten bir defalık acil yardım alabilmekte ancak koşul olarak ekonomik zorlukların doğrudan Covid-19 kriziyle bağlantılı olması ve hasarın 11 Mart 2020 tarihinden sonra ortaya çıkması gerekmektedir (ILO, 2020j).

3.2. Amerika

WHO'nun 25 Kasım 2020 tarihli verilerine göre Amerika'da da Covid-19 nedeniyle onaylanmış vaka sayısı 12.119.654 iken gerçekleşen ölüm sayısı ise 254.798'dir (WHO, 2020c). Covid-19 nedeniyle artan vaka sayılarından dolayı Amerika'nın Washington eyaleti, olağanüstü hâl ilan eden ilk eyalet olmuştur. Eyaletin önde gelen işverenlerinden biri olan Amazon, tüm uluslararası seyahatleri hızla durdurduğunu duyurmuş ve Microsoft ile Seattle merkezli Covid-19 müdahaleleri için 1 milyon \$ bağışta bulunmuştur (Vinjamuri, 2020).

Eyaletler, sektörün Covid-19 müdahalelerinde ilk adımı atmaları için şirketleri teşvik etmektedirler. Ancak şirketler, eyaletlerin de önüne geçerek bu mücadeleyi isteyerek destek vermektedirler. Google, California'nın olağanüstü hâl ilan ettikten sonra çalışanların evden çalışmasına izin veren bir bildiriye duyurmak için hızla harekete geçerken, Facebook kısa süre sonra bu konuda daha katı bir politika izlemiş ve çalışanların evden çalışmasında ısrar etmiştir. Her iki şirket uygulamalar hakkında müzakere etmek amacıyla WHO yetkilileriyle bir araya gelerek WHO'nun Dayanışma Müdahale Fonu için erken finansman sağlamışlardır (Vinjamuri, 2020).

Amerika'da 18 Mart 2020 tarihinde imzalanan, 31 Aralık 2020'ye kadar geçerli olacak olan Ailelerin İlk Koronavirüs Müdahale Yasası (The Families First Coronavirus Response Act (FFCRA)), belirli kamu işverenleri ve beş yüzden az çalışanı olan işletmelerin çalışanlarına Covid-19 ile ilgili belirli nedenlerle ücretli hastalık izni veya genişletilmiş aile ve tıbbi izin vermesini gerektiren bir yasadır (USDT, 2020a & DOL, 2020a). Ancak elliden az çalışanı olan küçük işletmeler, eğer izin gereklilikleri işletmenin sürekliliğini tehlikeye atacaksa, izin verme zorunluluğundan muaf tutulabilmektedirler (DOL, 2020a).

Öte yandan Koronavirüs Yardım, Kurtarma ve Ekonomik Güvenlik (The Coronavirus Aid, Relief and Economic Security (CARES)) Yasası da Amerikalı işçilere ve ailelere, küçük işletmelere hızlı ve doğrudan ekonomik yardım sağlamak ve Amerikan endüstrisindeki işleri korumak amacıyla 27 Mart 2020 tarihinde imzalanmıştır. Yasa yaklaşık 2 trilyon \$'lık bir paketi içermektedir (USDT, 2020b). Söz konusu bu iki yasa, vergiden muaf ödemeler sağlamak da dahil olmak üzere, özellikle işletmeleri destekleyen ve çalışanları koruyan çeşitli önlemler içermektedir. Bu bağlamda Amerika'da ikamet eden ve brüt geliri;

- (1) 150.000 \$'a kadar olan çiftler 2.400 \$,
- (2) 75.000 \$'a kadar olan tekil yetişkinler 1.200 \$ alabilecekler.
- (3) Ayrıca aileler bakmakla yükümlü oldukları her bir çocuk için 500 \$ ek ödeme alabilecekler.

Böylece 3 Haziran 2020 tarihi itibarıyla 159 milyon Amerikalı, toplamda 267 milyar \$'dan fazla doğrudan nakit ödeme almıştır (ILO, 2020g). CARES mevzuatında işsizlik sigortasını genişletmek için iki önemli önlem alınmıştır. Bunlardan ilki serbest meslek sahipleri, bağımsız yükleniciler ve geçici işçiler gibi normal işsizlik tazminatına hak kazanmayan ve Covid-19 nedeniyle çalışmaya devam edemeyenlere yardımcı olmak amacıyla Pandemi İşsizlik Yardımı (Pandemic Unemployment Assistance (PUA)) programı uygulanmaya başlanmıştır (DOL, 2020b). Diğeri de Covid-19 kriz sürecinde Amerikalı işçilere ve ailelerine destek sağlamak amacıyla Federal Pandemi İşsizlik Tazminatı (Federal Pandemic Unemployment Compensation (FPUC)) kapsamında eyaletler, başka yardım alan belirli uygun kişilere haftalık ek 600 \$ işsizlik yardımı ödeyeceklerdir (DOL, 2020c).

3.3. Belçika

WHO'nun 25 Kasım 2020 tarihli verilerine göre Belçika'da Covid-19 nedeniyle onaylanmış vaka sayısı 559.806 iken gerçekleşen ölüm sayısı ise 15.755'tir (WHO, 2020d).

Covid-19 salgını, Brüksel'de yoğun bakım üniteleri tam kapasite ile Belçika'yı özellikle sert bir şekilde etkilemektedir. Başlıca Avrupa Birliği kurumlarının bulunduğu Belçika, Avrupa'daki günlük en yüksek Covid-19 enfeksiyonlarını yaşamaktadır. Avrupa Hastalık Önleme ve Kontrol Merkezi verileri, nüfusa göre ayarlandığında, Kasım ayı başındaki rakamlar Fransa'nın iki katı ve Almanya'nın yedi katı olduğunu göstermektedir. Ekim ayı sonlarında, ülkenin sağlık bakanı Frank Vandenbroucke durumu artık yetkililerin kontrol edemediği bir "enfeksiyon tsunamisi" olarak nitelendirmiştir. Brüksel Özgür Üniversitesi'nde biyomühendis ve araştırma görevlisi olan Simon Dellicour, vakalardaki son ani artışın nispeten yüksek nüfus yoğunluğu, artan test kapasitesi ve yaz sonunda kuralların hızlı bir şekilde gevşetilmesinden kaynaklandığını belirtmektedir. Fransa ve Almanya gibi komşu ülkelerle karşılaştırıldığında, Belçika'nın kilometre kare başına çok daha fazla sayıda insan düşmekte ve bu da sosyal mesafeyi empoze ederken zorlukları artırmaktadır (Amaro, 6 Kasım 2020).

Sosyal kısıtlamalar, azalan arz ve talep ile Belçika ekonomisi Covid-19 salgınından doğrudan etkilenmektedir. Belçika'da 2020 yılı için GSYİH'nın payının %11 dolayında azalması beklenirken, kişi başı GSYİH'nın da %0,4 oranında düşmesi beklenmektedir (Michas, 2020). Belçika ekonomisi, virüs salgını nedeniyle kötüleşen küresel tedarik zincirlerine oldukça bütünleşmiş durumdadır. Diğer bir ifadeyle küçük bir açık ekonomi olarak Belçika hem arz hem de talep açısından zorluklar yaşamakta bu nedenle Covid-19 salgınından sosyo-ekonomik olarak yoğun olarak etkilenmektedir (Hove vd., 2020).

Belçika, işçi ve işverenlerin Covid-19 kriziyle başa çıkabilmelerini sağlamak amacıyla bazı yeni önlemler almıştır. Bu önlemlerin çoğu, 26 Haziran 2020 tarihli 45 ve 46 sayılı Kraliyet Kararnameleri ile getirilmiştir. Esasen bu önlemlerin tümü yeni önlemler olmayıp önceden getirilen önlemlerin ya genişletilmiş ya da uzatılmış halidir. Bu önlemlerden önemli kısmı ekonomik güçlük içinde olan işletmeleri kapsamaktadır (Olmen & Wynant, 2020). Bu bağlamda öncelikle mücbir sebepler nedeniyle geçici işsizliğin süresi uzatılmıştır. Bu kapsamda 1,3 milyondan fazla işçi geçici işsizlik ödeneğinden faydalanmıştır. Makroekonomik açıdan bakıldığında, geçici işsizlik ödeneği istikrar sağlayıcı bir etkiye de sahiptir. Nitekim Belçika'nın 2008 mali krizi sırasında ve 2016 yılındaki terör saldırılarının ardından zor dönemlerden geçmesine yardımcı olmuştur. Uygulanan bu sosyal politikanın amacı hem satın alma gücünü hem de istihdamı korumaktır (ILO, 2020k).

Esasen birçok ülkede Covid-19 krizi nedeniyle işletmelerin hayatta kalması zorlaşmış ve özellikle pek çok MKOBİ iflas noktasına gelmiştir. Bu süreçte geçici işsizlik ödeneği işletmelerin bir miktar rahatlamasını sağlamıştır. Belçika’da Ulusal İstihdam Bürosu tarafından denetlenen hem mücbir sebeplere bağlı hem de ekonomik nedenlere bağlı geçici işsizlik ödeneği vardır. Ancak hükümet, aslında bir mücbir sebep durumuna değinmeden, Covid-19 ile ilgili tüm durumlara mücbir sebepler nedeniyle geçici işsizlik prosedürünü uygulama kararı almıştır. Bunun nedeni, ekonomik nedenlerle prosedürün genellikle çok daha bürokratik olmasıdır. Geçici işsizlik ödeneği Covid-19’dan kaynaklanmıyorsa, işveren ekonomik nedenlerle yine de geçici işsizlik sistemine başvurabilmektedir (L&E Global Knowledge Centre, 2020). Dolayısıyla işletmeler Covid-19 ile bağlantılı olduğunu kanıtlamalarının üzerine mücbir sebep nedeniyle geçici işsizlik talep edebilirler. Geçici işsizlik ödeneği, geçici işçiler ve kültür ve eğlence sektöründeki işçi ve sanatçılar için de genişletilmiştir (ILO, 2020k).

Ülkede Eylül 2020 tarihinden itibaren işletmeler açısından alınan ekonomik önlemler genişletilmiştir. Bu tarihten itibaren iki sistem uygulanacaktır; biri çok kötü şekilde etkilenen şirketler veya sektörler için diğeri ise daha az etkilenen ancak yine de önlem alınması gereken şirketler içindir. Bu kapsamda Covid-19 krizinden en kötü şekilde etkilenen sektörler görsel-işitsel, sosyo-kültürel, taşımacılık, turizm ve otelcilik sektörü ve eğlence şirketleri gibi sektör ve şirketlerdir (ILO, 2020k).

Belçika bu kapsamda 2020 yılının birinci ve ikinci çeyreği için sosyal güvenlik katkı paylarının ödenmesi için son tarih olarak 15 Aralık 2020 tarihine kadar uzatma kararı vermiştir. İşletmeler de ödenmesi gereken sosyal katkıları için bir ödeme planı talep edebilmekte ve bu plan, ödemenin maksimum 24 aya yayılmasına izin verilmektedir. Serbest meslek erbabı, sosyal güvenlik primleri ile ilgili olarak, kesinti, gecikme veya ödeme muafiyeti şeklinde destekten de yararlanabilmekte ve kriz nedeniyle faaliyetine ara vermek veya durdurmak zorunda kalan serbest meslek çalışanları “koruma geliri” için başvuru yapabilmektedir. Kısa süreli çalışma kapsamında tam zamanlı çalışanlar, aile durumuna bakılmaksızın son maaşlarının %70’ini almaya devam edeceklerdir (KPMG, 2020).

Öte yandan Belçika’da konaklama işletmelerinin mali durumunun iyileştirilmesi için alkollü içecekler hariç tüm hizmetlerde 31 Aralık 2020 tarihine kadar KDV %6’ya indirilmiştir. Geçici işsizliğe başvurmak zorunda kalan krizden önemli ölçüde etkilenen sektörlerde, üç ay süreli stopaj vergisinin ödenmesinden kısmi muafiyet verilmesi için bir

anlaşmaya varılmıştır. Bu aynı zamanda, mevcut geçici olarak işsiz olan çalışanların işe dönmesi için bir teşvik olacaktır (ILO, 2020k). Bölgesel hükümetler, Covid-19 krizinden etkilenen şirketlere ve sektörler ek sübvansiyonlar getirmiştir. Örneğin, Valon Hükümeti seyahat ve konaklama gibi sektörlerde kapatılma durumunda kalan işletmelere 5000 € tazminat sağlarken Flaman Hükümeti 4000 € 'luk tazminat sağlamaktadır (ILO, 2020k).

Belçika hükümeti Covid-19 krizinden en kötü şekilde etkilenen sektörleri hedefleyen 300 €'luk bir tüketim kuponunu Kraliyet Kararnamesi ve 15 Temmuz 2020 tarihli bir Kanun ile çıkarmıştır. Bu kupon işverenler tarafından turizm ve konaklama sektörü gibi sektörlerden mal ve hizmetlerin satın alınması için çalışanlara verilmekte ve bu kuponlar vergiden muaf olup 7 Haziran 2021 tarihine kadar geçerlidir (EY, 2020).

Görüldüğü üzere ülkeler, Covid-19'un işletmeler ve çalışanlar üzerindeki etkisi ile mücadele etmek için önemli önlemler almaktadırlar. Ülkeler, alınan bu önlemlerle ekonomi ve işgücü piyasası üzerindeki zararlı etkisini gidermeye çalışmaktadırlar. Ancak alınan önlemlerin etkinliği ve etkisinin de krizin etkisine bağlı olduğu bilinen bir gerçektir.

4. Covid-19 ile Mücadelede Sosyal Diyalogun Önemi

Son yirmi yılda dünya, yüksek oranda yayılma gösteren bir dizi bulaşıcı hastalık salgınına tanık olmuştur. Şu anda, dünyanın bazı bölgelerinde devam eden Covid-19 yayılımı endişeleri artırmaktadır. Hükümetler, işverenler, işçiler ve onların kuruluşları, Covid-19 salgınıyla mücadele etmeye ve işyerinde güvenliği ve sağlığı korumaya çalışırken çok büyük zorluklarla karşı karşıyadır (ILO, 2020h: 7). Bu aşamada hükümetler, işverenler, işçiler arasındaki sosyal diyalog, Covid-19 krizinin işyerindeki etkisini yönetmede merkezi bir rol oynayabilir ve geçim kaynaklarını koruyabilir ve en çok etkilenenlere fırsatlar sağlayabilir (ILO, 2020i).

Esasen sosyal diyalog, ekonomik ve sosyal politikayla ilgili ortak ilgi alanlarına ilişkin konularda hükümetlerin, işverenlerin ve işçilerin temsilcileri arasında her türlü müzakere, danışma veya sadece bilgi alışverişini içerecek şekilde tanımlanmaktadır. Devletin diyaloga resmi bir taraf olduğu üçlü bir süreç olarak var olabildiği gibi dolaylı hükümet katılımı olsun veya olmasın, yalnızca işçi ve yönetim (veya sendikalar ve işveren örgütleri) arasındaki ikili ilişkilerden de oluşabilir. Sosyal diyalog süreçleri gayri resmi veya kurumsal olabildiği gibi genellikle ikisinin bir kombinasyonu da olabilir. Ulusal, bölgesel ya da kurumsal düzeyde de

gerçekleşebilir. Meslekler arası, sektörel veya bunların bir kombinasyonu da olabilir (ILO, 2020m).

Etkili üçlü sosyal diyalog ve işbirliği hükümetleri, işverenleri ve işçi örgütlerini sağlık, sosyal ve ekonomik gibi tüm boyutları kapsayan kapsamlı bir ihtiyaç değerlendirmesi yürütmek ve krizin sosyo-ekonomik sonuçlarını hafifletmek, işçileri ve ailelerini, özellikle de en savunmasız olanları iş ve gelir kaybından ve işletmeleri iflastan korumak için etkili stratejiler ve politikalar tasarlamak üzere bir araya getirmektedir. Sosyal diyalog, en az üç nedenden ötürü karmaşık durumların sağlıklı yönetişimi için anahtar bir araç durumundadır:

- (1) Öncelikle üçlü unsurlar arasında bilgi paylaşımı yoluyla, krize karşı savunma ve iyileşme için politika tasarımının ve stratejilerinin kalitesi artırılabilir.
- (2) İkinci olarak sosyal diyalog, bu politikaları sahiplenme ve bu politikalara bağlılık oluşturarak, bunların hızlı ve daha etkili uygulanmasının yolunu kolaylaştırır.
- (3) Üçüncüsü de sosyal diyalog, ülkeler uzun vadede ekonomilerinin ve toplumlarının dokusunu yeniden inşa etmeye çalışırken farklılıkların üstesinden gelmek ve sosyal uyumu ve dayanıklılığı geliştirmek için gereken güveni meydana getirmeye yardımcı olabilmektedir (ILO, 2020e: 1).

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ve Küresel Anlaşma Ortaklığı tarafından hazırlanan “Social Dialogue, Skills and Covid-19” isimli yeni bir rapora göre, Covid-19 düşük vasıflı, kayıt dışı çalışanlar, gençler ve kadınlar gibi savunmasız gruplar üzerindeki eşitsizlikleri ortaya çıkarmıştır. Söz konusu rapor, sosyal diyalogun ve toplu pazarlığın, büyümenin faydalarının tüm topluma dağıtıldığı daha kapsayıcı ve sürdürülebilir ekonomilerin oluşturulmasına yardımcı olduğunu savunmaktadır. Getirilen kısıtlamalar sırasında gelirleri ve işletmeleri korumayı amaçlayan kısa süreli çalışma düzenlemelerinin kurulmasına yardımcı olan iş dünyası, sendikalar ve hükümetler arasındaki anlaşmalara işaret etmektedir. Temel bileşenler, işverenlerin işçileri elde tutma taahhütleri, sendikaların çalışma süresinin kısaltılması konusunda yaptığı anlaşmalar, haklar ve ücret sübvansiyonları yoluyla hükümetlerden sağlanan destek olmuştur. Bu tür anlaşmalar, işçileri işte tutarak ve gelirleri koruyarak tüketici güvenini artırmaya yardımcı olmaktadır (ILO, 2020i).

Bu kapsamda örneğin Almanya'da, 9 Nisan 2020 tarihinde Volkswagen'de yönetim ve işletme konseyi arasında üretimin nasıl yeniden başlatılacağı konusunda bir anlaşma yapılmıştır. Tüm işyerlerinin ve günlük hareketlerin analizine dayanan ve bulaşma risklerini

yönetmek için sosyal mesafe önlemlerini ön plana çıkaran anlaşmada personelin tüm çalışma gününü kapsayan doksan iki önlem alınmıştır. Anlaşmada işçilerin 1,5 metrelik bir mesafeye saygı göstererek hareket etmelerinin sağlanmasını eğer bu mümkün değilse, işçilere koruyucu donanım sağlanmasını, aynı sınırlı alandaki işçi sayısının azaltılması gerekliliği yer almaktadır. Anlaşma sadece ilk aşamada personelin %50'sinin işe dönmesini öngörmekte ve ofislerde, ekiplerin aynı alanda olmadan birlikte çalışabilmesi için video ekipmanının kurulması gerektiğini vurgulamaktadır. Böylece anlaşma hem işletmenin faaliyetlerine nasıl devam edeceğini, çalışanlar açısından salgına karşı nasıl uygun bir çalışma ortamı oluşturulacağı konusunda rehberlik etmekte hem de sosyal diyalogun önemini vurgulamaktadır (Global Deal vd., 2020: 26).

Benzer şekilde Belçika inşaat sektöründe de 16 Nisan 2020 tarihinde hükümet, işveren ve işçi tarafından oluşturulan sosyal diyalog ile inşaatın acil ve gerekli olarak tanımlandığı durumlarda alınacak güvenlik önlemleri detaylandırılmıştır. Koruyucu ekipman, sosyal mesafe gibi önlemlere uymak pratik olarak mümkün olmadığı durumlarda işçiler, Covid-19 vakalarının bildirildiği bir binada görevleri yerine getirmeyi kabul etme veya reddetme seçeneğine sahiptir. Aynı durum, risk altındaki bir grubun üyesi olduklarına dair tıbbi kanıt sağlayabilen çalışanlar için de geçerlidir. Alınacak önlemlerin işe gidiş-dönüş ulaşımına da uyarlanmalı ve gerekirse bireysel ulaşım organize edilmelidir. İş sağlığı ve güvenliği komiteleri ve bunların yokluğunda sendika delegeleri bu önlemlere uyulduğunu kontrol etmelidir. Bir komitesi veya sendika temsilcisi olmayan küçük şirketlerin her iş için bir risk analizi yapması ve bu analizi çalışanların kullanımına sunması gerekmektedir (Global Deal vd., 2020: 27).

Dolayısıyla örgütlenme özgürlüğüne saygı ve toplu pazarlık hakkının etkin bir şekilde tanınmasına dayalı sosyal diyalog, sosyal adaleti teşvik edecek politikaların tasarlanmasında önemli bir role sahiptir. Sosyal diyalog ve üçlü toplum, demokrasi ve iyi yönetim için çok önemli olup ekonomik ve sosyal direnç, rekabet gücü, istikrar ve kapsayıcı büyüme ve kalkınma için itici güçler olabilir. Sosyal diyalog, herhangi bir zamanda, en doğrudan ilgili kişilerin politika oluşturma sürecine demokratik katılımını teşvik etmektedir. Kriz zamanlarında, risk çok yüksek olduğunda, bu tür katılım çok daha önemlidir (ILO, 2020e: 1).

Esasen bireysel çalışanlar, işlerini kaybetme korkusuyla endişelerini dile getirmekte isteksiz olsalar da sosyal diyalog, işçilerin endişelerinin ifade edilebileceği ve dengeli yaklaşımların müzakere edilebileceği çok önemli bir forum sağlamaktadır (ILO, 2020i).

Ülkelerin Covid-19 krizine verdiği tepkilere ilişkin ILO değerlendirmeleri, birçok ülkede sosyal diyalogun kriz müdahalesinin erken aşamalarında iyi bir etki için kullanıldığına işaret etmektedir. Pek çok ülkenin hükümetleri, krizi ve sonuçlarını ele almak için önlemlerin tasarımına en başından itibaren sosyal ortakları dahil etmişlerdir. Bazı durumlarda hükümetler işçi ve işveren örgütlerinin desteklenmesini talep etmişlerdir. Bu, benimsenen acil durum önlemlerinin hızlı bir şekilde uygulanmasını kolaylaştırmış ve böylece politika müdahalesinin tüm aşamalarında sosyal ortakların katılımının katma değerini kabul etmiştir (ILO, 2020e: 2).

5. Sonuç

Covid-19 nedeniyle yaşanan ekonomik kriz artık hastalığın kendisi kadar hızlı yayılmaya başlamış durumdadır. Covid-19'un yayılma hızını kontrol altına almak amacıyla pek çok ülkede karantina önlemleri alınmakta bu durum işletmeleri ve çalışanları sosyal ve ekonomik olarak derinden etkilemektedir. Nitekim ILO gibi uluslararası kuruluşların Covid-19'un küresel çalışma dünyası üzerindeki etkisi üzerine yönelik ilk değerlendirilmeleri, etkilerin geniş kapsamlı olacağı, milyonlarca insanı işsizliğe, eksik istihdama ve çalışan yoksulluğuna sürükleyeceği yönündedir. Bu nedenle işletmeleri, işyerinde çalışanları korumak, istihdamı ve ekonomiyi canlandırmak, işleri ve gelirleri desteklemek amacıyla kararlı, koordineli ve acil müdahaleler alınmalıdır.

Esasen Covid-19'a bağlı olarak yaşanan mevcut küresel ekonomik kriz, kesintiye uğramış küresel tedarik zincirleri nedeniyle üretimde bir azalma ve kısıtlamaların bir sonucu olarak eşi görülmemiş bir talep açığı gibi en az iki tür ekonomik sorundan meydana geldiği için kendi türünde benzersizdir. Özellikle MKOBİ'ler için bu azalan talep, nakit akışlarında ani bir düşüşe ve likidite sıkıntısına neden olmaktadır. Dolayısıyla ticarete ve küresel tedarik zincirlerinde yaşanan bu aksaklıklar, bir taraftan işletmelerin mali gelirlerini düşürmekte diğer taraftan da bu sektörlerdeki istihdamı azaltmaktadır. Uygun önlemler alınmadıkça Covid-19'un işletmeler, işler ve gelirler üzerindeki etkileri daha şiddetli olacaktır. Nitekim yaşanan gelişmeler Covid-19'un işletmelerin likidite pozisyonları ve hayatta kalmaları üzerindeki etkisi konusunda son derece endişeli vericidir. İşletmelerin hayatta kalmasına yönelik olarak likidite destek tedbirlerinin, toparlanmayı desteklemek için kademeli olarak hayata geçirilmesi çok önemlidir.

Özellikle gelişmiş ülkeler Covid-19'un sosyo-ekonomik olumsuz etkisini azaltabilmek için içeriği ve bütçesi birbirinden farklı ekonomik paketleri peş peşe açıklamaya devam etmektedir. Açıklanan paketlerde işletmelere nakit yardımlar, sübvansiyonlar, kredilere

erişimde kolaylıklar ve vergi indirimleri gibi birçok kolaylıklar sağlanmaktadır. Öte yandan istihdamın korunması amacıyla uzaktan çalışma, kısa çalışma ödeneği, işsizlik sigortası, işsizlik yardımı gibi uygulamalarla çalışma hayatında çalışanların korunması yoluna gidilmektedir. Hükümetleri, işverenleri ve işçi örgütlerini bir araya getiren etkili üçlü sosyal diyalog Covid-19 krizinin sonuçlarını yönetmek, etkili stratejiler ve politikalar tasarlamak için çok önemlidir. Ancak unutulmamalıdır ki, Covid-19 salgınının olumsuz etkilerini azaltmak amacıyla alınan önlemlerin etkinliği ve etkisi teşvik paketlerini açıklayan ülkelerin sosyal-ekonomik gelişmişlik seviyeleri ile yakından ilişkilidir.

KAYNAKÇA

- Amaro, S. (2020). Belgium has become a Covid hotspot. And there are four reasonswhy. 24 Kasım 2020, <https://www.cnn.com/2020/11/06/belgium-has-become-a-covid-hotspot-and-there-are-four-reasons-why.html>.
- BBC. (2020). Koronavirüs nedir: Covid-19'a karşı hangi önlemler alınmalı, virüsün özellikleri neler?. 24 Kasım 2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51177538>.
- BMWi. (2020). German government announces €50 billion in emergency aid for small businesses. 24 Kasım 2020, <https://www.bmwi.de/Redaktion/EN/Pressemitteilungen/2020/20200323-50-german-government-announces-50-billion-euros-in-emergency-aid-for-small-businesses.html>.
- Destatis. (2020). Economic impacts. 24 Kasım 2020, <https://www.destatis.de/EN/Themes/Cross-Section/Corona/Economy/context-economy.html>.
- Deutschland. (2020). Coronavirus in Germany. 24 Kasım 2020, <https://www.deutschland.de/en/corona-virus-germany-overview>.
- DOL. (2020a). Families first coronavirus response act: Employee paid leave rights. 24 Kasım 2020, <https://www.dol.gov/agencies/whd/pandemic/ffcra-employee-paid-leave>.
- DOL. (2020b). U.S. Department of Labor publishes guidance on pandemic unemployment assistance. 24 Kasım 2020, <https://www.dol.gov/newsroom/releases/eta/eta20200405>.
- DOL. (2020c). U.S. Department Of Labor publishes guidance on federal pandemic unemployment compensation. 24 Kasım 2020, <https://www.dol.gov/newsroom/releases/eta/eta20200404>.
- EY. (2020). COVID-19: The 300 EUR consumption vouchers are finally here!. 24 Kasım 2020, https://www.ey.com/en_be/tax/tax-alerts/covid-19-the-consumption-vouchers-are-finally-here.
- Global Deal, OECD & ILO. (2020). Social dialogue, skills and Covid-19. 24 Kasım 2020, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/-publ/documents/publication/wcms_758550.pdf.
- Hove, J. V., Keppenne, B., & Gompel, J. V. (2020). Coronavirus strongly affects Belgian economy due to international chain reaction and weakening confidence. 24 Kasım 2020, <https://www.kbc.com/en/economics/publications/coronavirus-strongly-affects-belgian-economy-due-to-international-chain-reaction-and-weakening-confidence.html>.
- ILO. (2020a). COVID-19 Pandemic. 24 Kasım 2020, https://www.ilo.org/global/about-theilo/newsroom/news/WCMS_738742/lang--en/index.htm.
- ILO. (2020b). COVID-19 has Exposed the Fragility of our Economies. 24 Kasım 2020, https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_739961/lang--en/index.htm.

ILO. (2020c). Which policies can help small businesses withstand COVID-19. 24 Kasım 2020, <https://iloblog.org/2020/04/16/which-policies-can-help-small-businesses-withstand-covid-19/>.

ILO. (2020d). ILO: As job losses escalate, nearly half of global workforce at risk of losing livelihoods. 24 Kasım 2020, https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_743036/lang--en/index.htm.

ILO. (2020e). The need for social dialogue in addressing the COVID-19 crisis. 24 Kasım 2020, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---dialogue/documents/briefingnote/wcms_743640.pdf.

ILO. (2020f). A policy framework for responding to the COVID-19 crisis. 24 Kasım 2020, https://www.ilo.org/global/topics/coronavirus/impacts-and-responses/WCMS_739047/lang--en/index.htm?shared_from=shr-tls.

ILO. (2020g). Country policy responses - United States. 24 Kasım 2020, <https://www.ilo.org/global/topics/coronavirus/regional-country/country-responses/lang--en/index.htm#US>.

ILO. (2020h). Prevention and mitigation of COVID-19 at work for small and medium-sized enterprises. 24 Kasım 2020, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---lab_admin/documents/instructionalmaterial/wcms_753619.pdf.

ILO. (2020i). ILO Monitor: COVID-19 and the world of work. Sixth edition Updated estimates and analysis. 24 Kasım 2020, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/briefingnote/wcms_755910.pdf.

ILO. (2020i). Social dialogue crucial to tackling impact of COVID-19. 24 Kasım 2020, https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_758785/lang--en/index.htm.

ILO. (2020j). Country policy responses - Germany. 24 Kasım 2020, <https://www.ilo.org/global/topics/coronavirus/regional-country/country-responses/lang--en/index.htm#DE>.

ILO. (2020k). Country policy responses - Belgium. 24 Kasım 2020, <https://www.ilo.org/global/topics/coronavirus/regional-country/country-responses/lang--en/index.htm#BE>.

ILO. (2020l). Business and COVID-19. 24 Kasım 2020, https://www.ilo.org/global/topics/coronavirus/key-resources/WCMS_741005/lang--en/index.htm.

ILO. (2020m). Social dialogue. 24 Kasım 2020, <https://www.ilo.org/ifpdial/areas-of-work/social-dialogue/lang--en/index.htm>%20%20a.

ILO & OECD. (2020). The impact of the COVID-19 pandemic on jobs and incomes in G20 economies: ILO-OECD paper prepared at the request of G20 Leaders Saudi Arabia's G20 Presidency 2020. 24 Kasım 2020, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---cabinet/documents/publication/wcms_756331.pdf.

Indonesien. (2020). COVID-19: German Federal Support Measures. 24 Kasım 2020, <https://indonesien.ahk.de/en/infocenter/news/news-details/covid-19-german-federal-support-measures-3>.

KPMG. (2020). Belgium Government and institution measures in response to COVID-19. 24 Kasım 2020, <https://home.kpmg/xx/en/home/insights/2020/04/belgium-government-and-institution-measures-in-response-to-covid.html>.

Lai, C. C., Shih, T. P., Ko, W. C., Tang, H. J. & Hsueh, P. R. (2020). Severe acute respiratory syndrome coronavirus 2 (SARS-CoV-2) and coronavirus disease-2019 (COVID-19): The epidemic and the challenges. *International Journal of Antimicrobial Agents*. 55, 1-9.

L&E Global Knowledge Centre. (2020). Belgium: Temporary unemployment due to COVID-19. 24 Kasım 2020, <https://knowledge.leglobal.org/belgium-temporary-unemployment-due-to-covid-19/>.

Michas, F. (2020). Coronavirus (COVID-19) impact on the Belgian economy - statistics & facts | Statista. 24 Kasım 2020, <https://www.statista.com/topics/6987/coronavirus-covid-19-impact-on-the-belgian-economy/>.

Moulson, G. (2020). Germany starts 'wave-breaker' shutdown as Europe locks down. 24 Kasım 2020, <https://apnews.com/article/germany-wave-breaker-shutdown-covid-19-5b316ddd6d05fcb07fa9ff46eb06f763#:~:text=In%20Germany%2C%20restaurants%2C%20bars%2C,are%20bar red%20from%20accommodating%20tourists>.

OECD. (2020). Government support and the COVID-19 pandemic. 24 Kasım 2020, https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=128_128572-w5qyf5699d&title=Government-support-and-the-COVID-19-pandemic.

Olmen, V. & Wynant. (2020). Belgium: New measures for employers to cope with COVID-19: Working time reduction, temporary unemployment and the consumption check. 24 Kasım 2020, <https://knowledge.leglobal.org/corona/country/belgium/new-measures-for-employers-to-cope-with-covid-19-working-time-reduction-temporary-unemployment-and-the-consumption-check/>.

Szlezak, P. C. Reeves, M. & Swartz, P. (2020). Understanding the economic shock of coronavirus. 24 Kasım 2020, <https://hbr.org/2020/03/understanding-the-economic-shock-of-coronavirus>.

USDT. (2020a). Treasury and IRS release FAQs to help small and midsize businesses navigate paid sick and family leave tax credits. 24 Kasım 2020, <https://home.treasury.gov/news/press-releases/sm965>.

USDT. (2020b) The CARES act works for all americans. 24 Kasım 2020, <https://home.treasury.gov/policy-issues/cares>.

Vinjamuri, L. (2020). America's coronavirus response is shaped by its federal structure. 24 Kasım 2020, https://www.chathamhouse.org/2020/03/americas-coronavirus-response-shaped-its-federal-structure?gclid=CjwKCAiA7939BRBMEiwa-hX5J3VOh-teWSXyBFQtWuk30C1NJDcHF307ZR4xFm3S0yrl6iSdklFJKxoCj3MQAvD_BwE.

WHO. (2020a). Coronavirus disease (COVID-19) pandemic. 25 Kasım 2020, https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019?gclid=CjwKCAiA-_L9BRBQEiwa-bm5fpxG6BTg9zjWfjIH0z11rWjYKUFWZqEZ2cbk2yPH3eAuo7J8xma-xBoCySwQAvD_BwE.

WHO. (2020b). Germany. 25 Kasım 2020, <https://covid19.who.int/region/euro/country/de>.

WHO. (2020c). United States of America. 25 Kasım 2020, <https://covid19.who.int/region/amro/country/us>.

WHO. (2020d). Belgium. 25 Kasım 2020, <https://covid19.who.int/region/euro/country/be/>.

ISSN: 2146-1740
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd>,
Derleme Makale

**TÜRKİYE’DE ETİK YÖNETİM ANLAYIŞINA YÖNELİK ÇERÇEVE ARAYIŞI:
KAMU GÖREVLİLERİ ETİK KURULU ÜZERİNDEN BİR İNCELEME***

SEEKING A FRAMEWORK FOR UNDERSTANDING OF ETHICS MANAGEMENT IN
TURKEY: AN INVESTIGATION ON THE COUNCIL OF ETHICS FOR PUBLIC
SERVICE

Sefa USTA¹

Şadiye ARSLAN²

Öz

Makale Bilgi

Gönderilme:
30/11/2020

Kabul:
02/12/2020

Kamu yönetiminde meydana gelen değişimin önemli ayaklarından birisi etik yönetim anlayışının hayata geçirilmesidir. Kamuda güvenin tesis edilmesi, hesap verebilir ve şeffaf bir yönetim anlayışının şekillenmesi için etiğe yönelik yasal ve kurumsal altyapının oluşturulması önemli bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Uluslararası kuruluşların da etkisiyle son yıllarda birçok ülkede kamu yönetiminde yaşanan yozlaşmanın önüne geçilmesinde, yolsuzluğun ve etik dışı davranışların azaltılmasında etik yönetime ilişkin yasal ve kurumsal altyapılar oluşturulmaya başlanmıştır. Avrupa Birliği’ne uyum sürecinde reform çalışmaları kapsamında Türkiye’de etik yönetim anlayışına yönelik yasal ve kurumsal çerçeve uygulamaya konulmuştur. Bu bağlamda atılan en önemli adım Türkiye’de kamu yönetiminde etik kültürü yerleşik hale getirebilmek adına Kamu Görevlileri Etik Kurulu’nun kurulmasıdır. Buradan hareketle hazırlanan çalışmanın temel amacı Kamu Görevlileri Etik Kurulu’nun işlevselliğinin irdelenek, etik yönetim anlayışına ilişkin sorun alanların tespit edilmesi ve çözüm önerilerinde bulunulmasıdır. Betimsel araştırma yönteminden yararlanılan çalışma kapsamında öncelikle, etik konusu genel hatlarıyla irdelenmekte, kamu yönetiminde etik ilke ve değerler, etik davranış kuralları ele alınmaktadır. Çalışmada daha sonra, Türkiye’de etik kamu yönetiminin yasal ve kurumsal altyapısı değerlendirilerek, etik yönetim anlayışına yönelik sorun alanları ve çözüm önerileri tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kamu yönetiminde etik, Etik ilkeler, Etik değerler, Etik davranış kuralları, Kamu görevlileri etik kurulu.

* Bu makale, 11-12 Kasım 2019 tarihleri arasında düzenlenen 5. Stratejik Kamu Yönetimi Sempozyumunda sözlü olarak sunulan bildirinin gözden geçirilmiş, genişletilmiş ve güncellenmiş halidir.

¹Doçent Doktor, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0003-3846-7987, sefausta@kmu.edu.tr.

²Doktora Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0002-3598-3209, sdyngnr85@gmail.com.

Abstract

Article Info

Received:
30/11/2020

Accepted:
02/12/2020

One of the important pillars of the change in public administration is the implementation of ethical management understanding. It is an important requirement to establish a legal and institutional infrastructure for ethics in order to establish trust and to form an accountable and transparent management approach in the public. In recent years, with the influence of international organizations, legal and institutional infrastructures for ethical management have begun to be established in preventing corruption and unethical behavior in public administration in many countries. Under the European Union harmonisation process, reform efforts within the scope of legal and institutional framework has been put into practice for the ethical governance in Turkey. The most important step in this regard is the establishment of the Council of Ethics for Public Service which is established in order to make a permanent culture of ethics in public administration in Turkey.. Based on this, the aim of the study is to examine the functionality of the Public Officials Ethics Committee, to identify the problem areas related to the ethical management understanding and to offer solutions. Within the scope of the study, in which the descriptive research method is used, the subject of ethics is examined in general terms, ethical principles and values in public administration, codes of ethical behavior are discussed.. Afterwards, legal and institutional infrastructure of ethics in public administration in Turkey is evaluated, problem areas and solutions for the ethical management approach are discussed in the study.

Keywords: Ethics in public administration, Ethical principles, Ethical values, Codes of ethical behaviour, The council of ethics for public service.

1. Giriş

Asırlar boyunca üzerinde tartışılmaya değer en önemli konulardan biri de etik konusudur. Antik çağ filozoflarından yeniçağ düşünürlerine, etik konusu oldukça geniş çapta tarihsel bir arka plana sahiptir. Bununla birlikte etik, üzerinde uzlaşmış genel bir tanıma sahip değildir. Kimi zaman ahlak kavramı ile örtüştürülerek tanımı yapılırken, kimi zaman bunun aksine ahlak kavramından daha evrensel bir nitelik arz etmesi ile kendini kolayca ayırt etmektedir. Etik olgusunu ahlak ile birlikte ele almak, toplumların ve toplumu yöneten kişi ya da grupların davranışlarını bir takım ahlaki ölçütler ışığında ele almayı, yöneticilerin de ne yönde rol ve sorumluluklar üstlendiklerini sorgulamayı gerektirmektedir. Bu noktadan bakıldığında etik ile ahlak birbiriyle ilişkili kural ve normları içermektedir. Bununla birlikte etik ahlak kurallarından özellikle akıl ve mantığı esas alan normlarıyla ayrılmaktadır. Etik insan ve toplumlar için ideal olanı araştırma çabasını kapsamakta ve böylece ahlakın teolojik unsurlarından uzaklaşmaktadır. Bu yönüyle etik bir tür yasa bilimi olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla etik ahlak kavramından daha evrensel bir olgu olarak görülmektedir.

Dünya genelinde yaşanan ve tüm insanlığı ilgilendirecek boyutlara varan bir takım sorunların, bunlara karşı alınması gereken önlemleri genel geçer etik kuralları haline getirdiği

ifade edilebilir. Bu nedenle ülkeler arasındaki gerek kültürel farklılıklar, gerekse de siyasi ve idari farklılıklara rağmen etik kuralları üzerinde ortak bir paydanın olduğu görülmektedir. Daha önce genellikle az gelişmiş ülkelerin sorunları olarak görülen yozlaşma ve yolsuzluklar zamanla birçok ülkenin ortak sorunu olarak etik konusundaki çözüm arayışlarını birörneklemiştir. Böylece etik davranış kurallarının her ülkede geçerli bir standarda bağlanması ve evrensel bir somutluk kazanması söz konusu olmuştur.

Etik kurallarının uygulanabilir olması artık bir ülkenin refah seviyesinin en önemli unsurlarından biri olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Devlet yönetimine dair tüm mekanizmaların etik bilinci ile işlerlik kazanması, siyasal sistemin de etkinliğini arttıran temel bir faktör haline gelmiştir. Kamu yönetiminde yaşanan etik dışı davranışlarının önlenmesi adına etik yönetim anlayışının hayata geçirilmesi, hesap verebilir ve şeffaf bir yönetim anlayışının uygulamaya konulabilmesi adına önemli bir gereklilik haline gelmiştir. Devlete olan güvenin tesis edilmesinde, kamu yönetiminde etik politikaların önemli bir rol oynamaktadır.

Türkiye’de de benzer şekilde kamu yönetiminde etik gerekliliği üzerinde çalışmalar yapılmış ve bu alanda birtakım reform girişimlerinde bulunulması talep edilmiştir. Rüşvet ve yolsuzluk gibi tüm toplumu etkileyen sorunların, hem ulusal hem de uluslararası perspektifte idarenin eylem ve işlemlerine yönelik önemli kısıtlamalara yol açtığı görülmüştür. Bu çerçevede ortaya çıkan sorunların çözümüne yönelik olarak 2004 yılında 5176 sayılı kanuna istinaden Kamu Görevlileri Etik Kurulu oluşturulmuştur. Bu kanuna istinaden 2005 yılında çıkarılan Kamu Görevlilerinin Uyması Gereken Davranışları Hakkında yönetmelik ile, etik davranış ilkeleri düzenlenmiştir.

Buradan hareketle hazırlanan çalışma kapsamında öncelikle etik kavramına yönelik tartışmalar irdelenmekte, etik ilke ve değer ile etik davranış kuralları ele alınmaktadır. Türkiye’de etik kamu yönetiminin yasal ve kurumsal çerçevesi incelenerek, etik yönetim anlayışına yönelik sorun alanları ve çözüm önerileri tartışılmaktadır.

2. Etik: Kavramsal Çerçeve

Yunanca ethos sözcüğünden türetilen etik kavramı karakter karakter anlamına gelmektedir. Etik kavramı, doğru davranışa yönlendiren bir grup ahlaki ilkeler sistemi olarak tanımlanmakta ve iyi-kötü, doğru-yanlış gibi değer ve davranış biçimleri olarak ifade edilmektedir (Eryılmaz, 2015: 403). Ahlak felsefesi olarak açıklanan etik kavramı; ahlaki değerlerin kurumsallaşması olarak tartışılmaktadır.

Bununla birlikte etik kavramı sosyal bilimlerdeki diğer kavramlarda olduğu gibi birçok tanım ve içerikle de örtüştürülmektedir. Bu bağlamda etiğin çoğunlukla ‘ahlak’ kavramıyla ilişkilendirildiği görülmektedir. Özellikle etimolojik açıdan değerlendirildiğinde her iki sözcüğün de töre, gelenek ve alışkanlıkları ifade ettiği söylenebilir. Kimi kaynaklarda bu iki terimin birbirinden tamamen ayrı anlamlara tekabül ettiği de ifade edilmektedir. Bu ayrımın ise İngilizce ‘ethics’ ve ‘morality’ sözcükleriyle kurgulandığı görülmektedir. Söz konusu kurgu ile ethics ‘ahlak ilmi, ahlakîyet’ olarak, morality ise ‘ahlak doğruluğu, törellik’ olarak tanımlanmaktadır (Ateş & Oral, 2003: 57-58).

Bu noktada ahlak sözcüğü daha çok günlük yaşam ile bağdaştırılmaktadır ve toplumları düzenleyen bir çeşit ilkeler topluluğu olarak kabul etmektedir. Etik ise, ahlakın felsefi boyutuyla ilgilendiği için çoğunlukla soyut anlamda kullanılmakta ve teorik bir düşünce olarak ele alınmaktadır (Pustu, 2011: 22). Bu içerik etiği felsefe alanına da yakınlaştıran en temel özelliğidir. Dolayısıyla etik, ahlaki değerlerin özünü ve temellerini araştırmaktadır. Etik kavramı, iyilik nedir? doğru davranış nasıl tanımlanmaktadır? gibi sorulara yanıt üretmeye çalışmaktadır. Bu perspektifle etik ahlaki bir takım değerlerin özünü araştıran veya başka bir ifadeyle ahlaki davranışların nedenlerini inceleyen felsefi bir alan olarak kabul edilmektedir (Usta, 2011: 41).

Eleştirel bir bakış açısı ile bir takım değerler ve kuralları içeren ahlak kavramı toplumun uyması gereken kurallar bütünü şeklinde ifade edilmektedir (Billington, 2011: 46). Bu noktada zamanla iyi ya da kötü, doğru ya da yanlış olarak değerlendirilen tüm tutum ve davranışlar toplumsal hayatta uygulanabilecek bir takım ilke ve kurallar dâhilinde etik konusu altında incelenmeye başlanmıştır (Yatkın, 2015: 14). Sosyal, politik, idari ve bireysel ilk eve değerleri de kapsamına alan etik davranış kuralları ön plana çıkarak tartışılmaya başlanmıştır (Kernaghan, 1993: 16).

Dolayısıyla etik kavramı da evrensel değerler çerçevesinde ele alınmaya başlanmış ve bilimsel bir disiplin olarak toplumsal bir olguya işaret eder şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Böylece etimolojik açıdan kökeni ‘ethos’ kavramıyla ilişkilendirilen değer yargılarına dayalı etiğin aslında görelî ve değişken nitelik taşıyan birçok ilkesinin aksi düşünülemez kadar genel-geçer doğrulardan ibaret olduğu fikri toplumsala aşılmalıdır. Söz konusu bakış açısı birçok ülkenin Anglo-Sakson kökenli etik ilke ve kurullar oluşturma eğilimini de daha anlaşılır kılmaktadır. Bu durum mesleki etik gibi daha somut alanlara uygulanan etiğin kamu yönetimindeki işlevi açısından da anlamlıdır (Arap & Yılmaz, 2005: 251-252).

3. Etik Değerler

İyilik, doğruluk ve adalet gibi soyut kavramlar için belirli ölçütler belirlemek, geçmişten günümüze tartışıla gelen önemli bir soru konusu olmuştur. Bu nedenle söz konusu kavramlarla ilgili farklı yargılara ulaşılmıştır. Bunun en temel nedeni kavramların daha çok değer yargılarını yansıtıyor olması ve dolayısıyla bireysel nitelik taşıması olarak gösterilmektedir (Yüksel, 2010: 25). Bu noktada etiği de evrensel bir kurallar dizgesi dâhilinde açıklamak oldukça zordur. Yaşam boyunca kazanılan bir takım deneyimlerin, insan davranışlarını yönlendiren kurallara bağlanması için sistematik bir yol izlenmelidir. İşte bu hususta devreye akıl girmektedir. Akla dayalı bilimsel etik çalışmalarının geçmişi ise çoğunlukla yirminci yüzyılın sonlarına dayanmaktadır. Bu yüzyılı kana bulayan iki büyük dünya savaşı etik anlayışını temelden değiştirmiş ve uygulamalı etik prensiplerini gündeme taşımıştır.

Bununla birlikte etik bu aşamaya gelene kadar birçok düşünürün de tartışma konusu olmuştur. Antik Yunan dönemine dayanan bu tartışmalarda etik ilk başta göreceli bir kavram olarak kurgulanmış ve bunun ilk temsilcileri ise Sophistler olmuştur. İlk kez Protogoras ‘insan her şeyin ölçüsüdür’ sözüyle etik tarihinin en önemli önermelerinden birini ortaya atmış ve tüm davranışları ‘bireysel iyi’ üzerine kurgulamıştır. Yani değişen sosyal koşullara, dolayısıyla zaman ve toplumlara bağlı olarak farklı etik kurallarının geçerli olması doğal karşılanmıştır. Protogoras’ı izleyen birçok Sofist söz konusu görecelilik prensibini, başkalarının iyiliğini istemek zorunda olmaksızın her insanın istediğini yapabilmesi olarak yorumlamıştır. Daha sonra Protogorasın öğretisini izleyen Sokrates de aynı çizgide ilerleyerek iyiliğin kişinin içinde olduğunu görüşünü ortaya atmış ve değer sistemi üzerinden kurduğu önermeleriyle etik biliminin kurucusu olmuştur. Sokrates öznel ‘iyi’ anlayışının toplumsal ‘iyi’ anlayışına genellendiğinde nesnel hale geldiği ve toplumsal kuralların ise bu şekilde oluştuğunu ileri sürmüştür. Ona göre erdemın başlangıç noktasını insanın kendi yetersizliğini bilmesi ve böylece kendini tanıyarak aklın yolunu seçmesine engel oluşturan tutkularına hâkim olmasıdır. Sokrates’ten sonra gelen hemen hemen tüm filozoflar da etiğin çalışma konusunu ‘iyi olmak nedir?’ ve ‘mutluluğa nasıl ulaşılır?’ sorularıyla tanımlamaya başlamışlardır (Ocak, 2011: 81-86).

Bu hususta gelişen etik tartışmalarında iyi ve kötü olanı birbirinden ayırmaya yönelik kimi ölçütler ortaya konulmuştur. Nitekim bir eylemin iyi veya kötü olarak nitelendirilmesi genellikle göreceli bir durum arz etmektedir. Bazı etik kuramcıları için iyi olan şey ‘amaca ulaşmak’, bazılarına göre ‘doğru olmak’ ve bir kısmına göre ise ‘hazza ulaşmak’tır. İşte etik

tartışmaları bu noktada insan eylemlerini ahlaki açıdan iyi ya da kötü kılan unsurların ortaya konulması amacını taşımaktadır (Dağdelen, 2005).

Etik değerler kamu yönetiminin etkinliği ve verimliliği için bir anahtar olarak görülmesine rağmen, her koşulda uygulanabilirliği açısından önemli bir sorunsal ortaya çıkmaktadır. Nitekim kamu yönetimi sadece günlük işlerin yerine getirildiği bir örgütlenme yapısına sahip değildir. Bununla birlikte siyasal yaşamın karmaşıklığı ve sürekliliği içinde faaliyet göstermektedir. Dolayısıyla etik ilkelerin uygulamada sürekli ve her koşulda geçerli olup olamayacağının belirlenmesi gerekmektedir. Bu konuda birbirinden farklı iki görüş bulunmaktadır. Platon’un temsil ettiği ilk görüşe göre mutlak değerler vardır. Devlet bu değerlerin yaşamasını sağlar ve yurttaşları da bu değerler doğrultusunda yönlendirme yetkisine sahiptir. Machiavelli’nin temsil ettiği ikinci görüş ise insan doğasının bencil olduğu, devletin ise bu gerçeklik doğrultusunda davranması gerektiğine yöneliktir. Çünkü siyasette önemli olan başarıdır. Bununla birlikte başarı ahlâka tabi değildir. Özellikle ülke çıkarları söz konusu olduğunda iyi ve kötü arasında seçim yapılamayacaktır. Amaca yönelik her araç meşru olarak kabul edilecektir. Bu durumda belirlenen amaçların toplumun yararına olup olmadığı ise tartışmalı bir husustur. Ayrıca devlet toplumsal ahlaka yön verirse, devlet tarafından geliştirilen ahlak kurallarının da doğruluğunu belirlemek başka bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır (Korkut, 2010: 36-37).

Bu tartışmalar ışığında gelişen bilimsel etik çalışmalar ise etiğin ele aldığı en temel konunun insan davranışlarının nihai sonu olduğu düşüncesi etrafından şekillenmiştir. Çünkü ‘nihai son’ denebilecek bir değer en temel dayanağının kendisinden ibaret olduğu dolayısıyla ölçütün daha nesnel bir nitelik arz ettiği ileri sürülmüştür. Örneğin haz, zenginlik, şeref gibi değerler bireyin kendi erdemini arttırmak için kullandığı temel değerler olup bir nihai son değillerdir. Fakat ‘iyilik iyidir’ sözünün başka bir nedeni yoktur. Bu durumda herkes bir neden aramaksızın iyi olmak durumundadır. Dolayısıyla nihai son kavramı teorik açıdan etik bilgisinin en önemli tanımıdır. Bu bağlamda etik kuralları da söz konusu nihai sona ulaşmak amacıyla belirlenir. Günlük yaşantıda var olan birçok hedef ise başka sonlara yol açması nedeniyle nihai son olarak kabul edilmemektedir. Bu durumda ise toplum açısından iyi ile birey açısından iyi arasında var olması gereken bir hiyerarşiden bahsedilmesi gerektiği gündeme getirilmiştir (Ocak, 2011: 90).

Bireysel arzularımızın başkalarının da iyiliğine olması gerektiği etiği tüm toplumsal alanda somutlaştırılmıştır. Sonuç olarak etik soyut bir teorik bilim ya da felsefi bir tartışma olmaktan çıkmış gündelik yaşama dâhil olmaya başlamıştır. Böylece toplumda tekil yaşam

deneyimleri ile elde edilen uygulamalı bir etik sistemi oluşmuştur. Bu sistem sürekli bir nesnel ideale doğru yönelmeyi sağlamıştır. Seçilen ideale yönelen bireyin seçmiş olduğu yolun hatalı olmaması için ise yine bir yol göstericiye ihtiyaç duyulmuştur. İşte bu noktada etik kuralları ortak iyinin sağlanması için bir rehber olarak sunulmuştur.

Kamu etiği, doğru davranış standartları doğrultusundaki devlet idaresi yönetimine de karşılık gelmektedir. Bu bağlamda gelişen ilke ve standartlar ‘teknik-bürokratik’ ve ‘ahlaki-demokratik’ olmak üzere iki etik değer bütünüyle ilişkidir: Weber’in bürokrasi teorisi, Taylor’un bilimsel yönetim yaklaşımı ve Wilson’un yönetim-siyaset ayrımı “teknik-bürokratik etik” yaklaşımın düşünsel arka planını oluşturmaktadır. Bürokratik ethos kavramı; etkinlik, etkililik ve uzmanlık alanına ilişkin değerleri ifade etmektedir. Demokratik etik ise Rohr’un ‘anayasal değerleri’, Cooper’in ‘sorumlu yönetici’si, Lippman’ın ‘kamu yararı’ ve Rawls’in ‘toplumsal eşitlik’ kavramları ekseninde tartışılmaktadır. Demokratik ethos yaklaşımı yurttaşlık, kamu yararı, güven, adalet, saydamlık ve hesap verebilirlik gibi değerleri içermektedir (Karasu, 2001: 244; Okçu, 2008: 24-27). Bu etik değerler genel kabul görmeye başladıktan sonra kurumsallaşmaya ve etik davranış kuralları haline dönüşmeye başlamaktadır.

4. Kamuda Etik Yönetim Anlayışı ve Etik Davranış Kuralları

Etik konusuna yönelik tartışmaların kökeni çok eski dönemlere uzansa da kamu yönetiminde etik kurallarının varlığına ilişkin çalışmaların yoğunluğu 1970’li yıllarda artış göstermiştir. Özellikle bürokratik ve siyasal alanda meydana gelen bir takım etik dışı durumların büyük skandallara yol açması dikkatleri etik olgusuna yönlendirmiştir. Yönetimde zamanla ortaya çıkan yozlaşma ve bozulmalar bir süre sonra devlet ile vatandaş arasındaki güven bağının zedelenmesiyle sonuçlanmış (Akdeniz, 2016: 60) ve kamu yönetiminde etik kurallarının varlığına ayrı bir önem kazandırmıştır.

Son yıllarda kamu yönetiminde etik tartışmaları kamuoyunun en sık tartışılan konuları arasında gelmektedir. Söz konusu tartışmaların temelinde ise etik kurallarının ortak iyinin sağlanmasına yönelik kamu kurumlarına aktarılması ve uygulanabilirliğinin artırılması bulunmaktadır (Dağdelen, 2005). Kamu yönetiminde etik anlayışın öncelenmesi için etik ilke ve değerlerin sistemleştirilmesi adına uluslararası kuruluşların yoğun çalışmaları bulunmaktadır. OECD tarafından evrensel etik ilke ve değerler, etik davranış kodları olarak sınıflandırılmaktadır (Yüksel, 2006: 174-189; Yüksel, 2005).

Kamuda etik davranış kuralları ile kamu yönetininde uyulması beklenen ilke ve standartlar ortaya konulmakta ve kamu görevlilerine rehberlik gerçekleştirilmektedir (Usta ve Kocaoğlu, 2015: 154). Buna göre kamu personeli vatandaşlara etkili, verimli, şeffaf ve eşit şekilde kamu yararını öncelikle göz önünde bulundurarak hizmet sunmak, siyasal açıdan ise tarafsız olmak durumundadır. Özellikle kamusal kaynakların kullanımı, politikaların belirlenmesi, vatandaşlarla ilişkilerin yönetilmesi gibi bir takım yetki ve sorumluluklar kamu personelinin etik kurallarıyla bağıni kaçınılmaz kılmaktadır (Yüksel, 2010: 38). Bu bağlamda kamu hizmetlerinin sunumunda oldukça büyük bir öneme sahip olan etik mekanizmalar, hem kamu personeline ve devlete duyulan güveni arttırmakta hem de vatandaş çıkarlarını güvence altına almaktadır (Kernaghan, 1993: 16).

Bu doğrultuda kamu yönetiminde etik kuralları, ahlaki kuralların örgütçe belirlenen kurallarla beslenmesi neticesinde biçimlenmiştir. Fakat kamu personelinden görev ve sorumluluklarını yerine getirirken etik değerlere bağlı kalması istenirken birçok ikileme karşılaştıkları görülmektedir (Çevikbaş, 2006: 270). Bu ikilemler karşısında seçim yapmak zorunda olan kamu personeli, kimi zaman yasalara uygun olsa da etik açıdan uygun olmayan durumlarla da karşılaşabilmektedir. Nitekim her ne kadar mevzuatta bir takım düzenlemelere yer verilmişse de yasalarla her duruma yönelik (özellikle kamu politikalarına yönelik) bir kural belirlemek mümkün değildir. Özellikle son yıllarda geleneksel kamu yönetiminin yetersizliğine yapılan vurgu sadece yazılı yasal kurallara bağlılığı esas alan bir yönetim anlayışından uzaklaşmayı da öngörmektedir. Bu duruma yönelik Aristo’nun yazılı hukuk kurallarının her koşulda tam olarak uygulanamayacağına yönelik öngörüsüne atıfta bulunmak gerekmektedir (Rothstein & Sorak, 2017: 7-8). Günümüzde kamu yönetimi alanında etik anlayışın yükselişe geçmesiyle kamu görevlilerinin mevzuatın yanı sıra yönlendirici nitelik arz eden ilke ve değerlere de sahip olmaları gündeme gelmiştir (Akdeniz, 2016: 61).

Kamuda etik ilke ve değerlerin ön plana çıkması, etik davranış kurallarının yerleşik hale gelmesi ile yolsuzluğun önlenmesi ve etik dışı davranışların büyük ölçüden azaltılacağı düşünülmektedir. Kamuda etik yönetimin uygulanabilmesi için dürüstlük, tarafsızlık, objektiflik gibi erdemlerin öncelenmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Öktem & Ömürgönülşen, 2005: 232).

Kamu yönetiminde etik yönetimi takdir yetkisinin rasyonel olarak etik bir yaklaşımla kullanılması olarak kaydedilmektedir. Yönetim kendisine tanınan bu yetkiyi yasaların kendisine verdiği sorumluluk alanı dâhilinde kamu yararı için kullanması zorunludur. Aksi bir durum altında söz konusu yetkinin kullanımının önlenmesi kamu yönetiminde etik kültürün

yerleşmesiyle mümkündür. Dolayısıyla etik yönetim kamu yararına aykırı bir yetki kullanımına set çeken önemli bir kontrol ve denge noktası olduğu söylenebilir (Eşki, 2013: 2-3).

Etik sorunsala yönelik çözüm bulabilmek ve etik davranış kurallarını yerleşik hale getirebilmek adına, dünyadaki çağdaş eğilimlerin kamu kurumlarını yönlendiren ve siyaseti denetim altında tutan etik kurallarını evrensel hale getirmeye yöneldiği vurgulanabilir. 1978 yılında Amerika’da kurulan ‘Hükümet Etiği Ofisi’ etik kurallarını tüm kamu sektörü için yaygınlaştırmıştır. 1990’lar boyunca gelişmekte olan ülkeler dâhil dünyanın birçok bölgesine etik kurum ve kurallar taşınmıştır (Rothstein & Sorak, 2017: 14). Bu noktada uluslararası kuruluşların katkılarının da altını çizmekte fayda vardır. Özellikle OECD’nin 1996 yılında yayınladığı ‘Kamu Hizmetinde Etik Raporu (Ethics in the Public Service: Current Issues and Practice)’etik altyapının temel unsurlarını belirlemiştir. Bu bağlamda öncelikle, etkin bir siyasi otorite, etkili yasal çerçeve, hesap verebilirlik mekanizmaları, etik davranış kurallarının varlığına ihtiyaç bulunmaktadır. Bununla birlikte, kamuda çalışma koşullarının iyileştirilmesi, sağlanması, toplumsallaşma konusunda etkili olan meslek kuruluşlarının varlığı, etik konusunda koordinasyon sağlayan mekanizmalarının etkinliği etik altyapının diğer temel unsurları olarak sayılmıştır (TÜSİAD, 2003: 12).

Kamu görevlilerini denetleyen (medya dâhil) etkin bir sivil toplumdur Bu doğrultuda bir ülkede bulunması gereken etik alt yapının sacayakları da belirlenmiştir. Bunlar özetle; denetim, yönlendirme ve yönetimdir. Denetim ile bağımsız işleyen bir hukuki çerçeve, etkili çalışan hesap verebilirlik mekanizmaları ve kamuoyunun katılımı sağlanmaya çalışılmaktadır. Yönlendirme ile siyasi otoritenin destek ve kararlılığı vurgulanmaktadır. Yönetimle ise etkili insan kaynakları politikasına dayalı kamu hizmeti şartları ve bir etik kurumu tarafından sağlanan eşgüdüm ifade edilmek istenmektedir (TÜSİAD, 2003: 39).

Kamuda etik yönetim anlayışının kurumsallaşmasında etik davranış kurallarının önemli bir yer tuttuğu söylenilebilir. Evrensel düzeyde kabul edilmiş etik davranış kurallarının kurumsallaşması ile birlikte, evrensel olarak iyi ve kötü davranış arasındaki çizgi belirlenmeye çalışılmaktadır. Türkiye’de de yansıma bulan evrensel etik anlayışı (yönetimsel etik ve meslek etiği gibi) değerler üzerinden yükselen etik yönetimin ülke özelinde uygulanabilirliğini tartışmaya değer bir çalışma konusu haline getirmiştir. Çalışmanın bundan sonraki kısmında, Türkiye’de söz konusu etik kurallarının kamu yönetimindeki uygulanabilirliğine yasal ve kurumsal alt yapı dâhilinde yer verilmiştir.

5. Türk Kamu Yönetiminde Etik Altyapı ve Sorun Alanları

Türkiye’de kamu yönetimi alanındaki etik tartışmalar, 1980’lerde değışen yönetim anlayışıyla birlikte başlamıştır. Kamu yönetiminde gündeme gelen küresel sorunlara çözüm arayışları etik konusuna yönelik ilgiyi arttırmış ve yolsuzluk olaylarını önlemek için tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de bir takım önlemlerin alınması zorunluluk haline gelmiştir. Bununla birlikte söz konusu zorunluluğun doğmasında ulusal ölçekte karşılaşılan sorunlara yönelik çözüm taleplerinden çok ulus dışı unsurlardan kaynaklı taleplerin etkisi olmuştur. Bu konuda kamu yönetiminde çalışmalar yapan başta OECD olmak üzere, Dünya Bankası Uluslararası Şeffaflık Örgütü ve Avrupa Birliği gibi uluslararası örgütler özellikle geliştirmekte olan ülke bürokrasilerine yönelik geliştirilecek ‘evrensel etik kodları’ ile bu talebi yaratmışlardır. Böylece yönetimde etik konusu ortaya çıkan ulusal ölçekli yolsuzluk gibi sorunlara yönelik yaratılan uluslararası talepleri karşılamak için çözüm önerisi olarak sunulmuş ve ülke mevzuatlarındaki yerini almıştır. Bu kapsamda Türkiye’de kamu yönetiminde etik anlayışının hem yasal hem de kurumsal altyapı oluşturulma yönünde çabalar ortaya konulmuştur (Eşki, 2013: 5).

Türkiye’de kamu etiğinin uygulanabilmesi için oluşturulan etik altyapı daha çok hukuki düzenlemeleri kapsamaktadır. Bununla birlikte etik davranış kurallarının uygulanabilirliğini sağlamaya yönelik kurumsal bağlamda bir takım düzenlemelerin de gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu çalışmada Türkiye’de gerçekleştirilen düzenlemeler yine OECD tarafından yayınlanan ve yasal alt yapının hazırlanması sürecinde sıklıkla atıfta bulunulan ‘Principle For Managing Ethics in Public Service’(Kamu Yönetiminde Etik İlkeler) adlı belgedeki evrensel standartlar doğrultusunda ele alınarak, etik kurallarının söz konusu standartlara uyumu ve ülke içindeki uygulanabilirliği tartışılacaktır. Söz konusu standartlar şu şekildedir (OECD, 1998: 3-5):

- (1) Etik kuralları açık ve anlaşılır olmalıdır.
- (2) Etik kuralları yasal çerçeveye de yansıtılmalıdır.
- (3) Etik kurallarının uygulanabilirliği açısından bir etik rehber kullanılmalıdır.
- (4) Kamu çalışanlarının haksız durumlar karşısında sahip oldukları hak ve yükümlülükler konusundaki farkındalığı artırılmalıdır.

(5) Siyasi yöneticiler etik konusunda kamu çalışanları için bir temsil niteliği taşımalıdır. Özellikle siyasi liderlerin, görevlerini yerine getirirken uygulamaları gereken etik kuralların bulunması ve bu kuralların eylemsel düzeyde hayata geçirilmesi gerekmektedir.

(6) Karar alım sürecinin şeffaf ve denetime açık olması gerekmektedir.

(7) Kamu ve özel sektör arasındaki etkileşimde kamu hizmeti değerlerine öncelik tanıyan açık kuralların bulunması gerekmektedir.

(8) Etik kurallarının uygulanabilirliğinin artırılması için yöneticilerin de etik uygulamaları geliştirmesi ve buna uygun iş şartları oluşturması gerekmektedir.

(9) Etik uygulamalar yönetsel politika, prosedür ve uygulamalarla desteklenmelidir.

(10) Kamu hizmeti koşullarına (kariyer olanakları, kişisel gelişim, yeterli ücret ve insan kaynakları yönetimi politikaları gibi) yönelik etik uygulamalar geliştirmelidir.

(11) Kamu yönetiminde hesap verebilirlik ve sorumluluk mekanizmaları iyi işlemelidir.

(12) Kamu yönetiminde yolsuzluk gibi sorunların tarafsız bir perspektifle araştırması için etik bir altyapı gereklidir. Söz konusu davranışların engellenmesine yönelik ise disiplin yaptırımları gibi çeşitli uygulama araçları geliştirilmelidir.

Söz konusu standartlar dürüst, tarafsız, etkin ve verimli bir devlet anlayışının hâkim kılınması, denetime açık bir yönetim anlayışının geliştirilmesi ve devlete olan güveninin tekrar tesis edilmesini sağlamaya yöneliktir. Evrensel bir etik altyapıda ancak bu yönde gelişen, saydam ve demokratik bir hukuk devleti ile kurumsal yapı sayesinde mümkün olmaktadır (Akgün, 2007: 86). Bu bağlamda kamu yönetiminde evrensel etik kurallarının uygulanabilirliği konusu hem etiğe yönelik yasal çerçevenin etkililiği hem de Kamu Görevlileri Etik Kurulu'nun işlevselliği üzerinden irdelenmektedir.

5.1. Kamuda Etik Anlayışına Yönelik Kurumsal Altyapı: Kamu Görevlileri Etik Kurulu

Türk kamu yönetiminde etik yönetim anlayışına yönelik 1982 Anayasa'nın 10'uncu, 129'uncu ve 137'nci maddelerinde eşitlik ve tarafsızlık vurguları dikkati çekmektedir. 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nda kamu görevlilerine yönelik kısıtlamalara gidilmiş; ikinci iş yasağı, ticari kazanç getirici faaliyetlerde bulunma yasağı, hediye ve menfaat sağlama yasağı, gizli bilgileri açıklama yasağı gibi düzenlemelerle etik yönetim anlayışının zemini atılmıştır. 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu (247-266 maddeler) ile rüşvet, zimmet irtikap gibi yasa dışı ve etik dışı eylemlere yönelik yaptırımlar düzenlenmiştir. 3628 Sayılı kanunla hem

kamu görevlilerinin mal bildiriminde bulunmasına yönelik düzenlemelere yer verilmiş, hem de rüşvet ve yolsuzlukla mücadele edebilmek adına yasal düzenlemelere gidilmiştir. 2531 Sayılı Kamu Görevlerinden Ayrılanların Yapamayacakları İşlere Dair Kanun ile kamu görevi sonrası istihdam konusu düzenlenmiş ve kamu görevlilerinin görevlerinden ayrıldıktan sonra eski kurumlarına karşı ne kadar süre boyunca görev alamayacağı hususu düzenlenmiştir.

2003 yılında kabul edilen 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu ile yönetimde şeffaflık ilkesi; 5018 sayılı Kamu Mali Yönetim Kontrol Kanunu ile de yönetimde hesap verebilirlik ilkesinin temelleri atılmıştır. Kamuda etik yönetim anlayışının şekillenmesinde yasal düzenlemeler çerçevesinde en önemli adım, 2004 yılında kabul edilen 5176 sayılı kanuna istinaden oluşturulan Kamu Görevlileri Etik Kurulu ile atılmıştır. Kanuna istinaden 2005 yılında çıkarılan Kamu Görevlileri Etik Davranış İlkeleri ile Başvuru Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik ile etik davranış ilkeleri belirlenmiştir. Bu yönetmelikte aynı zamanda göreve başlayacak ve görevde bulunan kamu görevlilerinin uyması gereken Etik Sözleşme düzenlenmiştir. Etik yönetimin bir bütünlük içinde ele alınmasını sağlayan 5176 sayılı kanun aynı zamanda kurumsal bir yapının oluşturulmasına yönelik de ayrı bir önem atfetmektedir. Nitekim söz konusu kanun kamu yönetimi alanında etik bilincin yerleştirilmesi ve arttırılması konusundaki ihtiyaç ve taleplere de bir karşılık olarak sunulmuştur.

Etik yönetimin kurumsal yapısını düzenleyen bu kanun, genel gerekçesinde de belirtildiği üzere OECD’nin 1998 yılında yayımladığı raporundan yola çıkılarak kamu hizmetlerinde etik davranış kurallarının hayata geçirilmesi ve iyi işleyen bir kurumsal yapının oluşturulması misyonuyla çıkarılmıştır. Bu bağlamda yasanın etik alt yapının oluşturulmasına yönelik bir kurumsallaşma yaratmaya odaklandığı ifade edilebilir. Bu kurumsallaşmanın sağlanması için ise Amerika Birleşik Devletleri’nde ‘The Office of Government Ethics’, İngiltere’de ‘The Committee on Standards in Public Life’, Kanada’da ‘The Office of the Ethics Counsellor’, Japonya’da ‘National Public Service Ethics Board’, Avustralya’da ‘The Public Service and Merit Protection Commission’, İrlanda’da ‘The Public Offices Commission’ ve Portekiz’de ‘The Inspectorate-General for Public Administration’ gibi diğer ülkelerin etik yönetime ilişkin kurumsal yapılarından esinlenildiği ifade edilmiştir. Bununla birlikte yasanın genel gerekçesinde ülkenin yönetim geleneği ile sosyo-ekonomik şartlarının da oluşturulmak istenilen modele yansıtıldığı ifade edilmiştir (TBMM, 2003).

Kurula yasayla atfedilen rol “etik davranış ilkelerini belirlemek ve uygulamayı gözetmek” olarak belirtilmiştir. Dolayısıyla kurulun kural koyucu ve denetleyici olmak üzere iki ana işlevi bulunduğu vurgulanmıştır (Arap & Yılmaz, 2005: 258). Kamuda etik kültürün

oluşturulması, etik davranış ilkelerinin belirlenmesi başta olmak üzere kurula önemli misyonlar yüklenmiştir. Yönetmelikte belirlenen etik davranış ilkeleri ise şu şekildedir: “Görevin yerine getirilmesinde kamu hizmeti bilinci, halka hizmet bilinci, hizmet standartlarına uyma, amaç ve misyona bağlılık, dürüstlük ve tarafsızlık, saygınlık ve güven, nezaket ve saygı, yetkili makamlara bildirim, çıkar çatışmasından kaçınma, görev ve yetkilerin menfaat sağlamak amacıyla kullanılmaması, hediye alma ve menfaat sağlama yasağı, kamu malları ve kaynaklarının kullanımı, savurganlıktan kaçınma, bağlayıcı açıklamalar ve gerçek dışı beyan, bilgi verme, saydamlık ve katılımcılık, yöneticilerin hesap verme sorumluluğu, eski kamu görevlileriyle ilişkiler ve mal bildiriminde bulunma”dır. Kamu Görevlileri Etik Kurulu’nun ile ilgili istatistik verilerden hareketle, Kurul’un işlevselliğinin değerlendirilmesi çalışmanın bütünlüğünü sağlayacaktır.

Tablo 1
Kamu Görevlileri Etik Kuruluna Yapılan Başvuru Sayısı ve Yapılan İşlemler

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Toplam
Toplam Başvuru Sayısı	78	47	64	114	115	311	305	243	326	218	126	145	126	126	132	2476
İncelemeye Alınan Başvuru Sayısı	14	16	14	11	39	109	75	64	83	44	36	39	22	50	18	634
Etik İhlal Kararı Verilenler	0	0	0	1	6	30	9	10	9	6	7	5	5	6	3	97

Kaynak: Kamu Görevlileri Etik Kurulu (2020). (<http://www.etik.gov.tr/wp-content/uploads/2020/01/2005-2020basvuruistatistikleri.pdf>).

2005 yılından itibaren başvuruları almaya başlayan Etik Kurul’a bu yılda 78 başvuru gelmiş bu başvurulardan 14’ü incelemeye alınmıştır. Başvuru sayılarında 2008 ve 2009 yıllarında önemli bir artış gerçekleşmiş, 2008 yılında ilk etik ihlal kararı verilmiştir. 2009 yılında 115 başvurudan 39’u incelemeye alınmış ve 6 etik ihlal kararı verilmiştir. 2010 yılı tüm yıllar içerisinde en fazla etik ihlal kararının alındığı yıl olmuş, 311 başvurudan 109’u incelemeye alınmış ve 30 etik ihlal kararı verilmiştir. 2014 yılından itibaren başvuru sayılarında ve incelemeye alınan başvuru sayılarından önemli bir düşüş gerçekleşmiştir. 2019 yılına gelindiğinde 132 başvurudan 18’i incelemeye alınmış ve 3 etik ihlal kararı verilmiştir. 2019 yılı verileri dahil olmak üzere bugüne kadar 2476 başvurudan yaklaşık dörtte biri incelemeye alınmış (634 başvuru) toplam 97 etik davranış ihlal kararı verilmiştir.

Tablo 2
Kamu Görevlileri Etik Kuruluna Yapılan Başvuruların Konularına Göre Dağılımı

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Toplam
Genel Etik Davranış İlkelerine Aykırılık İddiaları	10	8	4	14	20	46	34	56	36	7	12	28	43	41	45	404
Kayırmacılık / Ayrımcılık İddiaları	7	2	3	11	18	32	55	26	43	87	26	25	18	15	12	380
Psikolojik Yıldırma (Mobbing) İddiaları	6	2	12	10	13	32	54	26	45	25	26	30	22	20	21	344
Görev ve Yetkilerin Menfaat Sağlama Amacıyla Kullanıldığı İddiaları	21	9	5	25	10	47	57	33	63	27	15	9	9	9	2	341
Yolsuzluk / Usulsüzlük İddiaları	17	12	4	13	15	35	53	17	26	23	16	13	9	12	7	272
Çıkar Çatışması İddiaları	4	5	8	18	23	41	21	25	6	28	13	14	3	2	4	255
Bilgi Edinme Hakkının İhlali İddiaları	3	2	2	5	5	10	17	27	26	11	2	7	6	4	0	127
Kamu Malları ve Kaynaklarının Hizmet Gerekleri Dışında Kullanıldığı İddiaları	6	2	20	14	8	24	5	7	12	4	2	3	0	2	13	122
Savurganlık İddiaları	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	1	3

Kaynak: Kamu Görevlileri Etik Kurulu (2020). (<http://www.etik.gov.tr/wp-content/uploads/2020/01/2005-2020basvuruistatistikleri.pdf>).

Kamu Görevlileri Etik Kurulu’na etik ihlal sebebiyle yapılan başvuruların çoğunluğu, genel etik davranış ilkelerine aykırılık iddialarından oluşmaktadır. 2010 yılında genel etik davranış ilkelerine aykırılık iddiası 46 başvuru alınmış, yıllar itibariyle azalmalar olsa da 2019 yılında 45 toplamda 404 başvuru yapılmıştır. 2005 yılından günümüze kadar 380 kayırmacılık ve ayrımcılık iddiasında bulunulmuş, en fazla kayırmacılık/ayrımcılık iddiası 2014 yılında (87) yaşanmıştır. Psikolojik yıldırma (mobbing) (344), görev ve yetkilerin menfaat sağlamak amacıyla kullanılması (341), yolsuzluk ve usulsüzlük (272) ve çıkar çatışması (255) sayıca fazla olan diğer etik ihlal iddialarıdır. Bilgi edinme hakkı ihlali (127), kamu malları ve kaynaklarının hizmet gerekleri dışında kullanıldığı (122) ve savurganlık iddiaları (3) diğer konu başlıklarını oluşturmaktadır.

Tablo 3
Etik İhlali Kararlarının İhlal Edilen Etik İlkelere Göre Dağılımı

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Toplam
Dürüstlük ve Tarafsızlık	1	1	21	5	8	8	6	5	2	3	5	3	68
Saygınlık ve Güven		5	16	9	7	6	5	6	4	2	6	2	68
Savurganlıktan Kaçınma			14	2	4			2					22
Kamu Mal ve Kaynaklarının Kullanımı		2	10	2	3	1	1	1	1				21
Görev ve Yetkilerin Menfaat Sağlamak İçin Kullanılmaması			4		2	1	2	3	2		2		16
Yöneticilerin Hesap Verme Yükümlülüğü		2	7	1	4	1				1			16
Hizmet Standartlarına Uyuma			5	1	3	4		1					14
Çıkar Çatışmasından Kaçınma		1	4		2		1		3				11
Kamu Hizmeti Bilinci		1			3			3			1		8
Amaç ve Misyonu Bağlılık		1	4		1			1					7
Halka Hizmet Bilinci			1	1		2		1	1		1		7
Nezaket ve Saygı			1	1				1		1			4
Hediye Alma ve Menfaat Sağlama Yasağı		3			1								4
Bağlayıcı Açıklamalar ve Gerçek Dışı Beyan			2										2
Bilgi Verme, Şeffaflık ve Katılımcılık				1		1							2
Eski Kamu Görevlileriyle İlişkiler				1									1

Kaynak: Kamu Görevlileri Etik Kurulu (2020). (<http://www.etik.gov.tr/wp-content/uploads/2020/01/2005-2020basvuruistatistikleri.pdf>).

Burada vurgulanması gereken en önemli husus, bir ihlal kararında birden fazla etik davranışa aykırılık bulunabildiği hususudur. Dürüstlük ve tarafsızlık, saygınlık ve güven en fazla etik ihlal kararı verilen ilkelere. Bunun yanında, sırasıyla savurganlıktan kaçınma, kamu mal ve kaynaklarının kullanımı, görev ve yetkilerin menfaat sağlamak amacıyla kullanılmaması ilkelerine aykırılıktan dolayı etik ihlal karar verildiği dikkati çekmektedir. Ayrıca, yine sırasıyla yöneticilerin hesap verme yükümlülüğü, çıkar çatışmasından kaçınma, görevin yerine getirilmesinde kamu hizmeti bilinci, amaç ve misyonu bağlılık, halka hizmet bilinci konularında etik ihlal kararları verilmiştir. En az etik ihlal kararı verilen konular eski kamu görevlileriyle ilişkiler ile bilgi verme, katılımcılık ve şeffaflık konularıdır. Bağlayıcı açıklamalar ve gerçek dışı beyan, hediye alma ve menfaat sağlama yasağı, nezaket ve saygı görece daha az etik ihlal kararı verilen konulardır.

5.2. Kamuda Etik Anlayışa Yönelik Eleştiriler ve Sorun Alanları

5176 sayılı yasa ile birlikte kamu yönetiminde etik kültür oluşturulmaya çalışılmış ve etik mevzuatın temelleri atılmıştır. Buna karşın etik ile ilgili yasal düzenlemelerde bazı eksikliklerin var olduğunu hem de Kamu Görevlileri Etik Kurulu’nun yapısal ve işlevsel sorunlarının devam ettiği söylenilebilir. Bu çerçevede ilk olarak, 5176 sayılı kanunla, Etik Kuruluna oldukça sınırlı kapsamda bir yetki verildiği hususunda eleştiriler dile getirilmektedir. Kamu yönetiminin karmaşık doğası gereği her konunun yasal kurallara bağlanması elbette mümkün değildir. Fakat kamu etiğine yönelik bir rehber arayışına karşılık, etik kurallarının kanunda tanımlanmayıp, düzenlenmesinin yönetmeliğe bırakılmış olması söz konusu eleştirilerin temel kaynağını oluşturmaktadır.

5176 sayılı kanuna getirilen eleştirilerden birisi de, kurulun faaliyet ve denetim alanının kısıtlanmış olmasıdır. Kanunda belirtilen hükümler ile yönetmelikte belirtilen söz konusu ilkelerin Cumhurbaşkanı, Cumhurbaşkanı Yardımcıları, Türkiye Büyük Millet Meclisi Üyeleri, Bakanlar, Türk Silahlı Kuvvetleri, Yargı Kurumları ve üniversiteleri kapsamaması da hem yasal hem de kurumsal açıdan Kurulun yetki alanına yönelik başka bir kısıtlama olarak görülmektedir. Kamu Görevlileri Etik Kurulu’nun oluşum sürecinde esinlendiği İngiltere gibi ülkelerde özellikle yasama ve yürütme üyeleri denetleme kapsamı içinde yer almaktadır. Bu durum ülke yönetim geleneğine uygun bir modelin benimsenmesi anlayışının bir yansıması olarak yorumlanabilir (Arap & Yılmaz, 2005: 259). Bununla birlikte etik değerlerin sadece kamu görevlilerini değil, siyasetçileri de kapsamaması zorunludur. Nitekim OECD’nin etik standartlar oluşturulmaya yönelik ele aldığı 1998 tarihli kamu yönetiminde etik ilkeler başlıklı tavsiye kararında da siyasi yöneticilerin etik konusunda kamu çalışanları için bir temsil niteliği arz ettiği ve bu nedenle siyasi liderlerin mutlaka belli etik kuralları dâhilinde görevlerini yerine getirmeleri gerektiğine yer verilmiştir. 5176 sayılı yasa tasarısının hazırlanması sürecinde atıfta bulunulan bu karara karşılık ise kanunun genel gerekçesinde milletvekilleri ile bakanların Kurulun denetim kapsamına dahil edilmesinin, kurulun oluşumu dikkate alındığında çeşitli sorunlar yaratabileceğine dikkat çekilmiştir.

5176 sayının kanunun kamu görevlilerine yönelik hazırlandığı üzerinde durulmuştur. Bu kapsamda dönemin meclis alt komisyonu, Avrupa Birliğine üye ülkelerde siyasî kimlikli kişilerin memurların tâbi oldukları kurullardan ayrı kurullara tâbi olduklarını ve Türkiye’de de milletvekilleri ile Bakanlar için yasal bir düzenleme yapılması hususunda tavsiye kararı alınmasını kararlaştırmıştır. Fakat günümüzde halen bu hususta hiçbir adım atılmamıştır. Ayrıca o dönemde kanuna yönelik konulan muhalefet şerhinde üniversitelerin de yasa kapsamı dışında bırakılması eleştirilmiş ve üniversitelerin özerk yapıda olmaları nedeniyle

kapsam dışında bırakılması gerekçesi makul karşılanmamıştır. Nitekim yasanın, söz konusu özerkliği kısıtlayıcı herhangi bir etkisi bulunmadığı ileri sürülmüştür (TBMM, 2003).

Denetleme işlevi açısından oldukça kısıtlı bir alanda faaliyet gösteren Kurul, son yıllarda almış olduğu kararların etkinliği açısından da sorgulanmaya başlanmıştır. Yukarıda verilen tablolarda görüleceği üzere, Kurul'un almış olduğu etik ihlal kararlarında özellikle son yıllarda düşüş olduğu gözlemlenmektedir.

Anayasa Mahkemesi'nin 2010 yılında aldığı karar ile 5176 sayılı Kanun'un 5. maddesinin 3. Fıkrasında vurgulanan "Kurul, başvuruya konu işlem veya eylemi gerçekleştiren kamu görevlisinin, etik davranış ilkelerine aykırı işlem veya eylemi olduğunu tespit etmesi ve bu kararın kesinleşmesi halinde, bu durumu ilgili makamlara ve Resmi Gazete aracılığıyla kamuoyuna duyurur. Ancak, Kurul kararlarının yargı tarafından iptali halinde Kurul, yargı kararını yerine getirir ve resmi gazetede yayımlar" şeklindeki düzenleme iptal edilmiştir.

Anayasa Mahkemesi ilgili maddenin iptal kararı gerekçesinde, özellikle etik ilkelere aykırılığın tespitine ilişkin kararın veya bu kararın yargı tarafından iptali halinde ise söz konusu yargı kararının resmi gazetede yayınlanmasının suçluluğu hükmen sabit olmayan bir durumu alenileştirmesi ve kişilik haklarını ihlal edeceği vurgulanmıştır. Bu kapsamda da Etik Kurulu'nun idari davaya konu olabilecek icrai bir işlevi bulunmadığının altı çizilmiştir. Kurul'un etik kurallara aykırı davranışları tespitine ve araştırma sonucunu ilgililere bildirmesine yönelik yetkisi kamuda etik kültürünün yerleşmesi için gerekli görülse de bu kararını yargısal kesinlik kazanmadan resmi gazetede yayınlaması her türlü değerler ölçütünün dışında kabul edilen insan onurunun ve kişinin maddi ve manevi varlığının önemli ölçüde zedelenmesine yol açtığı ifade edilmiştir. Kurul kararının idari yargı tarafından iptal edilmesi ve bu iptal kararının da resmi gazetede yayımlanmasının ise daha önceki yayım nedeniyle onuru zedelenen ve toplum önünde teşhir edilen kişilerin, uğradıkları manevi zararı bütünüyle gidermeyeceği vurgulanmıştır. Bu nedenle Anayasaya Mahkemesinin söz konusu iptal kararıyla Kurul'un işlevi, etik kurallara aykırılığını tespit ettiği kanunda belirtilen kamu görevlilerini sadece ilgili makam ve kişilere bildirmekle sınırlanmıştır. Kısacası Kurul yalnızca bir tespit makamı olarak işlev görmeye başlamış, kamu görevlilerini caydırıcı bir merci olmaktan çıkmıştır. Bu durum ise Kurul'un etkinliğini sorgulanır hale getirerek, kararlarının dikkate alınmasını güç hale getirmiştir (Akdeniz, 2016: 65). 2010 yılında Anayasa Mahkemesi tarafından alınan iptal kararının Kurul'un yapısal ve işlevsel anlamda

boşluk doğurduğu ve alınan kararın Kurul’un işlevselliği açısından önemli bir sorun oluşturduğu söylenilebilir.

Türkiye’de etik yönetim anlayışına yönelik getirilen bir diğer eleştiri konusu ise kanunda düzenlemesi bulunmayan fakat yönetmelikte bulunan kamu kurumlarındaki etik komisyonlarıdır. Bu düzenleme kanunda öngörülmeyen bir yapılanmayı yönetmelikle oluşturarak, söz konusu komisyonların işlevlerini belirlemeyi yalnızca yönetmeliğe bırakmıştır. Bu durum ise hem mevzuat açısından sıkıntılı bir durum ortaya çıkarmakta hem de uygulamada komisyonların işlevsiz kalmalarına neden olmuştur (Akdeniz, 2016: 65-66). Etik komisyonları kamu kurumlarının kendi bünyesinde oluşturdukları kamu personeline yakın bir izleme ve denetleme misyonuna sahiptir. Bu nedenle kurum içi etik kültürün yerleşmesi ve geliştirilmesinde önemli bir konuma sahiptir. Görev ve yetkilerinin kanunda düzenlenerek netliğe kavuşması kurumsal gelişmeyi de olumlu yönde etkileyeceği düşünülmektedir.

Söz konusu eksiklikler Türkiye’de etik ilke ve değerlerin uygulanabilirliği açısından karşılaşılan önemli sorunlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kapsamda Kurul’un işlevselliğini zedeleyen konuların hem 5176 sayılı Kanun’da hem de ilgili yönetmelikte tekrar ele alınarak Etik Kurul’un işlevselliğini sağlayacak düzenlenmelerin tekrar ele alınması gerektiği düşünülmektedir.

6. Türk Kamu Yönetiminde Etik Altyapının İyileştirilmesine Yönelik Öneriler

Mevcut durum Türkiye’de etik yönetim anlayışının uygulanabilirliğine yönelik hem yasal hem de kurumsal açıdan bir takım eksikliklerin bulunduğunu ortaya koymaktadır. Kamu Görevlileri Etik Kurulu’nun yapısal ve işlevsel sorunlarına yönelik çözümler üretilmesi gerektiği hususu vurgulanabilir. Bu kapsamda etik yönetim anlayışına yönelik yasal düzenlemelerin ve kurumsal mekanizmaların etkinliğinin sağlanması hususunda alternatif öneriler şu şekilde sıralanabilir:

(1) Yasada ve yönetmelikte etik kavramı ve ilkelerin net bir tanımı yapılmalı, etik davranış ilkelerinin somut ölçütler ışığında tekrar düzenlenmesi gerekmektedir.

(2) Etik yönetimde yasal alt yapının kamu kurumlarında uygulanması öngörülen etik ilkeleri de kapsayacak şekilde tekrar düzenlenmesi gerekmektedir.

(3) Etik Kurul’a etik ilke ve kuralları belirleme işlevinin yanında, etik davranış kurallarına yönelik daha etkin bir uygulama alanı sağlanmalıdır.

(4) Kurul'un kurumsal alt yapı etkinliğinin sağlanarak, etik kuralların uygulanmasında rehberlik işlevi gören bir mekanizma haline gelmesi sağlanmalıdır.

(5) Kamu görevlileri ve siyasileri de kapsayacak siyasî etik yasası çıkarılmalıdır.

(6) Kurulun faaliyet alanının genişletilmesi ve kararlarının etkinliğinin artırılması gerekmektedir. Kurul'un aldığı ve duyurduğu kararlarla bir nevi kamuoyu denetimi yaptığı dikkat alınmalıdır.

(7) Kurul'un bilinirliği ve tanınırlığının artırılması için kamu spotu, billboard gibi araçlardan yararlanılmalıdır.

(8) Etik kurulun tarafsız ve bağımsız bir yapıda tekrar örgütlenmesi için yasada düzenlemeye gidilmelidir. Kurul üyelerinin seçimi TBMM'ne bırakılmalıdır.

(9) Kurumlar bünyesindeki etik komisyonlar yeniden yapılandırılmalı ve işlevselliği artırılmalıdır.

(10) İhbarcılık mekanizması geliştirilmeli ve ihbarcılık teşvik edilmelidir.

(11) Kamuda etik eğitimi yaygınlaştırılmalıdır.

(12) Toplumsal düzeyde etik kültürün yerleşmesi için çalışmalar yapılmalı ve kamu kurumlarında etik kültürün oluşturulmasına adına etik liderlik teşvik edilmelidir.

7. Sonuç

Son yıllarda değişen kamu yönetimi anlayışı ise değer odaklı yaklaşımları tekrar ön plana çıkarmıştır. Özellikle küresel bir yönetim sorunu olarak algılanan yolsuzluğa karşılık kurumsal değerleri benimsemiş nitelikli insan unsurunun varlığı iyi bir yönetimin olmazsa olmaz koşulları arasında gelmektedir. Bu çerçevede ise hesap verebilirlik, saydamlık, şeffaflık ve dürüstlük gibi ilkeler benimsenmesi gereken kurumsal değerler olarak yerini almaktadır. Söz konusu ilkeler ise etik yönetim anlayışının daha hassasiyetle ele alınması gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır.

Kamu yönetiminde değişimin temel gerekçelerinden birisi olarak zikredilen güven açığını giderebilmek ve devlete güveni yeniden tesis edebilmek yeni yönetim anlayışın dayandığı değerler ön plana çıkarılmıştır. Yeni yönetim anlayışının dayandığı değerlerin, devletin tüm kurumlarıyla birlikte meşru bir zeminde faaliyet göstermesi açısından kaçınılmaz bir unsur olarak kabul edilmeye başlandığı 1970'li yıllardan sonra dünya genelindeki

bürokratik ve siyasal değişim süreci, klasik yaklaşımların teknik unsurlara dayalı yönetim yaklaşımları yerine, değer temelli yönetim yaklaşımlarını ön plana çıkarmıştır.

Kamu yönetiminde değişim ve dönüşüm ile birlikte şeffaf, hesap verebilir, katılımcı ve demokratik bir yönetim anlayışı öncelenmeye başlamıştır. Bununla birlikte, dürüstlük, liyakat, adalet, hakkaniyet, hukukun üstünlüğü, insan haklarına saygı gibi değerler yapılan reformlara zeminini oluşturmuştur. Kamu yönetiminde etkinlik, verimlilik, ekonomiklik gibi kavramların yanında etik kavramı da tartışılmaya başlanmıştır. Etik yönetim anlayışını hayata geçirebilmek etik davranış kurallarının benimsenmesi ve kamuda etik kültürün yerleşik hale gelmesi için çaba harcanmıştır. Kamu yönetiminde yozlaşmanın önüne geçilmesinde, yolsuzluğun ve etik dışı davranışların azaltılmasında etik yönetime ilişkin yasal ve kurumsal altyapılar oluşturulmaya başlanmıştır.

Kamuda etik anlayışın kurumsallaşmasında uluslararası aktörlerin önemli etkileri olmuştur. Türkiye’de kamu yönetiminde reform çalışmalarının genelinde olduğu gibi etik yönetim anlayışını oluşturma sürecinde de Avrupa Birliği katalizör işlevi görmüştür. Avrupa Birliği’ne uyum yasaları çerçevesinde hem 1982 Anayasası’nda değişikliklere gidilmiş hem de yargıda reform çalışmaları hayata geçirilmiştir. Bununla birlikte kamu yönetiminde reform kapsamında 2004 yılında 5176 sayılı Kanun ile Kamu Görevlileri Etik Kurulu oluşturulmuştur. Kurul’un ortaya çıkış amacı yukarıda da ifade edildiği üzere kamuda etik kültürün yerleşik hale gelebilmesi adına çalışmalar yürütülmesidir. Kurul hem ilke temelli etik politikaların hayata geçirilmesi adına hem de kural temelli etik politikaların uygulanması adına çabalar ortaya koymaya çalışmıştır.

Kamu Görevliler Etik Kurulu’nun önemli faaliyetler yürüttüğünün altının çizilmesi gerekmektedir. Özellikle değerler eğitimi ve etik eğitimi adı altında belli yaş grubundaki çocuklara yönelik dijital platformlar üzerinden animasyonlu hikaya kitaplarının hazırlanması, etiğe yönelik afiş çalışmalarının yapılması, her sene etik haftasında (25-31 Mayıs) etkinlikler düzenlenmesi toplumun farklı kesimlerine yönelik etik rehberlik yapıldığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Hem toplumsal düzeyde hem de kamu kurumlarında etik kültürün yerleşik hale gelebilmesi adına birçok proje ve çalışma gerçekleştirilmiş, etik eğitimleri aracılığıyla kamu görevlilerinin etik dışı davranışlar konusunda farkındalık düzeyinin artırılması için çabalar harcanmıştır. 2010 yılına kadar almış olduğu etik ilke kararları kamu kurumlarında etik anlayışın kurumsallaşması için önemli çabalar göstermiştir. Yine bu süreçte, almış olduğu etik

ihlal kararlarının Resmi Gazete’de yayınlanması bir nevi kamuoyu denetimi işlevi görmesine imkan sağlamış fakat 2010 yılında Anayasa Mahkemesinin iptal kararı ile etik ihlal kararlarını sadece ilgili mercilere ve kişilere ileten bir kurum haline gelmiştir. Kararların bağlayıcılığının ve yaptırımının olmaması, kurulun görev ve faaliyet alanının sınırlı olması, işlevselliği önündeki en büyük engellerdir. Kamu Görevlileri Etik Kurulu’nun kuruluşundan bu yana yaklaşık 16 yıl geçmesine rağmen kamuoyunda bilinirlik ve tanınırlığın az olması üzerinde durulması gereken önemli konulardır.

Sonuç olarak, Kurulun görev ve faaliyet alanı hakkında toplumun bilgilendirilmesi, Kurulun bilinirliğinin artırılmasına yönelik çabaların ortaya konulması, Kamu Görevlileri Etik Kurul’unun işlevselliğinin artırılabilmesi adına yukarıda vurgulanan önlemlerin alınması gerektiği düşünülmektedir. Türk kamu yönetiminde etik yönetim anlayışının kurumsallaşması ve etik davranış ilkelerinin kamu çalışanları ve toplum tarafından benimsenmesi adına ortaya konulan ilke temelli etik politikalar, kural temelli etik politikalarla desteklenmeli ve kamuda etik kültür ve etik yönetim anlayışı hayata geçirilmelidir.

KAYNAKÇA

- Akdeniz, İ. (2016). Kamu görevlileri etik kurulunu yeniden düşünmek. *Sayıştay Dergisi*, 103.
- Akgün, S. B. (2007). Yönetim etiği açısından türkiye’deki kurumsallaşma çabaları: Kamu görevlileri etik kurulu. *Türk İdare Dergisi*, 455, 81-111.
- Arap, İ. & Yılmaz, L. (2005). Yeni kavramlarla yeni yönetim modeli: Kamu görevlileri etik kurulu. *Sakarya Üniversitesi 2. Siyasette ve Yönetimde Etik Sempozyumu*, 251-267.
- Ateş, H. & Oral, B. (2003). Kamu yönetiminde etik: Kültürel temeller ve örgütsel ruhçuluk kuramı ekseninde bir analiz. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5 (1), 55-71.
- Billington, R. (2011). *Felsefeyi yaşamak: ahlâk düşüncesine giriş*. (Çev. Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları,
- Çevikbaş, R. (2006). Yönetimde etik ve yozlaşma. *İktisadi İdari Bilimler Dergisi*, 20 (1), 265-289.
- Dağdelen, İ. (2005). Yönetim etiği, 1 Eylül 2020, *Mevzuat Dergisi*, 8 (90), <https://www.mevzuatdersisi.com/2005/06a/08.htm>.
- Eryılmaz, B. (2015). *Kamu yönetimi*. Umuttepe Yayınları.
- Eşki, Ş. (2013). Kamu yönetiminde etik uygulamaların karşılaştırmalı analizi: Türkiye ve ABD örneği. *II. Kamu Etiği Kongresi*, Ankara: TODAİE.
- Kamu Görevlileri Etik Kurulu (2020). 2005-2020 etik kurul başvuru istatistikleri, 1 Eylül 2020, <http://www.etik.gov.tr/wp-content/uploads/2020/01/2005-2020basvuruistatistikleri.pdf>.
- Karasu, K. (2001). *Profesyonelleşme olgusu ve kamu yönetimi*. Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları: Tezler Dizisi: 11.
- Kernaghan, K. (1993). Promoting public service ethics: The codification option. *Ethics in Public Service*, (Ed. R. A. Chapman), Carleton University Press.
- Korkut, M. (2010). *Avrupa birliği etik anlayışının Türk kamu yönetimine yansımaları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Ocak, H (2011). Bir ahlak felsefesi problemi olarak dem kavramına yüklenen anlamın İlkçağ’dan Ortaçağ’a evrimi. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 11, 79-101.
- OECD (1998). Principles For Managing Ethics In The Public Service. *Puma Policy Brief No. 4 Public Management Service*, 1 Eylül 2020, <https://www.kpk-rs.si/kpk/wp-content/uploads/2018/04/recommendations-and-principles-for-managing-ethics-in-the-public-service-oecd-23.-4.1998.pdf>.
- Okçu, M. (2008). Kamu yönetimi ve ahlak: Yönetim ahlakı üzerine düşünmek mi yoksa modern kamu yönetimini düşünmek mi? *Amme İdaresi Dergisi*. 41/2, 21-42.

Öktem, M. K. & Ömürganülşen U. (2005). Kamu yönetiminde etik çalışmalarına yönelik genel bir çerçeve arayışı. *Siyasette ve Yönetimde Etik Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 231-237.

Pustu, Y. (2011). *Kamu yönetiminde etik bir sorun olarak rüşvet*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Rothstein, B. & Sorak, N (2017). *Ethical codes for the public administration: A comparative survey*, University of Gothenburg.

TBMM (2003). Kamu görevlileri etik kurulu kurulması ve bazı kanunlarda değişiklik yapılması hakkında kanun tasarısı ile avrupa birliği uyum, içişleri ve anayasa komisyonları raporları, 1 Eylül 2020, <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem22/yil01/ss432m.htm>.

TÜSİAD, (2003). *Kamu hizmetinde etik güncel konular ve uygulamalar*. TÜSİAD Yayınları.

Usta, A. (2011). Kuramdan uygulamaya kamu yönetiminde etik ve ahlak. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İİBF Dergisi*, 1 (2), 39-49.

Usta, S. & Kocaoğlu, M. (2015). Kamu yönetiminde etik davranış ilkeleri: Kırşehir Belediyesi çalışanlarının etik algıları üzerine bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20 (3), 153-173.

Yatkın, A. (2015). *Kamuda etik yönetimi*. Nobel Yayınları.

Yüksel, C. (2006), Kamu yönetiminde etik ve Türk kamu yönetiminde etik hakkında yeni yasal düzenlemeler. *İÜHFM*, 64 (2), 167-212.

Yüksel, Cüneyt (2005). *Devlette etikten etik devlete: Kamu yönetiminde etik kavramsal çerçeve ve uluslararası uygulamalar*. Cilt 1. Tüsiad Yayınları.

Yüksel, Cüneyt (2010). *Devlette etik dünyada ve Türkiye’de kamu yönetiminde etik, yasal altyapı ve uluslararası uygulamalar*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.